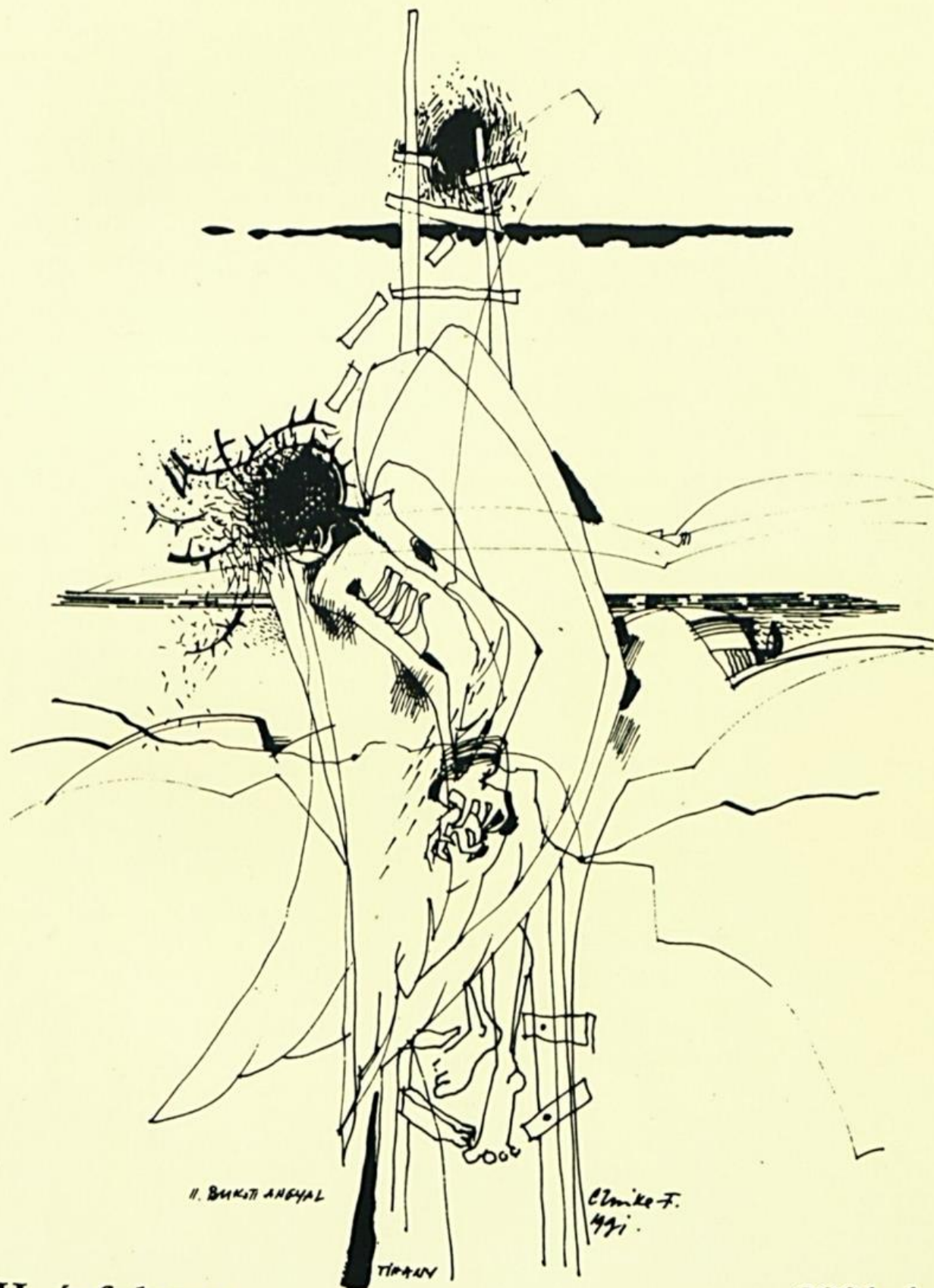

palócföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI, KÖZÉLETI FOLYÓIRAT

XLVII. évfolyam

2001. 1. szám

Névjegy

- Bihari Sándor* József Attila-, Quasimodo- és Szabó Lőrinc-díjas költő. Új kötete az Ünnepi Könyvhéten jelent meg.
- Pintér Lajos* József Attila- és Radnóti-díjas költő, a Forrás szerkesztője. Válogatott és új verseit tartalmazó kötete: *Fehéringes foglyok* (1998).
- Czigány György* József Attila-, Aranytoll-díjas költő, Erkel-díjas. Televíziós és rádiós műsorok szerkesztője. Utolsó kötete *Ima* címmel jelent meg 1998-ban.
- Németh György*
Nyéki Lajos Budapesten élő költő, filológus, tanár. Kutatásai területe az ókori görög kultúra. Balassagyarmati irodalomtörténész, a Sorbonne tanára. Irodalomtörténeti tanulmányait tartalmazó kötete 1997-ben jelent meg Párizsban *Des Sabbataires à Barbe-Bleue. Divers aspects de la littérature hongroise* címmel.
- Turczj István*
Nagy Gáspár József Attila-díjas író, költő, műfordító, a *Parnasszus* folyóirat főszerkesztője. Balassi Emlékkarddal felővezett, József Attila- és Kossuth-díjas költő. Gyűjteményes kötete *Szabadrabok* címmel jelent meg 1999-ben. Itt közölt írását Bécsben, a Magyar Nagykövetségen mondta el.
- Németh László emlékezete*
dr. Lakatos István
Monostori Imre Belgyógyász professzor, Németh László veje.
József Attila-díjas irodalomtörténész, kritikus, az irodalomtudományok kandidátusa, az *Új Forrás* főszerkesztője, a Németh László Társaság elnöke.
- dr. Bakonyi István* Az *Argus* főszerkesztő-helyettese, a Vörösmarty Társaság elnöke, a Kodolányi János Főiskola docense. Legutóbbi könyve a tavalyi Ünnepi Könyvhéten jelent meg *Az ige őrzői* címmel.
- Petőcz András* Kassák-, Graves- és József Attila-díjas költő. A Magyar Műhely munkaközösségének tagja, a MÉDIUM-ART underground művészeti stúdió alapítója.
- Paróczai Csaba*
Lukáts János Salgótarjáni költő. Kötetei: *Közelítések* (1997), *Háton vitt sarkcsillag* (2000). Író, könyvtáros. A berlini Humboldt Egyetem lektora (1981–1983); meseregénye 1990-ben jelent meg.
- Végh József* Diósjenőn élő népművelő, helytörténész. Fő kutatási területe Nyugat-Nógrád. Rétságáról írt monográfiája a múlt évben jelent meg.
- Sz. Györfly Sarolta* Magyar-német szakos tanár. A salgótarjáni Madách Imre Gimnáziumban érettségizett, ahol édesapja, Györfly Dezső az intézmény nagyhírű pedagógusa volt. Salgótarjánban él. Az ELTE-BTK szociológia szakos hallgatója.
- Pájer Mariann*
Seregszámla
dr. Baráthi Ottó Közíró, közgazdász, a *Nógrád Megyei Hírlap* külsős munkatársa. Lapunk rendszeres szerzője, most a Pro-Urbe díjas dr. Fancsik Jánossal készült interjúját közöljük.
- Szabó Károly* Balassagyarmati irodalomtörténész, költő. A nógrádi írókról publikált könyve *Nógrádi Panteon* címmel jelent meg. Napokon belül nyomdába kerül válogatott verseit és műfordításait tartalmazó kötete.
- Széki Patka László* Veszprémi költő, dramaturg. Legutóbbi kötete *Verselfogatók – feltételes szabadlábba helyezéssel* címmel jelent meg 1999-ben.
- Végh Károly* Diósjenői születésű muzeológus, irodalomtörténész, aki Németh W. Árpádról, a szintén diósjenői, jelenleg Vácon élő festőről írt tanulmányt.
- Dér Valéria* Kápolnásnyéken él, a székesfehérvári Cisztercita Gimnázium tanára, aki Kálnay Adél újabb kötetéről írt recenziót.
- dr. Csongrády Béla* Bölcsészdoktor, a *Nógrád Megyei Hírlap* felelős szerkesztője, Madách-díjas. Legutóbbi kötete: „...remény a csillag” címmel a nógrádi Madách-kultuszról 1999-ben jelent meg. E számunkban recenzióját közöljük Zalán Vince filmesztéta Gaál István filmrendezőről írt monográfiájáról.

palocföld

Irodalmi, művészeti, közéleti folyóirat

Megjelenik kéthavonként.

*Főszerkesztő: Praznovszky Mihály
Főmunkatárs: Nagy Pál (Párizsi Magyar Műhely)*

*A szerkesztőség tagjai:
Marschalkó Zsolt (szerkesztő)
dr. Kovács Anna (tanulmány)
Dukay Nagy Ádám (szépirodalom)
Bakos Ferenc (művészet)*

*A Nógrád Megyei Közgyűlés folyóirata.
Kiadja a Balassi Bálint Megyei Könyvtár, 3101 Salgótarján, Pf. 18*

*Felelős kiadó: Oroszné Katona Anna
Készült: Polar Stúdió, Salgótarján*

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 11-16 óra között

*A szerkesztőség levélcíme:
Salgótarján Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala, 3100 Salgótarján, Múzeum tér 1.*

*Telefon: 32/417-255
Fax: 32/310-838
Internetcím: www.bbmke.hu/palocfold
E-mail: palocfold@bbmk.hu*

*Terjeszti a Balassi Bálint Megyei Könyvtár, előfizethető ugyanitt.
Folyóiratunk megvásárolható az Írók Boltjában (Budapest, Andrásy út 45.)*

2001-ben megjelenik 6 alkalommal.

*Ára: 200 Ft
Előfizetési díj egy évre: 900 Ft*

Kézíratot és rajzokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

*ISSN: 0555-8867
INDEX: 25925*

Lapunk megjelenését támogatta: a Nemzeti Kulturális Alapprogram

Tartalom

<i>Bihari Sándor</i>	Hála	3
<i>Pintér Lajos</i>	Levélféle	3
<i>Czigány György</i>	Rögtönzés Vörösmarty két szavára	5
<i>Németh György</i>	Könyvek	6
<i>Nyéki Lajos</i>	A Tragédia – Párizsból nézve (tanulmány)	7
<i>Turczi István</i>	Jó név s erény	15
<i>Nagy Gáspár</i>	A továbbmondható októberi ima	16
<i>Németh László emlékezete</i> <i>dr. Lakatos István</i>	„...most sem adja fel a harcot...” (Németh László egyik gyakorlófüzetéről)	20
<i>Monostori Imre</i>	Az esszéíró Németh László világgépének kialakulása és fő jellegzetességei	25
<i>Bakonyi István</i>	Németh László 1956-os írásai	31
<i>Petőcz András</i>	Teveszőr takaró	37
<i>Paróczai Csaba</i>	Ittmaradt versek	38
	Március	38
	mintha mindegy	38
<i>Lukáts János</i>	Szabad vagy, Ikarosz...!	39
	A porcelán üzlet és ügyfelei	43
<i>Végh József</i>	Jászai Mari és Szentgyörgyi István kapcsolatáról kiadatlan levelezésük alapján	46
<i>Sz. Györfly Sarolta</i>	Emlékképek egy régi gyermekkorból	53
<i>Pájer Mariann</i>	A Salgótarjánban élő fiatalok jövőképe	60
<i>Seregszámlla</i>	Amiért beteg a magyar egészségügy (Dr. Fancsik Jánossal, nemcsak orvosi minőségben, Baráthi Ottó készített interjút)	70
<i>Szabó Károly versei</i>	Tihany I-IV.	80
	A tihanyi Külső-tó I-II.	81
	Tihanyi búcsúzás	82
<i>Széki Patka László</i>	e-mail kálváriák	82
	2001. február 24-én – vasárnap délelőtt	83
<i>Végh Károly</i>	Németh W. Árpád képei	83
<i>Dér Valéria</i>	„Tudom, ki vagyok, honnan jöttem, s hová megyek.”	
	Kálnay Adél: Titkok egy régi kertben	85
<i>Csongrády Béla</i>	„Varázsvölgyből” a világhírig	
	Zalán Vince „Gaál István krónikája”	88
<i>Pályázati felhívások</i>		93-95
<i>p.s.</i>		96

A borítón: Czinke Ferenc (1926–2000) Munkácsy-díjas grafikusművész Bukott angyal II. c. alkotása

Fotó: Buda László

A mellékletben Németh W. Árpád festményei

Bihari Sándor

Hála

A 200 éves Vörösmarty emlékezetére

Akikért és akikkel
jó volt itt lenni, mind elmentek.
Tallóz az ember utánuk,
összeszedi kezük nyomát,
a szavaikat összerakja,
ha végre végül megtalálja,
hogyan legyenek velünk
és maradjanak általunk is.
Úgy tudtak verset írni,
hogyan máig tudja és mondja az idő.

Nélkülünk itt nincs ember, se magyarság;
és nem marad meg közösség,
mert bennük létezik tovább,
ami velünk van, az ország.

Pintér Lajos

Levélféle

Ennemagához, a gólyához, fiaihoz

ment-e a könyvek
által a világ elébb
kérdesz
a könnyek által
persze

légy nyugodt
minden rendben
a szakadék széléig
ment elébb
s még lépett egyet
a máglyára rakott
könyvekig
ment elébb
mily jó a könyvek
fényinél melegedni
őszöd a majom
nem is gondolta
hogyan a könyv
egyszer majd
el is ég
és nem szakad le
a mennybolt
az égi könyvesbolt
a magas ég
ment-e a könyvek
által a világ elébb
kérdesz
persze ment
csak a világ maradt
csak az ember
maradt hátra
az oly állati
ember
hogyan már
az állat is megveti
utálkozva néz
e szép emberkertre
ment-e a könyvek
által a világ elébb
kérdesz
persze
ment doberdóig
katinyig auschwitzig
hirosimáig
máig
ment a könnyek által

a világ elébb
ment-e kérdezed
ment csak mindig
félrecsúszott a
mente
balracsusszant
jobbracsusszant
s hiába
ünnepel az ember
hiába
ha félreáll a mente
s neve
áthúzván
a bibliában

áll egy ember
áll magában
itt áll
a tükör előtt
századvég
ezredvég
ír sír

Czigány György

Rögtönzés Vörösmarty két szavára

Mint öreg verőérben száguldó vér,
dallam lesz bennünk diadallá: hóhér
percet füelve szemétből fakadt
szavakba rejt szívdobbanásokat –
erőnk szerint makacs, vénülni rest
hevét nem féltve győzhet még e test
is; érintésére sírhantok, zárok
nyílnak föl, eltemetett villámlásnak
dühéből szelíd táj tűzzel tele

terem: vágyaink égbevétele
világol, pokolra szálló Jézusként
– csak ami csonka – vereségünk gyújt fényt.
Egy anyás, lassú csukló-mozdulat
és ének, mely mint körmenet halad,
– verssor az utcazajban – ez az egy:
(bár nem remény) hogy fölülkerekedj
elég jövő. „Halál, hol a fullánkod?” –
hűség suttogja míg te sírod ásod.
Szennyvíz csurog, vagy angyalok csevegnek? –
hajából csüng ki a mosolya ennek,
muskátlit villant rád egy ablak végül.
S ki halálát fogadta gyermekéül,
e hazává lett mosollyal talán
be is nézhet a mennyek ajtaján.

Németh György

Könyvek

Papír és papirusz, pergamen és agyag,
ékírás, a betűk és hieroglifek,
táblák, Tóra-tekercs, Corvina kincsei.
Olvasták egyedül és kolostorok
csendjében zakatolt, mint a litánia.
Könyv, bár más alakú, más a betű meg a
nyelv, és más a tudás, versben a lüktetés.
Nem csak rongy, de iszap, fának a rostjai,
pálmák hánca, selyem, birka lenyúzva: ez
mind könyv, sőt a hideg kábeleken fut a
képernyőre a szó. Könyv, te Kiméra vagy,
és vén Próteusz is. Prospero nélküled
pálcástól se lehet bölcs? Calibán liheg
lépte nyomán: égnek a könyvhegyek.
Minden vagy? De talán semmi se vagy, csak az
írók árnya, homok, melybe a parton a

bölcs rajzolt köröket, hogy betakarja a
szél, vagy római tiszt rúgja a nap felé.
Nincs bölcs könyv. Aki ír és aki olvas, a
bölcs. Nem volt papirusz, pergamen és agyag;
bölcs már volt, szavakat hexameterbe ki
rött, és isteneket, hősöket is dala
őrzött meg tovatűnt ezredek ágain.
Nem volt könyv azidőn, és közelít a kor:
képernyők veszik át azt, ami pergamen,
ékírás s az agyag, és hieroglifek,
kódex, Corvina volt egykor a polcokon.
Nem lesz jobb a világ. Mégse hiszem, hogy a
könyvtől volt a korunk bölcs, hisz az emberek
régén s most ugyanúgy ölnek, ölelnek is.
S mégis szép a betű, pergamen és agyag,
táblák, Tóra-tekerics, Corvina kincsei:
tükrünk háta mögül régi szemünk figyel.

Nyéki Lajos

A Tragédia – Párizsból nézve¹

(Kísérlet egy sokat vitatott, félreismert mű komplex elemzésére)

A jelen szöveg egy találkozás eredménye. A François Truffaut-ról elnevezett Párizs-környéki színházi és film-szakközépiskola növendékeinek 1995 elején az a különös ötletük támadt, hogy bemutatják Madách művét, a nagy falaton úgy osztzkodva, hogy minden szín más-más osztályra jutott. A terv 1995 májusában meg is valósult egy hatórás monstrum-előadás keretében, amelyet egy Gregoire Calliès nevű színházi szakem-

Nyéki Lajos dolgozatából ezúttal részleteket közlünk. A teljes tanulmány a Palócföld könyvek új folyamának első kötetében lát napvilágot. (A szerk.)

¹ Ez a tanulmány egy eredetileg franciául, francia olvasók számára készült szöveg átdolgozása: *La Tragédia de l'Homme d'Imre Madách* (Environnement culturel d'un chef-d'œuvre méconnu), in *Des Sabbataires à Barbe-Bleue – Divers aspects de la littérature hongroise, Langues & Mondes*, Paris, 1997., 59–93. old.

ber rendezett azzal a céllal, hogy marionette-színpadra dolgozza át Madách misztériumát.² A lelkes fiatalok, tudatában a vállalkozás nehézségének, a párizsi magyar tanszékhez fordultak, hogy bővebb ismereteket szerezzenek Madáchról, hogy művét szélesebb kulturális környezetbe helyezhessék. Így kerültek kapcsolatba a már nyugdíjas professzorral, aki jó ötven évet töltött el Madách társaságában, újra és újra olvasva, kommentálva, feszegtetve sokat vitatott műve titkait.

Madách: személyes ügy

E szöveg írója Balassagyarmaton született, kora ifjúságát a Madách utca 4. szám alatt töltötte, néhány lépésre a Vármegyeházától, ahol Madách közéleti szerepét megkezdte, amelynek nagytermében ülésezett a megyei közgyűlés, ahol a Tragédia jövőjéről írója a centralisták szellemében tevékenykedett, az ország korszerűsítését a központi hatalom megerősítése révén kívánva megvalósítani, így akarván felszámolni a nyomasztó provincializmust, amelytől az egész ország, de különösképp Nógrád megye szenvedett. Mint ismeretes, ugyanebben a teremben ismerkedett meg Fráter Erzsivel, annyi öröm és megaláztatás forrásával; 1852-ben a közeli Csesztvén tartóztatták le Rákóczy Istvánnak, Kossuth titkárának rejtegetése miatt.

Nem is kell hangsúlyozni, hogy a gimnáziumi évek alatt a *Tragédia* több volt számunkra, mint kötelező olvasmány. Szinte testközeliségbe kerültünk Madáchcsal, valóságos kultusz alakult ki a költő személye körül, különösen a felsőbb osztályosok között, akiknek ez a kiváltság is jutott, hogy részt vehettek a Madách Társaság ülésein. Ebben a körben, a helyi nagyságokon túl olyan országos jelentőségű személyiségeket is alkalmuk volt hallani, mint Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Cs. Szabó László, vagy Németh Antal, a Tragédia egyik legjobb ismerője, legavatottabb rendezője a Nemzeti Színházban. 1933-ban Németh Antal írta meg a Tragédia fél évszázados színpadi pályafutásának történetét. Akik részt vettek előadásán, sosem fogják elfelejteni szemléltető ábráit, azt a lendületes lelkesedést, amellyel a madáchi mű színpadi geometriáját a hallgatóság előtt ábrázolta világosan és érzékletesen.

Félreismert remekmű?

Akik ismerik a franciára fordított magyar irodalmi művek bibliográfiáját, talán vitába szállnak ezzel a megfogalmazással. Henri Toulouze, a magyar vonatkozású francia könyvek ihletett bibliográfusa, egy a párizsi Magyar Intézet által 1992 márciusában

² Az ötlet nem új, 1937-ben Blattner Géza is megpróbálkozott bábjáték-feldolgozással Párizsban, lásd *Matúra*-kiadás, 1992., 132. old. Egyébként Calliès terve is megvalósult: 1998. március 17 és 20 között három ízben adták elő a *Tragédiát* a strasbourgi „Fiatalok színházában” (*Théâtre Jeune Public*) vagy hatvan különböző nagyságú bábúval, elektromos gitár-kísérettel, súlyos vörös függöny előtt; az Úr hangját női szereplő szólaltatta meg...

kiadott füzetben mintegy hét Tragédia-fordításról számol be, nem számítva a többé-kevésbé módosított reprízeket. Ez a füzet abból az alkalomból jelent meg, hogy a francia Nemzeti Színházi Főiskola növendékei, rendező-tanáruk, Pierre Vial vezetésével vizsgálóadásul választották ki Madách művét.³

Az iménti sorokból kitűnik tehát, hogy Madách még Franciaországban sem tekinthető ismeretlennek. Véleményem szerint viszont még itthon is jobbra *félreismert*. S így válik nyilvánvalóvá, hogy mennyire hasznos a mű minél szélesebb kulturális keretben való elhelyezése. A francia diákok óhaja így találkozik a magyar irodalomtörténet és kritika követelményeivel.

A „kulturális környezet” különböző vonatkozásai

A kulturális környezet fogalma rendkívül komplex; hat aspektusát kívánom itt kifejteni, melyek a következők: 1) *történelmi*, 2) *családi* (társadalmi, földrajzi), 3) *politikai*, 4) a szorosabb értelemben vett *kulturális*, de teljes hatáskörét figyelembe véve, amelybe beletartozik az ország korszerűsítése, a főváros, mint művelődési központ kialakulása, a legfőbb intézmények (Akadémia, könyvtárak, színházak) megalapítása, a művészi alkotások (szobrászat, festészet, építészet) színvonala, majd 5) az *irodalmi* szempont, különös tekintettel a nemzeti és világirodalmi előzményekre, és végezetül 6) az *ideológiai* szempont, vagyis a mű filozófiai, teológiai és tudományos vonatkozásai. Újabban felmerült a *faktoriális elemzés* (*analyse factorielle*) műszó az ilyen komplex megközelítés jellemzésére.

Mielőtt a tárgyalásra térnék, nem árt – még magyar olvasók számára sem –, ha nagy vonásokban felvázolom a Tragédia tartalmát. Az összefoglalás nem semleges művelet; hogy milyen vonásokat tartalmaz, milyeneket hangsúlyoz, illetve hallgat el, vagy rak félre, mindez nagyon jellemző és nagy hatással van a továbbiakra.

Madách műve filozófiai kicsengésű drámai költemény,⁴ amely leginkább a középkori misztériumokra emlékeztet. Főhőse az egész emberiség, amelyet három alak személyesít meg, a történelmi színek során állandóan változtatva identitását: Ádám, az akarat, az erő, a harc megtestesítője, Éva, az affektivitás, az élet-principium szimbóluma, és Lucifer, ennek a planetáris drámának a *raisonneur*-je,

³ Hanus Erzsébet, akkoriban lektor a párizsi Keleti Nyelvek és Civilizációk Intézetében, részletesen beszámol az eseményről a párizsi Magyar Intézet kiadványában (*Chaiers d'Études Hongroises*, 4/1992., 203–205. old.) Megtudjuk a cikkből, hogy a „kaland” azzal kezdődött, hogy a Konzervatórium igazgatója, Pierre Miquel, Budapesten járva felfigyelt Madách művére, pontosabban a pesti kollégák felhívták rá a figyelmét. Az előadás értékelésére még visszatérünk.

⁴ Túlzás lenne Madáchot filozófusnak tekinteni, ha ez a cím csak rendszerteremtő elméletet illet meg. Vitathatatlan viszont, hogy a szintetikus gondolkodás mestere volt, már abban az értelemben, hogy rendkívül sok irányzatot olvasott – ironikusabb megfogalmazásban: *ollózott* össze.

Madách szavai szerint, „a rideg, számító értelem”, „a tagadás ősi szelleme”. A költemény 15 színéből az első három mitologikus keret: a teremtés napján az égben, majd a paradicsomban, aztán, a kiűzetés után, egy paradicsomon kívüli „pompás vidéken”⁵ játszódik le. A két főszereplő, Lucifer mágiájának a hatására, egymást követő hét történelmi álomkép formájában átéli az emberiség jövőjét: a fáraók Egyiptoma a személyes dicsőséget képviseli, a „milliók egy miatt” jelszavával az abszolutizmust ábrázolja (leplezi le); Miltiadész Athénjében a demokrácia demagógiává fajul; a római szín menekülés a testi gyönyörökbe, amelyből Péter apostol szózata ígér csak felszabadulást. De ezt az optimista mozzanatot meghazudtolja a következő, a konstantinápolyi jelenet, ahol a vallást megcsúfolja az eretnekégető fanatizmus. A színhely változik: Prágában vagyunk, Rudolf császár udvarában, ahol Ádám, Kepler alakjában, az asztrológiát művelve, elárulja a tudományt. Itt a jelenetek sora megszakad, Ádám-Kepler részegen – álom az álomban – Danton bőrében megéli a francia forradalmat. Már azt hiszi, hogy guillotine-halál áldozata lesz, amikor Lucifer, vállára ütve, felébreszti. Újra Prágában vagyunk – ez a tizedik kép – Ádám-Kepler újabb eszményeket tűz ki maga elé, a pragmatizmusban és liberalizmusban véli felfedezni az emberiség boldogulásának eszközét. A tizenegyedik kép Londonban játszódik, ahol a „vadkapitalizmus” uralkodik; ez tehát Madách jelene, de az ország valódi helyzete, elmaradottsága miatt, nem felel meg ennek az ábrázolásnak. A következő kép a jövőbe mutat, amelyet egy Falanszter udvara jelképez. A Tragédia egyik francia fordítója, Jean Rousselot szavaival élve, „ez a tudományos utópiák félelmetes világa”⁶, amelynek alapelvei a következő négy szóban foglalhatók össze: utilitarizmus, technokrácia, kollektivizmus, gerontokrácia. Egy végső menekülési kísérlet: el a földtől, az űrbe. De a Föld Szelleme, amely véleményem szerint a tudományos determinizmust jelképezi, visszakényszeríti utasainkat a kopár, kihűlt Földre, ahol minden energiaforrás kimerült, ahol egy Eszkimó – Ádámot istennek képzelve – így fordul hozzá:

– *Ha isten vagy, tegyed,
Könyörgök, hogy kevesb ember legyen
S több főka. –*

⁵ Meglepő, bár a kommentárok figyelmét tudomásom szerint eddig elkerülte, hogy Madách ezt a kiűzetés tragédiájára korántsem utaló, inkább *melioratív* kifejezést használta. A valóságban szövegromlásról van szó; már Tolnai Vilmos is jelzi az 1924-es kiadás jegyzeteiben (256. old.), hogy a kéziratban eredetileg a „pálmafás vidék” kifejezés állt. Lásd a Horváth-Kerényi kiadás 8. oldalát: „Az elírás az első kiadás óta kísért, és így olvasható – többek között – a Magyar Remekírók Madách-kötetében (1974) és a 19. századi dráma antológiájában (1984)”.

⁶ Lásd az 1964-ben kiadott francia fordítás előszavát. 12. old.

Az utolsó jelenetben a kör bezárul, újra a harmadik kép színterén vagyunk: Ádám, a látottaktól elborzadva, öngyilkosságra készül, így akarván megkímélni az emberiséget a gyászos jövőtől:

Nem egymagam vagyok még a világon?

Előttem e szírt, és alatta mély:

Egy ugrás, mint utolsó felvonás...

Mint tudjuk, a tervet Éva anyasága hiúsítja meg, s Ádámnak meg kell hajolnia az Úr előtt, aki a közismert és sok kommentátor számára sovány és kétes „Küzdj és bízva bízzál!” vigaszt intézi hozzá. [...]

Madách és a szocializmus

Közvetlenül a mű megjelenése után Erdélyi János a *Tragédiát* az „Ördög komédiájá”-nak nevezte (*Magyarország*, 1862), tiltakozott a szocializmus reakciós bírálata ellen: „A költő eljárása vakmerő játék az irodalmi komolysággal, s keserű tréfaüzés az eszmékkel. Tűrhető-e, hogy a költő, a nagy igazságok, az eszmék prófétája ultramontánokkal⁷ stb. egy oldalon vegyen álláspontot a jövőkor fejleménye ellen?”

1883-ban, a pesti ősbemutatót követő „Különvélemény”-ében (*Pesti Napló*, szeptember), Pulszky Ferenc (1814–1897) hasonlóképpen, de az elvi kérdéseket teljesen félreértve nyilatkozik: „A darab tetszik mindazoknak, kik a liberalizmusban s a francia forradalom elveiben látják a világ teljes megromlásának okát, mert a mű iránya reakcionárius...”

Pulszky ekkor a Nemzeti Múzeum igazgatója volt s ugyanakkor a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy nagymestere.⁸ Feltételezhető, hogy meglehetősen merev ideológiai alapállásból bírálta Madáchot. Ez egyébként Franz Mehringre, a berlini *Die Neue Zeit* (1893) szociáldemokrata kritikusra is jellemző (Mehring 1919-ben a kommunista pártba állt át). Madáchról így ír: „Vigasztalan és zavaros pesszimizmus tölti be *Az ember tragédiáját*; minden hiábavaló, a hatalom, a tudás, a hit, a szabadság, egyszóval az emberiség múltja, jelene és jövője” (*Matúra-klasszikusok*, 140. old.).

⁷ A pápai hatalmat a világi hatalom fölé helyező szélsőségesen klerikális politikusok.

⁸ Nincs kizárva, hogy negatív ítéletébe személyes okok is közrejátszottak: érdekes lenne kideríteni, hogy mennyiben befolyásolta véleményét Madách sajátos viszonya a szabadkőművességhez. Mindenesetre Praznovszky Mihály (1984., 71. old.) nagyon szigorúan nyilatkozik róla: „Pulszky számunkra elég megbízhatatlan tanú. ...két jellembeli hibája sokat ront szavai hitelén. Az egyik a feltűnésvágy, amellyel mindenáron önmagát akarja a történelmi események főszereplőjévé avatni, másik negatívuma gyávasága, amellyel következetesen kitér a konfliktusok és a felelősségvállalás elől...”

Hogy az ellentáborból is idézzek egy példát, Farkas Gyula (1894–1958)⁹ a berlini egyetem katedrájáról olyan papnak nevezi Madáchot, aki „hitetlenül mutatja fel az oltáriszentséget”.

Madách viszonyát a szocializmushoz néhány pontban össze lehet foglalni:

1) Csak az ún. utópista szocializmus néhány változatát ismerte, tegyük hozzá: olyan doktrinér (Madách egyik kedvenc szava) változatokat, amelyek a matematikai traktátusok deduktív módszerét alkalmazva, érthető módon, inkább taszítólag hatottak rá.

2) A magukat szocialistának valló valóságos rendszerek szinte kivétel nélkül elfajultak, jórészt meg is szűntek, belebuktak belső ellentmondásaikba, illetve kénytelenek a piactársadalmak követelményeire alkalmazkodni; a szocialista ideológia csak a többpártrendszer keretében hat, mint egy megoldási kísérlet a sok közül.

3) A Falanszterben leleplezett elfajulások (kozmpolitizmus, redukcionizmus,¹⁰ ökológiai veszély, a gépek korlátlan uralma, a képességvizsgáló tesztek mechanikus alkalmazása, a gerontokráciával súlyosbított technokrácia) napjainkban is fenyegető valóság, így csak csodálnunk kell Madách előrelátást, különleges extrapoláló képességét.

1988-ban megjelent tanulmányomban (*Palócföld*, XXII., 85. old.) utaltam a megfelelő szövegrészekre, de az 1954-es kiadás sorszámozását használva, amelyet a jelen szöveg 9. jegyzetének értelmében revidiálnom kellett. (A mű 1992-es kiadását használom, amelyet Kerényi Ferenc gondozott.) A helyes referenciák a következők:

- *a hon fogalmának eltűnése* (3142–3150);
- *a pozitivizmus túlságbavitele, a túlzott specializálódás* (3201–3203);
- *az ökológiai veszély: a növény- és állatvilág egyes fajainak kipusztulása s ezzel kapcsolatban a szemellenzős utilitarizmus* (3229–3263);
- *a gép egyeduralma, a képességtesztek mechanikus alkalmazása, amely az egyént csak pusztá számává silányítja* (3458–3557);
- *a másképpen gondolkozók bolonddá nyilvánítása* (3571–3585).

Sőtér (I. m. 1958., 47. old.) szerint Madách „Falanszterének képe valójában a kapitalizmus ad absurdum vitelét fejezi ki. Falanszterének világában a kapitalizmus érkezik el egy torz és meddő fokára. [...] Madách a kapitalista manchesteri iskola¹¹ elképzeléseit párosítja Fourier utópiájával.”

⁹ Sziklay László Aurélien Sauvageot önéletrajzához fűzött jegyzeteiben (*Souvenirs de ma vie hongroise*. Corvina, 1988. 290. old.) így jellemzi Farkas Gyula működését: „fajvédő szellemben írt irodalomtörténeti összegezései heves bírálatokat provokáltak megjelenésük idején”.

¹⁰ Társadalmi, lélektani jelenségek leegyszerűsítése laboratóriumi szintre.

¹¹ Jeremy Bentham (1748–1832) művéhez fűződő utilitarista ideológia, amely a születéskorlátozás révén véli a társadalmi konfliktusokat megoldani.

Madách művének aktualitását mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a *Tragédiáról* szólva szinte lehetetlen a napi politikai jellegű aktualizálást elkerülni.¹²

Sőtér István talán nem gondolta, hogy „a kapitalizmus ad absurdum vitelét” azért fedezzük fel Madách művében, mert a szocialista rendszerek vagy meghaltak, vagy – mint például Kínában – súlyos ellentmondásaikban vergődve haldokolnak, alapelveiket diametrálisan meghazudtolva kénytelenek küzdeni a fennmaradásukért.

A világ népei egy mindezideig ismeretlen történelmi folyamat: a *globalizáció* problémáival viaskodnak. A türelmetlenség, a vallási és nacionalista integrizmus fenyeget egész földrészeket. Madách antidogmatizmusa sohasem volt annyira időszerű, mint manapság.

Ami a globalizáció veszélyeit illeti, Madách tanítása hasonlóképp figyelemre méltó. Ha tény, hogy minden probléma világprobléma, csak úgy lehet valamiféle megoldást elképzelni, ha elfogadjuk, hogy a „Földnél kisebb egységekben gondolkodni és cselekedni [...] többé nem lehet”¹³ Az imént idézett Merka János felhívja a figyelmet „a kíméletlen szociáldarvinizmus”, „a nyugati kultúrimerializmus” veszélyeire, arra, hogy az internet segítségével „a globalizáció egyre inkább a bűnözés, kábítószerkereskedelem, szexturizmus és hasonló törvénytelen és embertelen üzlet ismertetőjegye lesz”. Az ún. „fogyasztó társadalom”, amelyet joggal pazarló társadalomnak is lehetne nevezni, ellentétben áll az ökológia követelményeivel, „fő haszonélvezői a tőkével bírók és a finanszpekulánsok”, és „ez, a nyugati világ által elősegített folyamat a gazdagok és szegények közötti még nagyobb távolsághoz vezet”. Kétségtelen, hogy ez a morálizáló hang nem mentes minden túlzástól, ugyanakkor azt is illusztrálja, hogy a nyugati világ kritikája nem szűnt meg a marxista rendszerek és ideológia csődjével egyidőben. A liberális szemlélet szükségszerűen magában hordja az önkritika lehetőségét, főleg az az illúziótlan, tisztánlátó liberalizmus, amelynek a *Tragédia* Madácha volt híve.¹⁴

Madách alapélménye a világ dolgainak sokfélesége, az ellentétpárok bonyolult viszonylatai, amelyek közül nem tud *egyetlenegy*t választani anélkül, hogy kissé *mindent* ne választana, nem tud *egy*t elvetni úgy, hogy kissé *mindegyiktől* meg ne undorodjék. A címkéket kedvelők számára nevezzük ezt az álláspontot *ideológiai univerzalizmusnak*.¹⁵ A madáchi koncepció

¹² Ilyen értelemben nyilatkozik Hubay Miklós is *A dráma sorsa* című kötetében (1983; idézet a *Matúra-kiadásban*. 1992., 142. old.): „Minden aktualizálás nélkül mondhatjuk: Ádám és Lucifer űrutasok lettek... úgy érezzük, mintha nekünk írta volna ezt a művet Madách Imre. Útmutatásul a mi szorongató álmainkhoz. Mintha azon az 1864-beli októberi napon, a halálos ágyán, a kéziratra még ráírta volna: Száz év múlva felbontandó!”

¹³ Lásd a Katolikus magyar értelmiség – Pax Romana 1999. október 7-én Innsbruckban rendezett tanulmányi napok legfőbb tanulságait, nevezetesen Merka János beszámolóját (*Életünk*, 2000. márciusi száma, 3–4. old.)

¹⁴ Praznovszky Mihály (*Palócföld*, 1998. 2., 167–169. old.) jogos iróniával bélyegzi meg korunk szörnyűségeit: az iszlamista mézárításokat, azokat a túlkapásokat, amelyeket a »szent eszme jegyében« Kínában követnek el, vagy – más szinten – az amerikai neoprimitizmust, a „Miszter Internet” által vezényelt birodalom nyomasztó orwelli perspektíváját.

¹⁵ Lásd erről bővebben írásomat: *A Tragédia dualizmusa*, *Irodalmi Újság* (Párizs) 1967. júl. 15.

sarkalatos pontja a különféle eszmerendszerek egyenértékűségének a gondolata, amely szorosán összefügg az eszmék eszköz jellegének felfedezésével. Madách látja, ábrázolja, hogy a történelemre semmilyen statikus, előregyártott értékrendszer nem alkalmazható; minden eszme egy meghatározott történelmi feladattal kapcsolatban születik, s amíg a feladat aktuális – amilyen mértékben aktuális –, nem lehet a fejlődés folyamatából kigolyózni. Nyilvánvaló, hogy a történetiségnek ilyen mélyreható értelmezése a *kudarvokra irányítja a figyelmet*. De a tolerancia elvének következetes történelmi síkba helyezése, az a felismerés, hogy a türelem igazolását épp maga a történelem szolgáltatja, valamiképpen tartalmazza a kudarcok feloldásának lehetőségét is, más szóval: a drámai katarzist. Madách műve a küzdelemnek nemcsak tragédiája, hanem apoteózisa is. Az írónak sikerül a lehetetlen: a haladásba vetett hitet, általában a hit hangját, nem bárgyú, sekélyes optimizmus, hanem a könnyörtelen illúziótlanság alapjáról tudja megszólaltatni.¹⁶

¹⁶ Lásd Szegedy-Maszák (ItK., 1973. 4.), aki a mű nyitottságával magyarázza sajátos esztétikai jellegét és értékét: „[A mű] korának leggyötrőbb kérdéseit veti fel, s ahelyett hogy egyértelmű választ adna rájuk, szövege mindvégig a problematizmus és nem a szisztematizmus közegeiben mozog. [...] Ez az egyetlen mű, hol Madách nyitott befejezéssel él. [...] Végző soron e nyitottságra, az egymást kizáró világmagyarázatok mint lehetőségek közötti állandó feszültségre vezethető vissza e főmű intenzív esztétikai hatása.” (408. old.).

Jó név s erény

(Palócföldelt vers)

*Madách Imre drámatöredékének
olvasása közben azoknak, akik
tudják, hogy nem nekik*

Kezdeni újra, rákezdeni, bekezdeni,
Ki-nem-kezdeni, csak kezdegetni,
Kezdetnek nem rossz.

Értetni újra, ha megszakad az áhitat,
Tű fokán át értekezni jobb híján a jóról,
Ha birtokon belül vagy.

Megtérni újra a házba, az egybe, a fénybe,
Visszaragyogni a létre, s a mélyben örülni
Földtől a földig rétegesen.

Sejteni újra, amint szert tartanak a szobrok,
S ejteni közönnyé kövült kínjukat:
A haláltalan ornamentikát.

Érezni újra. Ajkad keskenyre szorítja a vágy.
Felsorakoznak álom-katonáid, fel! Vigyázz!
Vállról indítható támadás...

Menetelni újra elsők közt is egyenlőtlen,
Rutinból kidőlni, míg egy máson tapos a sok
Megélhetési lírikus.

Üzenni újra, maradt-e dics, foszlány,
Gőgös kamrái a szívnek kinyitódnak-e még,
Ha jó név hív s erény.

*Sorszámukvesztett bolyongások közt
Ithaka etikája ha vonz: előre!
Még pereg a werk.*

A tovább mondható októberi ima

A forradalmak kirobbanásának pillanatait, s aztán lefolyásuknak minden percét, majd a leverés gyászóráit, ha a históriának vannak áldozatos és hűséges, kortársi munkatársai, akkor azok bizton számon is tartják. Legfőbb azt az aforizmatikus kétke-
dést szoktam magamban dünnyögni, tünődve a mi különös csillagzatú magyar törté-
nelmünkön, miszerint: *nem lehet tudni, mit hoz a múlt*. Talán ezért is akarták mifelénk a
kommunista világban indulós lépésekre a *múltat végképp eltörölni*. A múlt lehetőleg ne
hozzon semmit, szólt a verdikt! S ellenében mi meg azt dúdolhattuk legalább, hogy a
jövőt nem sejtethjük... Ez bizony nem volt valami konstruktív hozzáállás.

Nem vagyok történész, és méginkább nem vagyok politikus, hogy ezen az emléke-
ző, óhatatlanul is kicsit múltba tekintő, októberi esten a száraz objektivitást, az ilyen-
olyan megrendelésre készült történelemkönyvek ún. tényisztelő pártatlanságát vegyít-
sem valami szép, nagyotmondó, kellően pátoszos retorikával.

Csak költő vagyok, csak a legnagyobb költőapostol, Petőfi Sándor rendjéből való
legkisebb Nagy. Ha pedig a forradalom ügyében és a szabadság dolgában felelésre
szólítanak, leginkább csak verseket hozhatok föl mentségemre, avagy tarthatok ma-
gam előtt pajzsként, kardként. S nem is védekezésül, nem is támadólag: mert szívem
és lelkem diktálta verses „bűneimet”, melyekkel a 44 évvel ezelőtti fényes napokhoz
s aztán még inkább a leverés gyásznapjaihoz, a Haynaut messze lepipáló kádári ki-
végzések számának döbbenetéhez, majd a túl hosszú amnéziára ítélt nemzet lelkiis-
meretéhez szóltam. Magyarországon, a létező szocializmusban. Ott ahol a börtönaj-
tók kinyílása után zseniálisan kiirtatott a szabadságvírus, s mintegy gerincbe és agyba
oltva a csak túlélés alacsonyrendű ösztönét megsegítették a Nietzschétől eredeztet-
hető magvas bölcseleti széljegyzettel, miszerint: *a felejtésre való hajlam a cselekvés egyetlen
lehetséges módja*.

Az a nemzedék, amelyikhez tartozom – talán életkoránál fogva is – a 68-as pári-
zsi majd a prágai események minden illúziót hamar, és két irányból is lelohasztó
hatására döntötte el, hogy sokkal intenzívebben szembenéz azzal, ami 1956-ban
Pesten és Budán és Magyarország minden szögletében megesett. Az addigi nagy
hallgatások, a családban történt tragédiák szármalmas eltitkolása után elkezdődött a
kérdőzködés. Ekkor írtam első máig is vállalható verseimet. Már a hetvenes évek
legelején, ha tetszik kitüntetően 56-os tematikában utaztam, de a verspetárdák csak
később robbantak: a botrányok a nyolcvanas évek elején, közepén jöttek. Amikor
gyöngyült a szocialistának nevezett rendszer, mert akkor lett érzékenyebb árulásban
és vérben született hamis legitimációjának lelepleződésére.

Néhány éve egyik kedves színész barátom, aki már 1956. október 23-án Petőfit szavalt Bem apó és Petőfi szobránál, s hírhedté vált botrány-verseim másolatát tárcájában mindig magánál hordta, azt találta mondani, számbavéve a nyolcvanas években viselt dolgaimat (folyóiratbetiltások, szilenciumok, állásmegszűnések stb.), hogy bizony én azokban az esztendőkhöz vakmerően bátor voltam. Kihez képest? Kérdeztem akkor, és kérdezem most is. Talán csak nem a névtelen, harcban elesett hősközhöz, az örök pesti srácokhoz, a szent suhancokhoz, másfelől meg a legendás mártírokhoz: a diák Mansfeld Péterhez, a szigorló orvos Tóth Ilonához, vagy a sportoló-költő Gérecz Attilához, a cvikkeres miniszterelnökhöz, Nagy Imréhez képest.

Nem, nem voltam bátor... Csak éppen nem mertem félni. Mert akkor már felnőtt fővel, de még innen a krisztusi koron, nagyjából minden tudtam arról a 13 napról, amiből én kimaradtam, de aminek magyarként örökre adósa vagyok, mint ahogy 1848-nak is. Nyilván ez az érzés munkált bennem akkor is, amikor 1988. június 16-án a fűvelgazzal benőtt 301-es parcellában, ahol lehattunk vagy százan, elszánt emlékezők, – a temető körül és belül meg kétannyi rendős és spicli – a TIB vezetőinek (Mécs Imre, Rácz Sándor, Fonay Jenő) kérésére elszavaltam két botrányosnak számító, betiltott versemet..., amelyeket akkor még a cenzúra könyveimből kigyomlált.

Álljon hát itt szó szerint az én magántörténelmem néhány sora, ahogy régebben egy kockás füzetbe lejegyeztem. Mert vallom, hogy egy nép lelkében a hirtelen végbement megigazuló tektonikus mozgásokat szinte lehetetlen követni. Amelyekhez testét és véréit kínálja, mondhatni emberkrisztusságát, tehát önnön életét feltétel nélkül odaadja a szabadságért. Amikor a semmiből támadva, parittyás Dávidként a legnagyobb csodákra képes. Honnan e képesség, elszánás, hit?

Mіндеzt megérteni s megértetni, akár az „emelkedő nemzet” egykori büszke részeseként is, csaknem reménytelen vállalkozás. A forradalmat megvívni talán könnyebb volt, mint arról hitelesen beszélni... mondotta az egyik hosszú börtönéveket ép lélekkel túlélő, s szólni sem akárhogyan tudó barátom. Hogy azért a szívek is hevesebben dobogjanak, a szemekben ott villózzanak a csalhatatlan októberi fények. S ott csilloghassanak a könnyek is: a remény és a gyász könnyei. Ezért az egyes ember kis történetmorzsáit a forradalom asztaláról lesöpörni nem lehet. Csak ezekkel együtt teljes a kép.

Kereken hét és fél éves voltam 1956. november 4-én. Az idősebbek arcáról olvastam: valami rettenetes dolog történt. Abban a kis Vas megyei faluban, ahol éltem, ahol iskolába jártam, igazából csak egy-két nappal október 23-a után bolydult föl a világ. Az iskolaudvaron reggel szokás szerint katonás rendben felsorakoztunk, de elmaradt a zászlófelvonás, mármint a Hunyadi János úttörőcsapat zászlajának szertartásos felvonása. A felsősök már tudtak valamit. Egyikük elkezdte a Himnuszt, a tanárok is félénken, szinte remegve velünk énekelték. Pedig ilyenkor valamelyik pattogó úttörőnótát szoktuk énekelni, s ezt már nekünk, kis alsósoknak is fújnunk kellett, holott még csak a kisdobosságra kandidáltunk... Az osztályteremben minden különösebb magyarázat nélkül a sarlókalapácsos címert egy kereszt váltotta föl. Délután valamelyik felsős kez-

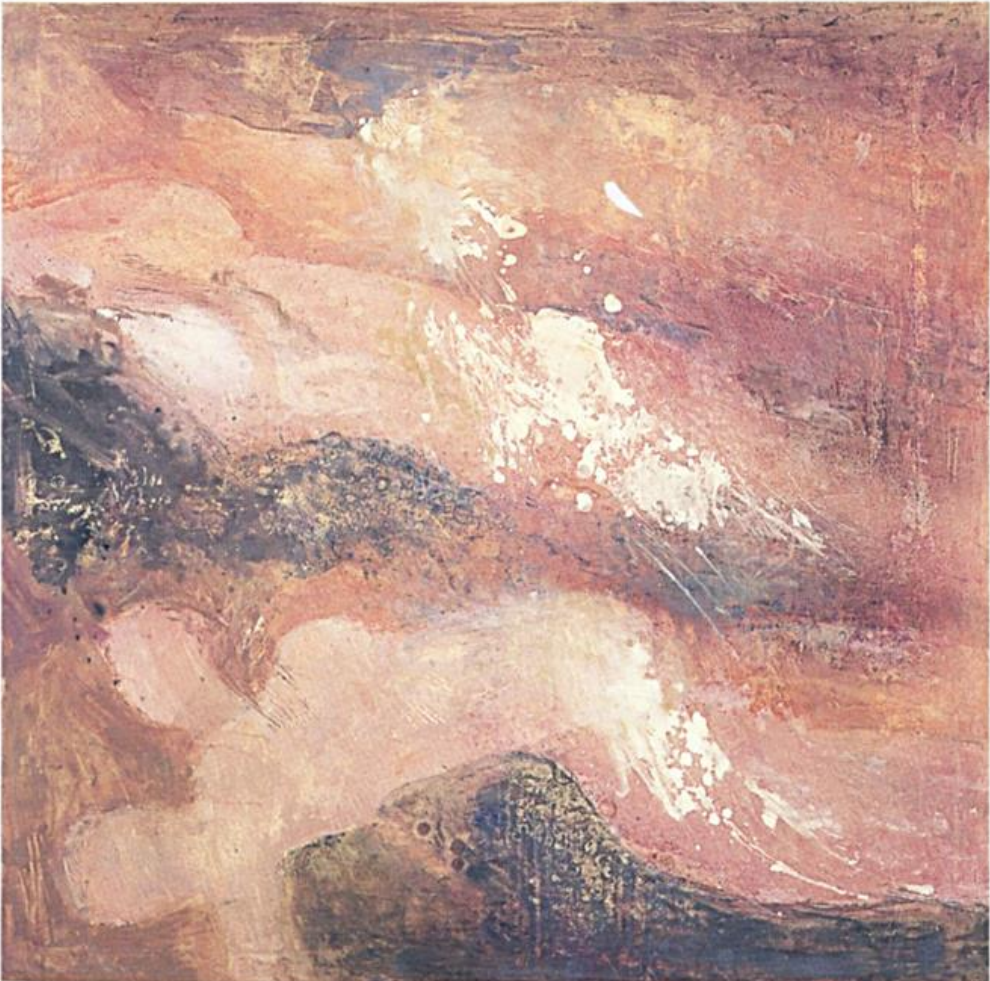
deményezésére és vezetésével végigvonultunk a falun. Néhány felnőtt is velünk tartott. Negyvennyolcas dalokat énekeltünk és eléggé érthetetlen rigmusokat kiabáltunk. Legjobban arra emlékszem, hogy *békét, kenyeret, Rákosinak kötelet!* S arra is, hogy Keresztanyám állt kint a házunk előtti hídon, és amikor odaértünk, egy jókora nyaklevest kevert le nekem, majd kirántott a sorból, mondván, hogy inkább az iskolában lenne a helyem, (ő volt tehát az első cenzorom!) de én a szégyentől is égő arccal visszaálltam a sorba, s dacosan léptem együtt a többiekkel.

Otthon nem volt rádiónk, unokabátyám hordta a híreket. Előbb a jó híreket, aztán a komorló rosszakat, ahogy a szabad Kossuth rádióból és a Szabad Európából hallottam. Meg ahogy a városba bejárók hozták és esténként mesélték tovább, hogy mi volt Zalaegerszegen meg Szombathelyen. Én meg a hirtelen megváltozott Vas Megye című lapból olvastam a híreket, hiszen már a második osztályt kezdtem azon az őszön, jól tudtam és szerettem is olvasni. Olvastam hát otthon fennhangon a Nagymamának s az első forradalmas nyaklevest kiosztó Keresztanyámnak, aki akkorra már megenyhült, mert hát Rákosit persze ő se dicsérte... csak már akkor is engem féltett!

Családunk, de az egész falu – bár kellő óvatossággal – hitte, hogy valami emberibb élet kezdődhet. S főleg az adott reményt, hogy Nagy Imre állt a forradalom élére, akiben hittek, hiszen 1953-ban már egyszer nagy terheket vett le a vállukról. Megszűnt a beszolgáltatás, s mifelénk még akkor nem alakult meg a téeszcsé. Csak 1959 után vették be több kemény, megfélemlítő pufajkás rohammal a falut az agitátorok. Az önkéntesség? Szép mesebeszéd volt, inkább a pofonok, a gumibotozás meg a zsarolás hatott. Unokabátyámnál például mindig fegyvert kerestek a marcona bőrkabátosok, s találtak is volna, ha a fél család nem megy állandóan a nyomukban, akik mindent átforgattak: szalmakazlat, pajtát, krumplis vermet, istállót, ólakat. Még a tetves tyúkházba is föl-másztak. Persze nem találtak semmit, de ha nem megyünk utánuk, bizony találhattak volna, mint ez más faluban is történt. Minden mozdulatuk provokáció volt: az ellenforradalom utólagos igazolása.

A pesti harcokról a leghitelesebb tanúktól, a csőcseléknek nevezett szent suhancoktól értesültem. November közepén megindult a menekült-áradat. Rengetegen szálltak meg nálunk, csak egy éjszakára, egy tál ételre. Fél nap járásnyira van tőlünk az oszt-rák határ. Hát meséltek szakadatlan a nálam néhány évvel idősebb fiúk, középiskolások, munkásfiatalok, egyetemisták. Képzetelemet odavonták a Práter utcai, Korvin-közi, Széna téri harcokhoz. Egymásnak is mesélték, hogyan lőtték ki a ruszki tankokat, hogyan robbantak a molotov-koktélok, s hogyan halt meg kezük között a legjobb barátjuk. S most a családjuk se tudja, élnek-e, halnak-e... De nekivágnak a nagyvilágnak, mert a muszka megint letüport bennünket, s Amerika se segít, csak ígéretet, legyintettek csalódottan, de most oda, a tengeren túlra mennek, hogy elmondják, micsoda gyalázat...

Valóságos hősök álltak előttem, akikhez hasonló vagányokat eddig csak nagyanyám jól kiszínezett bakonyi betyártörténeteiből ismertem. S nagyanyám szakadatlanul főzött ezeknek a fiúknak és szüntelenül imádkozott értük. Így ment ez egészen addig, míg le

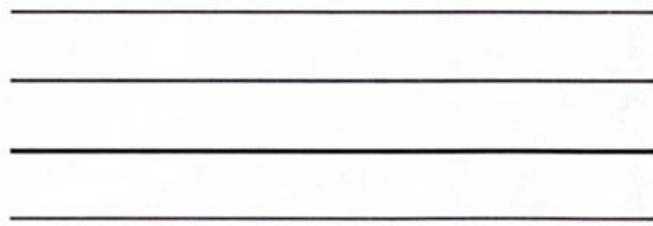
NÉMETH W. ÁRPÁD (1941)

Álarcosok, 1990

farost, olaj 80 x 80 cm

(reprodukcio: Fekete István)

PALÓCFÖLD • 2001. 1. szám

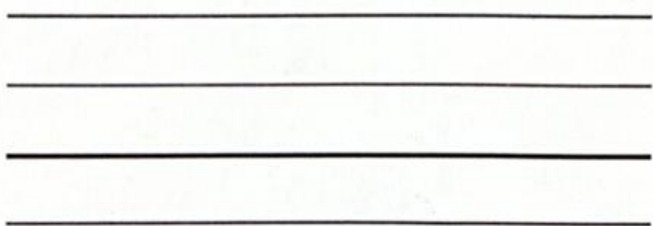
NÉMETH W. ÁRPÁD (1941)

Tűz és hamu, 1999

vásznon, olaj 100 x 100 cm

(reprodukcio: Fekete István)

PALÓCFÖLD • 2001. 1. szám

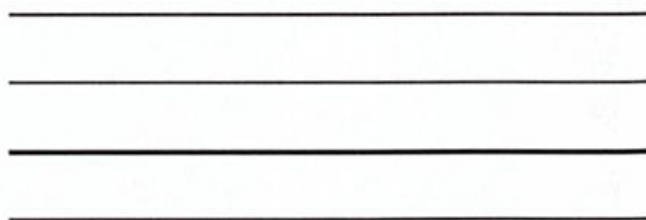
NÉMETH W. ÁRPÁD (1941)

Metamorfózis, 1999

vászon, olaj 85 x 95 cm

(reprodukción: Fekete István)

PALÓCFÖLD • 2001. 1. szám

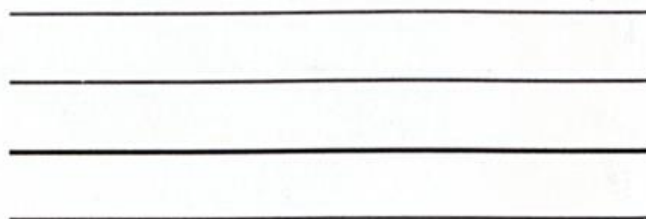
NÉMETH W. ÁRPÁD (1941)

Por és hamu, 2000

vászon, olaj 100 x 100

(reprodukción: Fekete István)

PALÓCFÖLD • 2001. 1. szám

nem zárták a határt. Nagymama esténként még sokáig vigasztalta a családot, hogy egyszer itt a földön is igazságot tesz az, akinek ez a dolga, s vetette a keresztet 1958. június 17-én is, amikor a megyei újságból megtudta Nagy Imrék kivégzését.

56 igaz történetét én az ifjú szabadságharcosoktól és a menekülő, hiteles szemtanúktól tanultam. Azoktól, akik aztán a szabad világban, a mi amnéziás éveink alatt, a forradalom emlékét, mint ifjúságuk legszebb, legdrámaibb napjait őrizték. S szent kötelességüknek érezték, hogy a világ figyelmét – a korábbi emigráció legjobbjával vállvetve –, ha késve is, de végre odafordítsák a magyar ügyre. Köszönet érte!

Nekem s többünknek, a hazai „búvópatak nemzedéknek” a nyugati magyar irodalom és történelem legjobb művelőinek becsempészett könyvei, folyóiratai, levélüzenei segítettek abban, hogy tisztábban lássunk. Mondhatni, ez az irodalom lett a hátországom, s a szégyen a visszajáró, zaklató múzsám, hogy Magyarországon is beszéljünk arról, ami legjobban fáj: a takart sebről, a felejtés ragályáról és a temetetlen holtakról, a mártírok méltó végtisztességének szükségességéről.

És igazi csodaként eljön 1989. június 16-a. Ahogy Petőfi mondta volna, a nagy temetési nap. A megalázott nemzet kegyelmi pillanata. Személyes rehabilitációm az lett, hogy a Magyar Írószövetség koszorúját Cseres Tibor elnökkel együtt én vihettem a mártírok koporsója elé. Sokan írtak és beszéltek erről a napról, és meggyőződéssel vallom, hogy még sokan írnak és beszélnek majd erről a napról, nemkülönben a viták és egyezkedések után kényszerűen beszorított hatodik koporsóról, „amely – idézem N. Pál József történészt – a forradalom és szabadságharc emlékezetének gyorsan lebomló s gyorsan elhazudott szimbólumává lett, rövid időn belül... a felejtés és a felejtetés mementója a maga súlyos ürességében...”

Akkor ott egy Petőfi korú, 26 éves, kihajtott ingű fiatalember figyelmeztetett mindenkinél bátrabban 56 aktuális követeléseire. Különös nyomatékkal a szovjet csapatok azonnali kivonására. S talán éppen ezért is van remény, s van még éppen 56 esztendőnk, hogy legalább a 100. évfordulóra rendbe tesszük, s az utánunk jövők rendbe teszik a nemzet kollektív emlékezetét 1956 ügyében is. Amely emlékezet, törvény és jog, könyv és tankönyv egyértelműen különbséget tesz az áldozat és gyilkos között. S október 23-a fénye nem csorbulhat, melyet az 1990-es szabad választások utáni országgyűlés május 2-i, első ülésén nyilvánított nemzeti ünneppé. Tehát csak tíz szabad esztendő telt el belső tusakodásokkal, tétovasággal. De ne legyünk igazságtalanok, hiszen éppen a méltányos igazságtétel és törvényesség ügyében most az ünnep előestéjén hangzottak el biztató, végre beteljesedni látszó szavak. A nemzet hősei, mártírjai: a legcáfolhatatlanabb forradalmárok régóta nem sürgetnek senkit. Ők ott vannak s ott maradnak mindörökre szívünkben, október magasában.

Befejezésül Szabó Lőrincet, a száz éve született költőt idézem, akitől Illyés Gyula 1957 októberében a Farkasréti temetőben a forradalmat is gyászoló hatalmas tömeg előtt öt tömör, ám messzehangzó mondattal búcsúzott. Szabó Lőrinc *imája a jövőért* 1956. november 2-án az *Irodalmi Újság* elhíresült számában jelent meg. „Amit a magyar-

ság most művelt, azt nyolc napon át lángoló glóriaként csavarta maga körül a földgolyó, glóriaként, melyben soha ki nem hűl a visszanyert tisztelet, a szeretet és a csodálat. Seholy a szabad világban. Sőt talán még másutt sem. Nem szabad csökkentenünk a fényt, nem szabad ezt a ragyogást. Ész, erő, készenlét és minden szent akarat fogjon most össze és őrizze és emelje végső diadalra benne céljainkat...” Ezt az imát már nekünk kell tovább mondanunk!

Elhangzott Bécsben, 2000. október 23-án

Dr. Lakatos István

„...most sem adja fel a harcot...”

– Németh László egyik gyakorlófüzetéről –

Németh László hipertóniáját 1954-ben diagnosztizálták, de egy hónappal előbb már, naplója tanúsága szerint, előre sejtette betegségét. Veszélytlátó képzelete ezt íratta vele: „Amitől félek, nem a halál, az elhülyülés, nyomorékság.” A magasvérnyomásos-betegség megállapítása után áttanulmányozta az elérhető szakirodalmat, de gyógyszerek helyett az öngyógyítás útját választotta; kidolgozta az általa „agydiétának” nevezett eljárást: napirendjébe a szellemi munkát kísérő vérnyomás-emelkedés idejének lerövidítésére vérnyomáscsökkentő tevékenységeket iktatott be. Ilyenek voltak a séta, a zenehallgatás, a könnyű fizikai munka. Nagy segítséget jelentett a sajkódi tartózkodás, a magányos, nyugodt környezet, a szigorú munkabeosztást megengedő élet, a „sajkodi idill”.

Amikor 1964-ben a vérnyomása a halmozódott kritikai támadások miatt erősen megemelkedett, Szentágothai professzor ajánlatára megszorította a kenyhasó bevitelt, sőt teljes megszüntetésére törekedett. Így rövid idő alatt vérnyomásának drasztikus csökkenését érte el. Ma már köztudott, hogy a vérnyomás gyors és nagyfokú csökkenésének káros következményei vannak. Mindenesetre Németh László sorsának is tragikus komponense lett.

Szentágothai professzor egy későbbi levelében megírta, hogy amikor Németh László a sótlan diéta után rosszul lett, már rosszat kezdett sejtteni. Valószínűleg Németh László erei már rossz állapotban voltak, az artériái merevekké váltak, a vérnyomáscsökkentést összehúzódaikkal nem tudták kompenzálni, és így táplálkozási zavart idézhetnek elő az agyban is.

1964 közepe után gyakran vizsgáltam Németh László szemfenéki ereit, amelyek felvilágosítást adnak az agyi erek állapotáról is. Így alkalmam volt az érlemeszésedésének előrehaladását is észlelni. Mindenesetre fontos megállapítani, hogy Németh Lászlónak sohasem volt agyvérzése, az 1969-ben jelentkező első komoly tüneteket is Juhász professzor az agy elégtelen vérellátására, hypoxiára vezette vissza.

1971-ben, amikor februárban én is a szemfenéki erek állapotában további romlást észleltem, Németh László állapotában is súlyos változás következett be. Feltehetően az egyre romló agyszövet tápláltság miatt, ekkor vált kiterjedté a károsodás. Ezek a tünetek Németh Lászlóban súlyos lelki traumát okoztak, és mint nyolc évvel előbb, most már nem indok nélkül, a vakság rémét vetítették elé, ugyanis mindkét szemének jobb oldali látótere kiesett. Rossz állapotban került a Juhász-klinikára, ahol is kiderült, hogy az olvasás- és íráskészsége is erősen korlátozottá vált.

Juhász professzor előírására mint egy kisiskolás kezdett megtanulni újból írni, és dobozokban elhelyezett, kivágott betűkből értelmes szavakat kirakni. Mindezeknek a gyakorlatoknak vezetője és elszánt szorgalmazója felesége volt, aki beköltözött mellé a klinika egyik orvosi szobájába. A katasztrófa után egy héttel már az első fennmaradt gyakorlófüzetben spontán, összefüggő szöveget fogalmazott. Napi egy írkaoldal volt a penzuma, és ezek az oldalak, az azokon látható íráskép hűen tükrözi szellemi életének hullámzását, a nagy vergődő igyekezetet, hogy most sem adja fel a harcot annak érdekében, hogy amíg lehet, a halálig emberhez méltón éljen. Juhász professzor is ettől várta – mint kiderült, joggal – Németh László állapotának javulását.

Németh László fennmaradt gyakorlófüzetei közül az „1972. dec. 29-től 1973. ápr. 4-ig” dátummal jelzett, vonalas iskolafüzetből kívánok az alábbiakban részleteket bemutatni, amelyek demonstrálják a fentebb leírtakat: szinte kihagyás nélküli, mindennapi írásgyakorlását, a napi egyoldalnyi teljesítést. Az oldalak írásképéből megállapíthatók azok az elváltozások, amelyek a régebbi írásához viszonyítva további romlást mutatnak, de önmagukban is jellemzők. Minden oldal felső, kezdeti soraiban található 4–5 milliméteres betűnagyság a további sorokban, a fellépő fáradtság következtében az oldalak aljára már 3 milliméteresre csökken, maguk a betűtestek már nem haladják meg a másfél millimétert. Ugyanakkor az apró betűk deformáltakká válnak, a betűkihagyások miatt is a szövegek egyre nehezebben olvashatók. Az olvashatatlan helyeket [...] jelzem.

Az első bejegyzés a jelzett füzetbe 1972. december 29-én történt. A szövegben tetten érhető az a dezorientáltság, amely azokban az időkben már gyakori jelenség volt Németh Lászlónál.

Ebben a szövegben például az unokákat megillető karácsonyi ajándékokat a sajátjának nevezi. A dezorientáltság megnyilvánulásait (?) jelzem.

„Tegnap (?) a Jézuska eljövételének napja volt. Az ajándékok elborították az egész lakást. Énnekem a vonatok (?) voltak a fő ajándékaim. Kaptam hármat is, csak megtanuljam a kezelésüket. Azonkívül kaptam egy villanymozdonyt (?) is, csak tanulnám meg vele a vonatot húzni. Azt, hogy a

gyerekek mi mindent kaptak, fel sem tudom sorolni. Ruhadarabokon kezdve volt ott minden. De azért az a gyanúm, hogy az én ajándékom képviselte a legnagyobb értéket; amit eléggé rösteltem is. Mert minek egy ilyen öreg emberre annyi pénz pazarolni.”

A következő napon, december 30-án az elmúlt évre visszatekintve, most sem mentesen a dezorientáltságtól, írja gyakorlatát és feleségét anyjának nevezi:

„Eltelt megint egy év. Nem is tudom, mit írhatnék erről az évről. Az elején bizonyos, hogy rosszabbul voltam, mint most vagyok. Akkor ijesztette meg anyámat (?) a náthám s mintha lázám is lett volna. De január óta elég egyformán telnek a napok. Ha véleményt kellene mondanom, inkább jobban vagyok mint rosszabbul. Nagy javulás azonban nincs. Bár most foglalkozom olyan tervekkel, hogy németül, franciául fogok fogalmazni. Az hogy ez sikerül-e, azt a jövő év mutatja meg. Az, hogy a régi egészségemet visszakapjam, csak részben is, legalábbis reménytelen. De hát egy-két hónapot még eltöltök sántikálva az utcán s belenyugodva az életembe.”

1973. január 25-én Németh László aggodalmairól írt gyakorlófüzetébe:

„Ella már egy hete beteg; nem is volt a hivatali behyén (?). Közben felgyűltek az elvégzetlen feladatok. Engem különösen a drámakötet sorsa izgat, amelyet már két hete átadtunk, nyomdára készen. De semmi híre, hogy megjelent (?). Ez az első kötetem (?), csak körülbelül 1940-ig vannak benne kéziratok s aggodalommal tölt el, hogy a kiadással késlekednek. Hátha meggondolták magukat a kiadással, főleg az izgat, hogy a kiadással késlekednek. Hátha meggondolták magukat a kiadással, főleg az izgat, hogy a föltétlen kiadandó művek közül (Shakespeare fordítások) csak egy van közöttük, s azt nem tudom, a kiadó beéri-e?”

Február 15-én Petőfivel kapcsolatban a következőket írja:

„Most minduntalan tartanak egy Petőfi ünnepet. Az ilyen ünnepek arra jók, hogy fölerősítsék a költő emlékét, aki már félig elfeledett ember volt. Most újra él, minden verse új ragyogást kap. Ezt persze csak olyan költővel lehet megtenni, mint Petőfi, akinek gyermekkoromban tanult verseitől a legújabbakig (?) minden vershez valami fűződik. [...] Az Arany Lacitól, Falu végétől kezdve sorra jönnek az emlékezetemben megmaradt versek. A Tiszáig rég bonyolultabb hány vers, ami az ő [...] révén maradt meg az emlékezetemben csak.”

1973. február 16-án Szokolai Sándor és Illés Jenő látogatásáról írt:

„Tegnap itt volt Szokolai Sándor és Illés Jenő. Szerződést jöttek kötni a Sámson operámra (?). Erről sem gondoltam, hogy egyszer még adni fogják, amikor körülbelül tíz éve (?) megírtam, egy pöre szöveg volt, amelyet legfőleg elképzéltem játszani. Szokolai nagyon jókedvű fiú. Hogy itt volt, vidám nyerítésétől volt hangos a ház [...]. Nem tudom, mekkora sikert préselnek ki a darabból; de ezen a darabon ott leszek, annyira meghatott, hogy mindenáron elő akarják adni. Azt mondja, így előzőleg, hogy a legkedvesebb operája. Amikor írtam, nem is tudtam, hogyis kellene operát írni. S most ez a legkedvesebb operája. Ha ezt csak nekem mondja is [...].”

Mint gyakorlófüzeteiben gyakran, most is verset ír február 18-án. A vers harmadik versszaka olvashatatlan:

„Be van fejezve a darab.
Ki írta? félve mondom: én,
Ha rossz és elvetendő is,
De büszkén vallom: az enyém.

Nem mutatom meg senkinek se
Elég az, mit eddig adott.
Rég feléledt erőke folynak,
S azt érzem, hogy költő vagyok.”

Február 19-én, miután az előző napon Széchenyi drámáját hallotta a rádióban, és talán az előbbi versét is annak hatására költötte, ezeket írja gyakorlófüzetébe:

„Tegnap a Széchenyi drámát hallgattuk a rádióban. Engem is meglepett, hogy milyen szép. Bizony a mostan írt darabjaim csak hebegések ehhez képest. Ahogy a négy felvonás egyre szűkebbre fogja a lehetőségeket, amíg a szegény hősnek csak az öngyilkosság marad, az igazán nagyon szép. Amíg az első felvonás még csak egy felhő, darabját (a Blikk-et) az övének tartja egy vendég, a negyedikben a járható utak mind elzáródnak s nem marad más, csak a szájba rakott pisztoly. [...] Csodálatos, hogy ezt egyszer meg tudtam írni. A darabot csak egy este, esti előadáson mutatták be (az igaz, hogy sokkal több nézőt (?) jelen), de ez is elég lehet ahhoz, hogy ha én meghaltam, a nevemet fenntartsa [...]”

Február 20-án a megelőző napi vacsoráról és estéről írt, amit Déry Tiboréknál töltek:

„Tegnap este nagyszerű vacsorát kaptunk Déryék lakásán. Különösen a rántott hal, s az aszalt szilva izlett nagyon. A nap fénypontja azonban a 48-as háborúból készült jelenetek voltak. Déry Tibor és felesége, Illés Endre játszottak különböző szerepeket, Kossuthot (Illés Endre) játszotta, én is jutottam egy kis szerephez, [...] alakítottam. Az este nagy részét kitöltötte a szerep bemutató; úgy hogy ilyen estém szokatlan jól sikerült műsor volt. Ritkaság, hogy ilyen este ilyen jól sikerüljön. Különösen a házjasszony s Illés Endre Kossuth szerepében tettek sokat a darab sikeréért. Én túlnyomóan hallgattam, de ez egy nagy 'szerep' volt, több, mint öt órán keresztül.”

Mint ismeretes, Déry Tiborné színésznő volt, szerepét Németh László ezért emelhetette ki.

1973. február 21-én a következő szöveg került a gyakorlófüzetbe:

„Fodor András: Kettős rekviem. Itt volt Fodor András és felesége. Az együttlét velük ritka örömet okozott. Itt nem kell bűnösen hallgatnom; felelhetek, elmondhatom a terveimet, beszélgetek. Elhozta ajándékba az új verses kötetét. Két halott barátjának szentelte: az egyik Fülep Lajos, a másik Colin Mason. Különösen az utóbbinak a halála ragadta szíven – tulajdonképpen még olyan fiatal volt, legalább is arra, hogy meghaljon. Még csak a versek egy részét olvastam el, de nagyon szépek. Jó, hogy egy ilyen barátom van, aki, azt hiszem, nem csak kegyeletből keres fel a verseivel, de múltja egy darabját is őrzí az én pusztuló, de még mindig szívós tetememben.”

A február 23-ai bejegyzések a régi, „rosszalható” tanulmányaival való szembesülésről szólnak:

„Borsoséknál voltunk vacsorán. Vacsora előtt elolvastuk a feljegyzéseknek azt a részét, amely Ilhésék szerepével foglalkozik az utolsó napokban. Én többnyire hallgattam, de a nap mégsem végződött valami szerencsésen. Most jutott tudomásomra, hogy az utolsó hadi évekről szóló tanulmányomban több olyan részlet van, amit kifogásolni lehet. Főleg az a két év a 'rosszalható', amelyben a háború vége előtti időről számolok be. Én amikor írtam, azt hittem, hogy nagyon objektíven, lojálisán írtam. De most derült ki, hogy különféle hibák vannak benne, egy-két sor, amely az egész tanulmány közölhetőségét vitathatóvá teszi, s tán érzem is az üldöztetés rémképét [...] Ella persze a maga vidám természetével azt hiszi, ezeket a hibákat ki lehet küszöbölni, de én nem vagyok ilyen optimista.”

Március 14-én Németh László gyakorlófüzetében a „szomorú öregkor”-ról panasz-kodik:

„Jó az olyan embernek, aki öregen is fiatal marad, vagy legalább öregkorában is úgy tud írni, mint fiatal korában. Én nekem bizony nincs ilyen szerencsém. Amióta harminc-éves (?) koromban egy véletlen szerencsétlenség (?) következtében megbetegedtem, azóta mintha más, rosszabb agyvelővel gondolkoznék. A régi 12 nyelv tudásából csak 3 maradt meg s annál is súlyosabb, hogy szavak nem jutnak eszembe. Még szerencse, hogy a régebbi, egészségesen írt műveim kiadásával legalább az időm telik. De azok elfogynak, csökkennek s én bár tulajdonképpen béna vagyok szellemileg, a testi erőm, egy lábbénaság kivételével, még megvan s Isten tudja meddig fogok így élni.”

Az 1973. március 15-én készült írásgyakorlás igen rossz írásképet mutat, feltehetően a téma keltette lelki emóció miatt. A nehezen olvasható sorok a következőképpen „fejthetők” meg, nagyrészt felesége ceruzával készült segítségével:

„Ella azt mondja, miért nem írok egyszer óróra. De mit írhatnék? Hiszen nekem rajta kívül nem volt senkim. De ő különféle régi történetekkel tart, amelyekben legföllebb egy szem igazság van. Bizonyos, hogy énnekem viszonyom senkivel sem volt. Hát kell ennél nagyobb bizonyíték egy állandó hűség mellett. Minden, ami jó volt az életemben, ő hozzám köt. Hogy néhanapján, kétszer-háromszor életemben jobbra-balra is néztem? Igazán csak olykor, amikor egyedül éltem. S rég elfelejtettem volna, ha ő ki nem dolgozza magában. [...] Valójában csak egy fiatalember oldalpillantásai voltak, huszonnyolc-harminc éves koromban. Mindez komoly folytató nélkül. Úgy hogy [...] épp olyan ártatlan vagyok mint ő. De hát csak emlegesse az én rosszaságomat, igazi bizonyítékot nem tud felhozni.”

Március 24-én ismét a nyelvismertéről, angol tanulásáról készíti napi írasadagját:

„Régen 10–12 nyelven olvastam. A betegségem óta lassan tér vissza a nyelvtudásom. Most éppen a negyedik nyelvet, az angolt tanulom. Nem egészen ismeretlen, de a régi szavaknak csak töredéke van meg, az ismeretleneket tanulom kicsit [...]. Én a négy nyelven kívül újat nem is tanulhatok, mert nincs nyelvkönyvem hozzá. Meg minek is tanuljak, csak hogy [...] több nyelven tudjak. Okosabb volna, ha magyarul gyorsabban tudnék olvasni, [...]. De úgy látszik a gyors olvasást, ahogy régen tudtam olvasni, ma már nem tudom megtanulni.”

Március 30-án a következőképpen számolt be egy Szilágyi Erzsébet-fasori vendéglátásról:

„Tegnap vendégség volt nálunk. Ilyésék, Déryék s Aczélék voltak a meghívottak, Judit pedig a nélkülözhetetlen segítség, ami annál szebb volt, hogy hősiesen kitarzott, mert a vacsora idején mindjárt elővette súlyos hátfájása. A vacsora kitűnő volt, Ella kitett magáért, de később ő is szótlanabb volt, mint máskor [...] Ilyés jóval némább volt, mint máskor, de amikor beszélni kezdett, jóval okosabb volt mindenkinél [...] a társaságot még leginkább a Déry házaspár vitte, Déry jókedve, elevensége különösen feltűnt. Én a vacsora utáni időben teljes némaságban ültem, de ezt a vendégek talán meg is szokták már, [...] pedig a társalgás jobban érdekelt, mint hallgatásom után gondolni lehetett.”

1973. április 3-án a Major Sándoréknál tett látogatásukról írt. Major Sándor televíziós Szülőföldem-sorozatában remek portréfilmet készített Németh Lászlóról 1970 júliusában:

„Tegnap este Majoréknál voltunk látogatóban. A férfi is igen fiatal s nagyon kedves ember, de nekem jobban tetszett az asszony, ének és rajztanárnő, de igen sokoldalú műveltsége, s nagyon kedves asszony, jól esett együtt lenni vele. Később még átjöttek Bernát Rózsaék, a férfi elég nagy műveltségű

ember, de nem szorosán a tárgyunkhoz vágó képzettségű; a felesége zeneitanárnő, azonban igen képzett s a tárgyában járatos asszony, zenét tanít a főiskolán. Mi meglehetősen műveletlenek voltunk az ő szakmájukban. Ella ugyan elég ügyesen vett részt a társalgásban, a műveltségét is bámultam, hogy honnan szedett ennyi ismeretet össze; én a társalgás második felében többnyire hallgattam; ez a hallgatás nagyon ki is rítt az eleven, többnyire zenei tárgyú társalgásból.”

A munkafüzet végére érve a kiemelt és „megfejtett” szövegekből megállapítható, hogy ebben az időben (1972. december és 1973. március), írójuk, testi és szellemi állapota stabilnak volt tekinthető.

Felesége segítségével a régebbi életformájuknak megfelelően éltek napjaikat: társaságba jártak, vendégeket fogadtak, színházi és mozi előadásokon vettek részt. Németh László azonban egyre szótlanabbá vált és ritkán oldódott fel a társaságban. Írásainak tartalmi része – az időnkénti idő- és térbeli dezorientációtól eltekintve –, a megfogalmazott ítélete, a kifejezőmódja és szókinccse arra utal, hogy szellemi képességeinek nagyrészt birtokában van.

Németh László testi és szellemi kondíciójának megóvása érdekében a rendszeres séták, valamint az írás- és olvasásgyakorlatok rendszeres végzése, napirendjének elengedhetetlen részét képezték. Úgy tűnt tehát, hogy halála előtt két évvel még sikerrel küzd az enyészet ellen.

Monostori Imre

Az esszéíró Németh László világképének kialakulása és fő jellegzetességei

Az alábbi rekonstrukciós kísérletünkben *gondolatokat* emelünk ki a hatalmas életműből (elsősorban a háború előtti munkásság virágkorából) és hozunk közel mai mindennapjainkhoz. Azzal a szándékkal, céllal, hogy érzékeltessük, demonstráljuk: Németh László mily *korszerű*, mily *modern* szellemi fenomén.

Szándékosan választottuk s használjuk a *korszerű*, a modern megnevezést – és *nem* az *időszerűt*. Jóllehet a két fogalom tartalma közel áll egymáshoz – gyakran keverednek is a mindennapi szóhasználatban –, mégsem keverendő egészen össze. Az „időszerű” ugyanis mindenekelőtt jelen érvényű, a „korszerű” viszont időben jóval tágabb: „a kor követelményeinek megfelelő” jelentésű; másfelől: a „modern” szinonimája. Az „időszerű” tehát inkább politikai-politológiai kategória, a „korszerű” viszont inkább történeti, eszmetörténeti koordinátarendszert jelent. Az „időszerű” a pillanathoz tapad, a „kor-

szerű” viszont évtizedeket ível át. Esetünkben például a 20. század európai, közép-európai emberének és magyar valóságának a Trianon utáni (majd a második világháborút követő) sorshelyzetei.

Továbbá: *világképről* szólunk mindvégig s nem világnézetről. Értelmezésünk szerint a világnézet alapvetően befogadó és – gyakran – elfogadható tudati-lelki állapot; a világkép ezzel szemben alapvetően kivetítő, alkotó szellemi és érzelmi attitűd. A világnézet inkább analizáló szellemi-ideológiai jelenség, a világkép inkább szintetizáló forma. Végül: a világkép tágabb érvényű személyiségjegy: magában foglalja a világnézetet is.

Németh László gondolkodói világképe *eszményvilág*ot is jelent egyszersmind. Ha tesszük: *utópiavilág*ot. Egész életében „javíthatatlan utópista” volt, amit – természetesen – büszkén vállalt mindvégig. Az utópia ugyanis az ő értelmezésében nem valamiféle anti-realitás, hanem a „kívánatos”, képében megjelenő tökéletes eszme, az elérendő végcél, a befejezett állapot. Az utópia így módon tehát maga is eszme: a kívánatos vonzása, amely az ember számára mindig akaratmozgósító erő is egyben. (Vö.: *Levél Veres Dánielhez*, 1969.)

Németh László gondolkodói világképének a középpontjában az egyén és a közösség széttephetetlen egységének képlete áll. Másként fogalmazva: a személyiség és a társadalom kívánatos harmóniája.

A *személyiség* legméltóbb létezési formája – felfogása szerint – a szellem megtestesítése és annak képviselése: „Szellem embere az – írja –, akiben ott feszeng a szellemiség örök ösztöne: a jelenségeket együtt, egyben látni. A szellem: rendező nyugtalanság. [...] A szellem emberét épp az jellemzi, hogy oldhatja el magában a teljesség szomját, s nem nyomhatja el az egész iránti felelősség érzetét.” (*Új enciklopédia felé*, 1931.) Szakítani szükséges tehát a – már akkor, a harmincas években – túlzóan differenciálttá vált, szakosodó, a csak részekben látás, részekben és részletekben gondolkodás tömegtársadalmi gyakorlatával. Az egyes embernek, a modern személyiségnek sokkal inkább „filozófus”, semmint specialista természetnek kell lennie. Korányi Sándor, az európai hírvő orvos-diagnosztá – például – igazi filozófus természet volt. Olyan filozófus-belgyógyász, „aki a részletet az egész felől látja, akiben minden új tény, az egész gondolattenger hullámozását indítja el.” (*Korányi Sándor*, 1932.)

A 20. század egyik drasztikus kihívása volt (és maradt) a tömegelvű munka és az egyéniséghez kötött egyéniség-gyökerű szellem súlyos ellentéte, lépten-nyomon történő összeütközése. Németh László e fejtegetéseinek középpontjában is az egyéniség, a személyiség védelme, már-már kultusza áll. Híressé vált kisesszéjében, *A minőség forradalmában* (1933) így ír erről. „A munkanélkülieket számon tartjuk, de ki törődik a munkásokkal? [...] Minden tanulás, képzés haszontalan, a munka a szellem teljes önmegtagadását követeli! [...] A közösség élete látszólag egyre kollektívebb lesz, egyre kevesebbet törődik tagjai egyéni életével, nem számít kezdeményezésükre, s nem hederít kívánságukra. Valójában a kollektíválódás alatt elapad a társadalom-fenntartó erő, a közügyek”. És mi mást, mint a 20. század emberének – magyarságának – máig tartó modern kori szorongásos életérzését fogalmazza meg a *Tanú* bevezetőjében (1932) is:

„Folyamiratom ihletője, e kor igazi múzsája: a szorongó tájékozatlanság. Hajótöröttek vagyunk, akik a csillagokat nézzük s a partot keressük, abban a hitben, hogy van part, s a csillagok vezetnek.”

A század egyik nagy kihívása: hogyan lehet egyént és közösséget „szenvedélyes”, azaz szellemi kapcsolatokkal összefűzni.

Németh László szemrevételezi a „huszadik század vezérjelenségeit”, azaz ideológiai rendszereit, áramlatait: az egyén, a személyiség helyzetét, sorsát kutatva bennük is. Mélyen igaz – és immár azóta részben le is zajlott – jelenségeket tár föl, világít meg például a marxista alapokon nyugvó bolsevik ideológiákkal kapcsolatban. Érvei és példás tisztasággal, szakszerűséggel levezetett társadalmi-szociológiai képletei ma is helytállóak az alapvetően 19. századi eredetű, mindig csak tömegekben és sohasem egyéneken (legfőleg csak osztályban és osztálytudatban) gondolkodó marxológusok, munkás- és szakszervezeti vezetők hangzatos és primitív „felszabadító”-tanaival szemben. Rámutat arra, hogy a marxista ideológia csupán a tőkés rend igazságtalanságait bírálja, de nem érinti annak „szellemét és értékrendszerét”. Pedig már „a tőkés rend feláldozta az embert a kollektív életnek. A személy gazdaságban, hadseregben, pártlistán elvont szám lett, a közös élet minőségben egyre kevesebbet, mennyiségben egyre többet kívánt az egyéntől, kihasználta és lealacsonyította.” A marxi szocializmus pedig „átveszi a tőkés világ értékmércéjét és számolási módját. [...] a termelés örülete mindent elsöpör, az egyéniség kollektív megsemmisítése rohamlépésben halad.” (*Európa földrengéstérképéhez*, 1933.)

Magatartásbeli példa-ellenszert minderre Németh László az antik görögség életfelfogásában, *minőségelvű*, minőségközponti életvitelében és ennek történelmi tanulságaiban lát. A Minőség „Az életemet megszálló rögeszme” írta egyik idős kori esszéjében. „A minőség nemcsak eszme, utópia: antropologikum. [...] A görög istenekben volt meg ez az antropologikumban gyökerező, azt áthangoló eszmei valami, melyet én Minőségnek neveztem el.” A Minőség azonban több, hatásosabb, erjesztőbb erejű „valami”, mint az eszme, „mélyebb a támadáspontja, mint az eszméké, tanoké, a vitális góccokat akarja megszállni.” (*Levél Veress Dánielhez*, 1969.)

„A görögség nekem – írja egy helyütt – a vállalkozó kedv, amelyben szívem az ő merész szívükkel összedobban. [...] Nincs még egy nép, amely ilyen emberkészlettel, ilyen változatosan bontotta volna ki korszakait. [...] Vannak emberek, akik életükből csinálnak remekművet; nép, amely az életéből csinált, egy volt: a görög.” „A görögök: a minőség születése.” (*Görögök vagy a halott hagyomány*, 1934.) Egy másik ekkor tájt írt esszéjében pedig arra hívja föl a figyelmet, hogy a német tudóstól-filozófustól, Diltheytől „azt a történelmi önalakítást kellene nekünk magyaroknak eltanulnunk, melyben egyéni üdvösség, nemzeti küldetés és embertörténet egyet jelent.” (*Dilthey, egy német tudós*, 1934.) Vagyis: egyszerre vagyok individuum, továbbá egy közösség, a nemzet tagja, valamint ember mint nembeli lény is.

A „minőség” fogalma minden emberi tevékenység tekintetében központi kategória Németh László gondolatvilágában. Szerinte a minőségnek az életet – annak *minden* meg-

nyilvánulását – szabályozó legfőbb elvnek kell lennie. *Termelésben*: bérmunka helyett a *szabad* vállalkozás, *társadalomban*: az *egyén* és a *közösség* harmonikus kapcsolata; *államszerveződésben*: szabad polgárok *önkéntes* szövetkezése; *politikában*: a *mellérendelés* elve az alárendeléssel szemben; *kultúrában*: a régi görögök példája; *nemzetben*: a példakép (melyet nagyhatalom és a határon túli kisebbség *egyaránt* respektál); *emberben* pedig az „új nemes”, aki „magatartás és akarat új lovagrendjébe akar tartozni, s nem ismer privilégiumot, mely a történelmi feladat és a személyes példa alól felmentené.” (*Új nemesség*, 1932.)

A *nemzet* legfőbb sorskérdése: a megmaradás. „A magyar külpolitika célja – írja már 1928-ban – egy lehet: harc a fajok szabadságáért. [...] Az integer Magyarországnál van egy sokkal szentebb jelszó: az integer magyarság. S ennek egy ellensége van: az imperializmus. Amily jogos követelés, hogy minden faj szabadon s külön keretekben fejthesse ki erőit, oly undok merénylet ezt a jogot eltaposni. Nacionalista vagyok, de tudom, hogy a magyar nacionalizmus legnagyobb képviselőiben sosem volt a más mellének szegzett kés, mindig csak a fejünkre sújtó bunkó ellen felemelt kar. [...] Vasat fogunk, ha vassal esnek nekünk, de vigyázzunk rá, hogy hódítani csak szívvel és aggyal menjünk.” (*Új reformkor felé*) Úgy látja, hogy a legjobb külpolitika – a jó belpolitika. Hogy érdemes legyen magyarnak lenni – kisebbségi sorban is: „hogy egy idegen államban, idegen erők közt magyar maradjak: legfőbb feltétele, hogy értelme legyen magyarnak lenni. [...] S amilyen mértékben halad idebenn a reform, s lesz haldokló népből példanép, olyan mértékben lesz az ottani tengésből hivatás.” Egy szerencsésen végrehajtott teljes körű magyar reformnak „európai mozgalom”-má kell válnia, olyanná, amely „a környező népek számára is példa.” (*A reform*, 1935.)

A „nemzet-ragasztás” leghatékonyabb eszközének, illetőleg létformájának Németh László a kultúrát, ezen belül is a magyar irodalom és műveltség világszínvonalra emelését jelölte meg – élete során oly sokszor. „Kultúra” fogalma úgyszintén egyezik a század modern felfogásaival. A kultúra – írja például már 1928-ban – „nem tudás, nem művészi produkció, hanem valami életet szabályozó elv, amely egy embercsoport minden tagjának belső mágnesé, irányítója.” (*Molnár Albert zsoltárai és ritmikájuk*) (Ne hagyjuk magunkat sodortatni e meghatározás bírálataként a legújabb „multikulturális” felfogások által: a 20. század sokkal több és mélyebb összességében, mint annak csak egy része, az utolsó egy-két évtized.)

Leo Frobenius nyomán vallja, hogy Európa egyes nemzetei voltaképpen Európa egyes *szerveit* testesítik meg, amelyek közül egyesek megerősödnek, ha az európai „növésterv” irányába esnek, mások sorvadásnak indulnak. Európa története nem más, mint „teremtő állapotba jutott nemzetek sorozatos belépése az európai kultúrfolyamba. Mindig más nép volt a szív, mely az egészet vérrel eltartotta, mindig más népben égett az egészért a tudat.” (*Fatalizmus vagy veszélytudat?*, 1936.)

A *magyar öntudat* leghatásosabb táplálója a magyar sorsot a „csontjaiban” érző és áthagyományozó, a „mélymagyar” kultúrát hordozó, vagyis a tragikus magyar történelmi szemléletet kifejező „(a komor történelmi realizmus képviselő) irodalom. (Németh

László legjelesebb „mély” magyarjai: Bessenyei, Csokonai, Berzsenyi, Katona, Kemény, Széchenyi, Ady.)

Híressé vált „nemzedék-sorozata” a *Nyugat*-ban (már 1931-ben) végül is mindvégig arról szól, hogy az irodalom miként fejezheti ki egy nép, egy nemzet sorsát, helyzetét, miként tudja felmutatni a nemzeti jelleget; s arról, hogy e „jelleg”, e „karakter”, e „génusz” esztétikailag is jelentős, magasrangú alkotásai milyen szint, miféle sajátlagos *többletet* hoznak az európai irodalom színskálájára. Azaz: a jellegzetesen magyar „sorskérdések” mi módon mutathatók meg Európa számára; miközben a magyar irodalom javának – a legtermészetesebb módon a modern európai kultúra, irodalom szerves részeként kell működnie, megmutatkoznia. „Első tanulmányom befejezésében – írja – a népek belépéséről beszélek az európai kultúrába. Hogy ömlött bele egymás után a nedvkeringésbe mint működésbe lépett mirigyek hormonja: az olasz, spanyol, angol, francia, német, majd az orosz, skandináv ’minőség’. A magyaron a sor, kiáltok, a mi sorsunkban is száll egy nedv, amely nem ehhez a szervhez, hanem az egész európai szervezethez szól. [...] Tulajdonképp ez a remény csinált kritikust belőlem.” (*A reform*, 1935.)

De nagyon korán – 1929-ben – szól arról is, hogy a „kis irodalmak nem élhetnek világirodalmi kapcsolatok nélkül. Kis ország csak provinciája a világnak, ha elfelejti nagyobb hazáját, elveszti a nagyság méreteit. [...] Világirodalmi kritika nélkül kutyabagosi önbizalom vesz rajtunk erőt.” (*A kritika feladatai*) De nemcsak kifelé, a világra, Európára kell figyelni – figyelmeztet –, hanem befelé, a magyar irodalmi (szellemi) élet állapotára is. Híres cikke (*Sznobok és parasztok*, 1934.) éppen e kétféle belső provincializmus, a „népi” és az „urbánus” kettészakadás szélsőségeinek a torzító veszélyeit hozza látóközelségbe. Majd egy másik írásában (*Magyarország és Európa*, 1935.) ekképpen folytatódik ugyanez a gondolatmenet. „E kétféle irónép (sznobok és parasztok) fogyatkozása nyilvánvaló, a két magatartás úgy áll egymás mellett, mint a kívánatosnak szétesésterméke.”

*

Mi is ez a „kívánatos” Németh László számára? Mindvégig, egész pályafutása során, számos alkalommal szól erről is, számos művében. A *kívánatos* nem más, mint a magyar és az európai magatartás, a két *minőségi kultúra* (mint „életet szabályozó elv”) „szerves összefűzése”. Amely nem más, mint a *harmadik út*. Nem „két” út *mellett*, sokkal inkább *fölötte*. Ha az egyik út a „sznoboké”, a másik a „parasztoké”, akkor ez a harmadik az *európai út*. Maga Németh László erősíti meg e képlet tiszta egyszerűségét és hitelességét midőn – ugyanebben a könyvében, ugyanitt – arról számol be, hogy eme „harmadik út” „ki- vagy inkább tovább tiprására” tett ő maga is kísérletet: a *Tanúban* ő maga is *e harmadik útnak* vágott neki. S e „harmadik út” fogalom és *sorsképlet* tartalmának végső tömörítését maga e könyvcím adja: *Magyarság és Európa*. Ez a formula jelenti a „harmadik út” *szintézis* lényegét és nagyra becsülhető fontosságát. És abszolút *korszakosságát* is.

Innen, erről a magaslati pontról érthető meg Németh László gondolkodói világképének a kulcskérdése: gondolkodásának a mindvégig szintézisteremtésre forduló, arra hajló sajátossága. A *teljesség* igénye. A rész, az egésztől különálló vagy leválasztott *rész* csonkaságának a fölismerése az egyén és a közösség életének minden területén. Ennek az esszéirői gondolkodásnak éppen ebből következően fontos és jellegzetes sajátossága az is, hogy az életünket, társadalmi környezetünket stb. meghatározó (és kifejező) páros – látszólag ellentétes – alapfogalmak; filozófiai, társadalomtudományi, politikai stb. alapkategóriák az ő gondolkodói világképében *nem válnak ketté, nem polarizálódnak*.

Minőség és mennyiség, anyag és szellem, individuum és kollektívum, személyiség-központúság és szociális elkötelezettség, népiség és urbánusság, konzervativizmus és – igen – liberalizmus, magyarság és európaiság *egymást feltételező kettősségei* (végső soron tehát a történelmi gyökérezetű „haza és haladás” eszme társadalmi és eszmei alapvariánsai) az ő gondolkodásában nem ellentétei, hanem *kiegészítői* egymásnak. A Németh-életmű belső feszültsége és erőteljes sugárzása, Németh László gondolkodásának *drámaisága* éppen abból a rendkívüli erőfeszítésből, sok évtizedes szellemi küzdelemből fakad, amellyel ő a huszadik századi magyarság és európaiság leglényegesebb sorskérdéseit a megoldhatóság igényével és hitelével összekötni, összeolvasztani, szintézisbe hozni igyekezett.

Egyik hatalmas témája például végig a négy évtizedes alkotói pálya során: a „keleti lélek” és a „nyugati módszer” szintézise, a magyar kultúra (irodalom) „bartóki” modellje volt. A „keleti lélek” nem más, mint az újkor *alatti* magyar műveltség – parasztzene, népköltészet. Ezt kell beemelni a modern nyugati gondolkodás *elemző* képességű és hatású erőterébe. „Nyugati” módszerrel feldolgozni tehát. A valódi, az *eszményi* modernség lényege az ő felfogása szerint éppen ez! Például: Bartók művészete! Nemcsak az oroszoknak (Tolsztoj, Dosztojevskij) sikerült ez, de nekünk magyaroknak is voltak nagy művészeink – mondja –, akik „a nyugati fejlődést már-már a túlzásig végigrohanták, ugyanakkor felkutatták és kihasználták azokat az artézi mélységeket is, amelyekben keleti népük a világlélek megértésének lesz forrásává. Elsősorban Adyra, Bartókra gondolok [...]” írja 1954-ben (*Tolsztoj inasaként*).

S mit sem vettett korszerűségéből az a gondolat, az a kölcsönös vágyakozás tíz évvel később, de napjainkban sem, melyet egy iskolaavató beszédében fogalmazott meg: „Európának nincs népe, melyet ily rég fenyegetne, s egyre jobban, a szétszóródás, a jellegvesztés s elmerülés veszélye, s kevés, amelyre, bár szavát sem értik, ekkora várakozással hegyeződnek a fülek.” (*Füredi beszéd*).

Mindennek viszont axiómaszerű feltétele a kikezdhetetlenül természetes magyar öntudat. Az 1939-ben írt *Kisebbségben* című esszéjének a fő gondolati súlya is éppen ez. „A magyarságnak – tizenöt éve vallom – semmire sincs nagyobb szüksége, mint hogy teste fölött ahhoz tartozó magyar öntudatot hordjon.”

Németh László 1956-os írásai

Él a köztudatban egy nézet, mi szerint az 1956-os forradalom kirobbantásában jelentős szerepet vállaltak a magyar írók. Egyebek között arról is beszélnek, hogy Nagy Imre szerepvállalását is az írók szorgalmazták elsősorban.

Mindennek törvényszerű következménye volt az, amit Pomogáts Béla így jelez: „Ez a hol nyíltan kimondott, hol csak rejtettebben képviselt vád nemcsak néhány író egyéni helyzetét és sorsát szabta meg évtizedeken keresztül, hanem a Magyar Írók Szövetségének hivatalos megítélését is befolyásolta”¹. Az is az igazság része, hogy a magyar írók egyrészt valóban radikálisan léptek föl a sztalinizmus honi szálláscsinálói ellen, ugyanakkor azonban megpróbálták védeni az 1945 utáni pozitívumokat, amelyekről persze közben kiderült, hogy igen csekély mértékben befolyásolták a fejlődést... És természetesen az is az igazság része, hogy az írók önmagukban nem lehettek képesek a nagy történelmi-társadalmi folyamatok irányítására. Tény ugyanakkor, hogy szerepük valóban nem lebecsülhető.

Árnyaltan kell megítélnünk a legnagyobbak akkori szerepét, s közéjük tartozik Németh László is. Ha itt most nincs is tér az előzmények alapos elemzésére, azt azért feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy már az 1956 februári szovjet XX. kongresszus idején többen emlegetni kezdték Németh László 1936-os, a leninizmus kérdéseiről írott tanulmányát, amit az 1943-as szárszói beszédhez hasonló bűnül rótták föl sokáig.² Június utolsó napjaiban pedig már közvetlen élményei vannak a forrongó pesti életről, a Petőfi Kör tevékenységéről. Szeptemberben bevásztják az Írószövetség elnökségébe, októbertől pedig tagja az *Irodalmi Újság* szerkesztőségének s a Petőfi Párt testületének is.

Látjuk tehát, hogy a közélettől időközben visszavonult író a forradalom előtti hónapokban aktivizálódik, a változás hangulata alapjaiban érinti meg. Az elmúlt lefojtottságot követően mintha fölszabadulna. Irodalmi sikerekben sem szűkölködik: október 20-án például a Katona József Színházban bemutatják Galilei c. drámáját, s az előadás kétségkívül része a következő napok és hetek szellemi előkészítésének. „A bemutaton Ella férje részére új ruhát erőszakolt ki, ő maga és a lányok Németh László kívánságára csak a legegyszerűbb fekete ruhában jelenhettek meg a színházban. A darabnak nagy sikere volt – Németh László pedig másnap Szigligetre utazott pihenni”³ – olvassuk az író egyik vejének, Dr. Lakatos Istvánnak *Gyermekeimért és érte* c. összeállításában, ami Németh Ella életéből közöl részleteket. Fontos megjegyeznünk, hogy maga az író is pályája legnagyobb sikerének tartotta a drámát.⁴

Érdekes, hogy mi történik Németh Lászlóval 1956. október 23-án. A szigligeti alkotóházból Gulyás Pálnak írt levelet, és valószínűleg mit sem sejt a pesti változásokról. Felesége viszont résztvesz a felvonuláson és a tüntetésen, lányai közül „Magda és Judit férje pedig hamarosan aktív szerepet vállal a forradalmi eseményekben”.⁵ Aztán október 31-én jön fel Pestre, s innen már számára még inkább fölgyorsulnak az események. Három írása lát csakhamar napvilágot: az *Emelkedő nemzet az Irodalmi Újság* november 2-i számában, oly sok fontos írás, például Illyés Gyula híres *Egy mondat...*-a mellett. Ugyanazon a napon jelenik meg az *Új Magyarországnak a Pártok és egység*, rá egy napra pedig az *Igazságban a Nemzet és író*. Mindhárom cikk az író és gondolkodó ember mély felelősségtudatáról tanúskodik, ugyanakkor nem vitás, hogy Németh László forradalom iránti rokonszenvét is láthatjuk bennük. Ahogyan Grezsa Ferenc írja: „Az 56-os írói publicisztika – a népi demokratikus ’fejlődés’ illúzió voltának felismerését tanúsítón – a Szárszói beszéd gondolatmenetét ismétli és folytatja”.⁶

A három írás közül az *Emelkedő nemzet* a legismertebb és legfontosabb, s itt érezzük a legkonzekvensebb állásfoglalást is. Mögötte az az író és gondolkodó áll, aki felnőtt fejjel élte át már a két világháború közötti korszakot, aki lelkileg megszenvedte a második világháborút, s ugyancsak megszenvedte a Rákosi-korszakot, a szellemi élet perifériájára szorítva. Igaz, „a gályapadból laboratóriumot” teremtett, s jelentős műfordításokat tett le asztalunkra. Világosan látja tehát 56-ban, milyen előzmények után tört ki a forradalom, s azt is tudja, hogy – mint minden robbanásszerű változásnak – ennek is megvannak a súlyos kockázatai.

„Amikor tizenhárom évvel ezelőtt a második szárszói konferencián utolszor találkoztam a fiatal magyar értelmiség színe-javával, tudtam, hogy tán sohasem szólhatok többé hozzá.” Ezzel a drámai mondattal kezdődik az *Emelkedő nemzet*. A pillanat nagyságát, az újra a fiatalokhoz (s persze a nemzet egészéhez) szólás új lehetőségét arra is fölhasználja, hogy elemzést adjon az 1956-ot megelőző évtizedek jelenségeiről. Reálisan láttatja a 20-as, 30-as évek pozitívumait, negatívumait egyaránt. Már ekkor elszakad a Horthy-korszak évtizedekig élő sematikus képétől. Ahogy az *emelkedő nemzet*ről írottakat Grezsa Ferenc értékeli: „Életrealitását korábban a gazdaság és a kultúra, a homoki kertország megteremtése és a népi irodalom kibontakozása bizonyítja, szabadságküzdelmében a „vezér nélküli” (mert kívülről-belülről előkészítetlen) forradalomnak a csoda váratlanságával kirobbanó látványa, magasrendű erkölcsisége”.⁷ Németh László nyomán Grezsa Ferenc így köti össze a különböző időket, így igazolja a gondolati folytonosságot. Cikkével azt bizonyítja, hogy az egymást követő történelmi-társadalmi események csak egymásból levezetve érthetők meg, s nincs értelme a kiszakításnak. A forradalmak sem az égből pottyannak le, hanem pontosan meghatározható előzmények után születnek meg. Ama bizonyos, s éppen 1956 előképének tekintett 1848-as is szervesen nőtt ki a reformkor országgyűlési küzdelmeiből, de közvetett európai előzményei is megjelölhetők.

Németh László értelmezése szerint 1956-ot nem érthetjük meg a gyökerei nélkül. A cikken végigvonuló, a címben is hangsúlyozott *emelkedő* jelleg nemzetünk sajátosságai

közé tartozik. Írónk óvakodik attól, hogy leegyszerűsítse a lényegét. Ugyan nem tartja zseniális politikusnak pl. Horthy Miklóst és a kormányzó réteget sem látja másnak, mint „kis képességű, anakronizmust jelentőnek”, ám megjegyzi: „Ennek a rétegnek azonban volt előnye más későbbi, még kisstilűbb, szintén anakronizmust jelentő rétegekkel szemben, hogy nem volt túlságosan éhes”. S ugyan kikre gondolhat Németh László? Szálasiékra éppúgy, mint Rákosiékra. A barna színű terrorra éppúgy, mint a vörösre. Ennek is megvannak az előzményei a két világháború közötti tanulmányaiban, mint ahogy jeles kortársa, József Attila is írt „fasiszta kommunizmusról”. Vagy gondoljunk Márai Sándor szintiszta polgári, tehát mindenfajta diktatúrától elhatárolódó magatartására.

Hozzájuk rokonlelkűen, persze nem velük azonosan szemlélődik Németh László is. A magyarság nagyságát azzal is érzékelteti, hogy megmutatja: „...ugyanebben az időben Európának több nagy népe nyugaton, keleten új technizálódása ellenére a hanyatlás jeleit kezdte mutatni”. Nem mondja meg, mely nagy népekre gondol, de hát nem oly nagy a választék. Gondolhatunk a háborúban később résztvevő nagyhatalmak bármelyikére, hiszen a technikai fejlődés ellenére azok éppen azon a területen hanyatlottak, amely az író számára a legfontosabb. S ez természetesen a *minőség*. A minőség, ami az élet minden területét áthatja. S ez sem a sztalinista Szovjetunióban, sem a hitleri Németországban, de a mérsékelt európai országokban sem volt észlelhető. Velük szemben azt látatja, hogy Magyarország többet tett a fejlődésért. Aligha nevezhetjük ezt nacionalista túlzásnak, mégha bizonyos elfogultság érződik is a sorok mögött.

Érdekes az az összevetés is, amit a reformkor és a Horthy-korszak között tesz. Szellemileg ez utóbbit látja gazdagabbnak. A XIX. század legendás évtizedeit nem tagadja, de: „...akkor közel sem volt annyi nagy írója, művésze, muzsikusa, tudósa ennek a nemzetnek, mint a joggal megbélyegzett Horthy-rezsim alatt. Két nagy nemzedék dolgozott egymás mellett, a viszonylagos szabadságot a lényegek kimondására, az elviselhető korlátozást a klasszikus tömörítésre használva ki.” – írja Németh László. Mindezekből tisztán látszik, hogy nem eszményíti a korszakot, de érdemeit sem hallgatja el. S bizony később, az én nemzedékem nem kapott ilyen árnyalt képet az iskolában a 20-as, 30-as évekről, hanem durva leegyszerűsítéssel azt harsogták tankönyveink, hogy fasizmus. Tudjuk persze, hogy e fogalmat könnyen osztogatták (osztogatják) széles e hazában... Ezzel szemben az *Emelkedő nemzet* szerzője érvel és elemez, s figyelemmel követi a nagy folyamatokat.

Kitér a Kert-Magyarország nagyszerű tervére, a „gazdaságilag is tehetséges nép” fölmutatására. Megítélése szerint azonban nemzetünk az „erkölcsi és politikai érzés dolgában nem állt olyan magasan, mint szellemileg. Szinte a legelemibb összetartás is hiányzott.” S bizony itt is összevethetné a kort a reformkorral, hiszen 1825 után ugyancsak voltak egymásnak feszülő indulatok, pártoskodások, de a legfontosabb történelmi pillanatban, március 15-én példátlan egység mutatkozott, ha nem is túlzottan hosszú időre. Kétségtelen tény, hogy ez hiányzott a két világháború közötti korszakban, s az is tény, hogy az 1848-ashoz hasonló egység majd éppen 1956-ban születik meg, bár me-

gint csak rövid időre. A széthúzás rémisztő példái pedig pl. abból az időből valók, amikor a megszálló német csapatok gyorsan megkapták a besúgók segítségét, s ez Németh szerint hozzájárult ahhoz, hogy nem kerülhettük el sorsunkat. Egyébként ő maga személyesen is veszélyeztetett helyzetben volt a háborúban. Egy esetben Békésen a rendőrségre is bekísérték már 1945. március 15-én. „Hosszú ideig arccal a fal felé fordulva kellett állnia, a kihallgatás során a helybeli gimnazisták házi nyomdájával készített szovjetellenes röpiratai és az ő városba érkezése között keresték az összefüggést. Miután kiderült, hogy nem is ismeri a gimnazistákat, elengedték.”⁸ A híres szárszói beszéd szerzője kétszeresen is veszélyeztetett: a háború bármilyen kimenetele nem hozhat számára kedvezőtlen fordulatot, s miként tudjuk, ez így is történt 1945 után.

Ilyen előzmények után tér ki az *Emelkedő nemzet* írója az 56-os történésekre. Látjuk hát a logikus vonalat, látjuk, hogy a forradalomnak nyilvánvalóan megvoltak a szellemi előzményei, de megvolt a kétséges folytatás előzménye is a magyarság közelmúltjában. A korábbiakhoz képest Németh Lászlót lenyűgözi, hogy „a magyar nép erkölcsileg mekkorát emelkedett” 1956 októberére. „De hogy a nemzetgyötrésben, megaláztatásban így összeforrt, hogy diákok, munkások, katonák minden előzetes szervezkedés nélkül közös elszántságukban így megszerveződhetnek, a vezér nélküli felkelőknek ez a csodálatos látványa meghaladta nem reményemet, de képzeletemet is.” – írja. Továbbra is higgadt, elemző a hangja, de nem titkolja lelkesedését sem. Az aggódó, szorongó természetet most legyőzi a hevület, a tiszta felismerés. Jól látszik, hogy a pillanat nagysága hogy változtatja meg annak a gondolkodását, érzelmeit is, aki alkatánál fogva nem forradalmár, aki irtózik az erőszaktól. S éppen ezt a nemes jelleget, a brutalitás mellőzését, az erkölcsi nagyságot veszi észre a forradalomban. Ebben is találunk párhuzamot 1848-cal, amikor ugyancsak a márciusi ifjak mellé sorakoztak föl azok, akik eredendően távol álltak a forradalmi cselekvéstől.

A korábbiakban leírtakhoz így kapcsolódik az írás ezen részében: „Az utolsó ötven év magyar szellemi fejlődése világosan fölírta a nemzet elé a célokat, amelyek felé egy magyar forradalomnak törekednie kell.” Felelős értelmiségi magatartása mondatja ezt Németh Lászlóval. Azé az íróé, aki ekkor már évtizedek óta írja szépirodalmi műveit, esszéit, tanulmányait. S most a publicisztika legnemesebb eszközeivel él. A történelmi pillanat nagyságához hűen szól abban a műfajban, amely lehetővé teszi számára a gyors, de nem elsietett reagálást. Ugyanakkor igaza van Pomogáts Bélának, aki „bizakodást és büszkeséget” emleget ezzel a cikkel kapcsolatban, majd így szól róla: „...a magyarság gazdasági és szellemi eredményeire hivatkozva, a felkelés során tapasztalt nemzeti összefogásban és közösségi áldozatvállalásban jelölte meg a most már bizonyára elkövetkező politikai és morális emelkedés zálogát...”⁹

(Pomogáts egyébként többek között Háy Gyula nyilatkozatát, Örkény István *Fohász Budapestért* c. vallomását vagy Déry Tibor *Barátaim* kezdetű üzenetét említi meg ehelyütt.)

És Németh László őszinte aggodalommal tekint a jövőbe. Félti a forradalom vívmányait, méghozzá több okból. „Először a közvetlen veszély, hogy a nemzet szent

felindulásában az indulat sugalmazására hallgatva olyasmit talál elkövetni, amit később nem lehet jóvátenni.” – írja. Jól tudjuk, hogy minden forradalom esetében kísért ez a veszély. A túlkapások, a forró indulatok gyakran eredményeznek fölösleges tragédiát, méltatlan leszámolást. Ez alól nem lehetett kivétel a mi, rendkívül tisztán született forradalmunk sem. Egyértelmű, hogy írónk irtózik minden atrocitástól, kegyetlenségtől. Ám óv a távlati veszélytől, attól, hogy az új pozíciójuk felé törtető „a forradalomból ellenforradalmat, az 1956-os magyar szabadságharcból holmi 1919-es kurzust csinálnak.” Kétségtelenül olyan mondat ez, amit többféleképpen lehet értelmezni. Egyre inkább úgy látni azonban, hogy az az író, aki szabadságharcról beszél és lelkesen áll a forradalom mellé, éppenséggel a később valóban bekövetkező kádári kurzus veszélyeit látja előre. Ahogy már 1943-ban is olyan jövőképet vázolt föl, ami csakugyan bekövetkezett. S ez akkor is így van, ha tudjuk, hogy 1956 után az elsők között kapott Kosuth-díjat, ám azt se feledjük, hogy személyesen nem ment el a díjátadásra, s a díjjal járó 50 ezer forintot odaajándékozta a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnáziumnak. Nem árt tehát árnyaltan értékelnünk ebben a tekintetben is!

S az *Emelkedő nemzet* lírai szépségű gondolatokkal ér véget. Az írógép mellől arra a Kálvin téri fiatal lányra gondol az író, akinek valamennyi társát kilőtték, „de ő tovább járatta a fegyvert, amíg csak fiatal feje is oldalt nem konyult.” Így lesz a lány múzsa Németh László számára, s így azonosul vele az emelkedő nemzet sorsdöntő óráiban. Súlyos, szép, mély erkölcsiségről tanúskodó írás ez, a magyar irodalmi publicisztika kiemelkedő darabja.

A *Pártok és egység* c. cikkben máshova kerülnek a hangsúlyok. Itt közölt gondolatai már egyértelműen az akkori jelenről szólnak. Az 1948-ban felbomlott (mert felbomlasztott) pártok feltámasztása ürügyén mondja el kétségeit a jövőt illetően. Egyik fő tétele: „...ezek a feltámadt pártok voltaképpen csak új pártok szervező helyei lehetnek, amelyekben mi régiek, már akik politizáltak közöttünk, fokról fokra a forradalomcsináló s abban megtisztult fiataloknak adjuk át a helyet.” Sokfajta veszélyt lát Németh László az új helyzetben, s ezzel szaporítja azon kételyei számát, amelyeket már az *Emelkedő nemzet*-ben is megfogalmazott. Feltűnő, hogy azokban a napokban milyen egyértelműen szól a valódi szocialista értékek védelméről.

Természetesen nem az orosz minta további szolgai másolására, hanem az általa már korábban leírt, legjobban a minőségszocializmus fogalmával körülírható fejlődésre és tendenciákra gondolhatunk, ha sorait olvassuk. Azt szorgalmazza, hogy a különböző pártok tegyenek hitet a „szocializmus néhány nagy elve mellett”. Nem tudhatjuk, hogy e mögött milyen arányban állt ott az általa fölépített szellemi világ, s milyen arányban játszott szerepet a várható tragikus következmények miatt érzett félelem. Tény, hogy az óvó tekintetnek megvoltak az alapjai, ha például a néhány nap múlva bekövetkező sötét fejleményekre, a forradalom és szabadságharc leverésére gondolunk. Az is az igazsághoz tartozik, hogy ez az írás íróilag és publicisztikailag némiképp alatta marad az *Emelkedő nemzet*-nek, de szerzőjének jó szándéka és felelősségtudata itt is vitathatatlan.

Hasonlókat mondhatunk a *Nemzet és író*ról is. Az az író szólal meg itt, aki a XIX. századi költő- és íróelődöktől eltérően nem kívánta sohasem „harcra tüzelni” az embe-
reket, de most hitet tesz amellett, hogy nem hagyja el a nemzetet a harcában. Egyfajta
harmadik aspektus ez a forradalom tárgyában, és szépen egészíti ki a másik kettőt. Az
emelkedő nemzet ügyét a pártoknak is szolgálniuk kell, s ebben kell az írástudóknak a
maguk szellemi eszközeivel támogatniuk az előremutató törekvéseket – valahogy így
jelöli ki a közös feladatot Németh László.

A folytatást tudjuk. Az író ismét sok mindent előre látott. Jött a megtorlás, jöttek a
helyezkedők, és szép lassan bekövetkezett a kádári „konszolidáció”. Sokan jártak
szemlesütve, és akadtak, akik gyorsan felejtettek. Kevesebben voltak azok, akik kono-
kul kitartottak, akár az akasztófák árnyékában is.

És végezetül idézzünk abból az első levélből, amit 1956 novemberében írt Buda-
pesten, s ami a nyugatra távozott Németh Magdához és férjéhez szól: „...Ha fiatal és
egészséges lennék, én is megtalálnám odakinn a feladatomat: a szétszórt magyarság, az
új magyar diaszpóra összefogását – hisz közel százezer ember ment ki, jó rész értelmi-
ségi, akik az okt. 23. forradalom tanulságával a hátukban egész másként nézhetik az
emberiség dolgait is”.¹⁰ Németh László itthon maradt. S ha nem is pályája legfénye-
sebb, de mindenképpen méltó módon lezáró korszaka következett.

Jegyzetek

1. Pomogáts Béla: *Irodalmunk szabadságharca 1956*. Gondolat, 1989. 6. sz.
2. „Az írói vállalkozás...”, Németh László – Életrajzi kronológia. 1949–1975. Argumentum, 1998. 86–87. old.
3. „Gyermekeimért és érte”. Fejezetek Németh Ella életéből. (Dr. Lakatos István összeállítása.) Új Horizont. XXVII. évf., 1. sz. 52. old.
4. „Az írói vállalkozás...”, i.m. 93. old.
5. Uo.
6. Grezsa Ferenc: „A mintaélet forradalma”, Szeged, 1998., 80. old. (Tiszatáj könyvek)
7. Grezsa Ferenc i.m. 80–81. old.
8. „Gyermekeimért és érte...” i. m. 43. old.
9. Pomogáts Béla i.m. 79. old.
10. Németh László: *Levelek Magdához*, Tatabánya, 1988., 21. old.

Teveszőr takaró

Most akkor beléptem ebbe a szobába.

Bent vagyok ebben a szobában, majdnem úgy, *mintha mindig is ebben a szobában lettem volna*, igen, itt vagyok, és jól is érzem magam, pontosabban, igyekszem magam jólérezni, nem olyan könnyű, valljuk be, egyáltalában nem olyan könnyű, de én úgy teszek, *mintha*, és így rögtön jobban is érzem magam, mondhatnám azt is, hogy *egészen jól megvagyok*, teszem a dolgom, érzem, egyre jobban kezdek formába jönni, köpni és nyelni se nagyon tudnak mindazok, akik körülvesznek engem, akik figyelnek engem, akik tudják, hogy *csak éppen ebben a pillanatban érkeztem ide*, akik tudják, hogy valójában még csupán csak új vagyok, kívülálló, *outsider*, mondja valaki, *kívülről jött ide, közénk*, mondja, hallom a hangját, kimondja azt is, hogy én még csupán csak új vagyok erre, hogy nem vagyok eléggé bennfentes, hogy más vagyok, mint ők, nem vagyok igazán közülük való, múltam is van, sajnós, *nekem nem sajnós, de nekik igen*, jobb lenne, ha igazán fiatal lennék, így, a fene vigye, nem vagyok eléggé jó nekik, és az is lehet, hogy igazuk van, *nem, nincsen igazuk*, nem érdekel az, hogy jó legyek nekik, nem érdekes ez, egyáltalában nem érdekel, és az sem, hogy szúrós, hideg és rosszkedvű szemekkel, szúrós, hideg és rosszkedvű tekintetekkel figyelnek engem, nem érdekel, mit akarnak, csak kicsit fázom, itt, közöttük, mint aki nagyon egyedül van egy hideg téli napon, és nincs sehol, még véletlenül sincs sehol valami finom, valami meleg, valami igazán barátságos, mondjuk, teveszőr takaró.

Ittmaradt versek

Március

Fűzfavesszőket gyűjt görcstelen kéz. Már az
szép, ahogy értük hajol, barna sárból
zöldessárga szálak – ág az ághoz.
Elválik és mégis minden összetartozik,
mi elnyúlt most felfelé mutat.

A vesszők tudják mi az út.
Ha ujj éri őket összefonódnak.
Nem az irányító akarat, csupán az érintés.
Nem értékítélet, talán csak valami kódolt aperire,
barnás megnyitás a fekete-fehér világában.

Ki nézi mindezt ott van csak oldalt
– karja nincs és lába nincs,
szeme az ujjakon, háta mohos beton.
Megfaragva lóg a hétfő délelőtt,
szürke ég, eső, őszi kép a falon.

mintha mindegy

olyan az év mintha nem is volna
mintha mindig minden összefolyna
reggel az esttel tegnap a mával
s az egész a semmi unalmával

létkérdések néhány lottószámmal
remények cserélnek anyagárral
a neved is mintha mindegy volna
akárha helyettem más csókolna

más a fiú s lehet más a lány is
a találkozás rég nem fatális
nincs villám csak hűvös őszi zápor
dallá vált az ifjúsági tábor

mindaz mi volt mintha nem is volna
a csónak a parton fölborul ma
nincs hamis de semmi nem reális
hazudok én s hazug a világ is

mit érzek mondok tudom nem úgy van
csak világít mint a hold a kútban
s a kötélén mintha harang lógna
súlyos nyelve könnyű lábam volna

Lukáts János

Szabad vagy, Ikarosz...!

Azon a napon, amikor Kréta, Kybris és Kerkira egyesülését kikiáltották, minden különösebb ceremónia nélkül közkegyelmet hirdettek a három szigetre terebélyesedett országban. Az intézkedés még gesztusnak is csak jóindulattal volt nevezhető: a knosszoszi palota pincebörtönében egyetlen rab árválkodott: Ikarosz. Rabságát nála jobban csak rabtartói unták. (Palotabörtönben lakik! – mondta róla Minosz, aki az egyesüléskor levetette a türannosz címet és fölvette helyette az elnöki címet. Ő pedig börtönpalotában! – üzenté vissza neki Ikarosz, aki viszont semmiféle címet nem vett se le, se föl, de ezt az üzenetet az örök valószínűleg nem adták át Minosz elnöknek.)

Megnyílt a félelmet keltő bronzkapu... és nyitva is maradt, mert nem volt már kiért-miért újra bezárni. Ikarosz hamar múló örömmel kilépett rajta, az őrparancsnok pedig, mint avatott kezű szakértő, jó pénzért azonnal mutogatni kezdte az amerikai-japán-

holland turistáknak a kiürült pincebörtönt, ahol a „monarchia pribékjei a köztársasági érzelmű hazafiakat kínozták.”

Ikarosz kopott sporttáskát lóbált a vállán, csíkos sapkáját, amely túlságosan emlékeztette közelmúltjára, egy szemeteskuka tetejére csapta.

Szabad vagyok! – állapította meg tárgyilagosan, aztán vállat vont. – Menekülni akartam ebből az országból, bebörtönöztek érte, most megkegyelmeznek és elzavarnak belőle.

A börtön körül gyanús alakok őgyelegtek. – Szivi, ezt elhagytad! – kifestett szájú utcalány billegett utána tűsarkán, kezében Ikarosz elhajtított rabsapkáját markolászva. – Nagyon cuki darab, búbolj meg velem! – és szőke parókás fejét Ikarosz mellére hajtotta. Ikarosz szabadulási papírján még meg sem száradt a tinta, meghökkent ennyi bizalomtól és a sapkát ügyetlenül igazgatni kezdte az orra elé tolakodó bozonton. A fej gazdája azonban váratlanul Ikarosz fülébe harapott, tenyerét pedig az ágyékára szorította.

– Szétharaplak, te kis sittes! – amint azonban Ikarosz önkéntelenül ellökte magától a támadót, a paróka a földre esett, kopaszodó férfifej bukkant ki alóla, festett szája körül undorító vigyorgással.

Ikarosz a börtönben is ettől félt a legjobban, az erőszakkal közeledő hasonneműektől. Sporttáskájával lendületből ütött és alaposan telibe találta a férfi-nőt. A váratlan ütéstől a támadó fél térde esett, felkapta szőke műhaját és befutott a bokrok közé. Az utca túloldaláról, a hasonló öltözékű lézengők gyilkos pillantást vetettek Ikarosz felé.

– Ejnye, idekint veszedelmesebb, mint odabent volt! – Ikarosz igyekezett elvegyülni a tömegben. A Köztársaság (azelőtt Monarchia) téren járt, a tér közepén új keletű bronzszobor hívta fel magára a figyelmét. Az atlétikus férfialak éppen elrugaszkodott egy vakítóan fehér szikláról. A férfi vállán szárnyak feszültek, karját a magasba lendítette.

– Ez nem más, mint apám, Daidalosz! – bukott ki a szó Ikaroszból, és ujjait finoman végighúzta a kövön és a bronzon. – Szobrot, neki? De hiszen a parti őrség lőtte le, amikor a palota udvaráról fölroppenve szökni próbált! – közelebb hajolt a szoborhoz, a talapzaton arany betűkkel állt a fölírat: „A repülőnek, a szabadság előfutárának”. – Előbb szitává, aztán szoborrá! Phí! – gyorsan körülnézett, nem hallotta-e valaki a szentségtörő szavakat. De a tömeg nyüzsgött, sietés és ácsorgás egymásba fonódott, Ikarossal senki sem törődött.

– Béleld ki a markom egy tízessel, haver! – böffent arcába egyszerre egy szétivott hang. Széles tenyér tolakodott Ikarosz felé. A tenyér végén izmos kar, a kar végén ki sportolt léhűtő. Világoskék disznószemek, vöröses sörtehaj.

– Túlságosan jól táplált koldus vagy haver! – és Ikarosz eltolta magától a tolakodó tenyeret. Utálattal nézett a világoskék disznószemekbe, azon kívül egy árva drachmája se volt.

– Ne várdd meg, amíg ökölbe szorítom! – sziszegte a sörtehajú és kabátja ujjából karvastagságú somfabot csúszott elő a marka felé. Ikarosz hirtelenül kirántotta az ütőt a kabátujjból, majd egyetlen mozdulattal a térdén kettétörte. A mozdulatot egy apagyilkostól tanulta a börtönben, ha első lendületre nem törik el a bot, nincs idő másodikra. A térde sajgott, de a bot recsegve szakadt két szilánkos darabra. A botvégeket megve-

tően a hústorony lába elé lökte. Hirtelen szerzett tekintélye tudatában Ikarosz gyorsan odébbállt.

Hű, de megváltozott ez a világ, mialatt odabent hűsöltem! Vajon ezt akarta Minosz? Én nem, az biztos! – kedve lett volna egy hegyeset köpni maga elé, csak hát akkor mennyivel különb a sörtésnél meg a hasonneműnél.

Elvegyült a tömegben, emberi zshivajra vágott, mások beszédére, amely ugyan elszáll a feje fölött, de a fülébe is jut belőle valamennyi. Emberi testek érintésére vágott, tolongásra és lökdösődésre, hogy egynek érezze magát a tömeggel. A túl hosszú magány különös vágyakat ébreszt...

A tér sarkán áruhááz, a kirakatok zsúfolásig telve. Az egyik kirakat sűrű volt a pálmafától meg a folyondártól, bokrok sötételltek benne rafinált összeviisszaságban. Ikarosz meghökkent, a pálma vékony törzse mögött gyönyörű nő leselkedett. Amott egy másik pedig a lomb között térdelt, az üveg előtt ácsorgók képet nyerhettek teste titkairól. A járókelők az orrukat a kirakathoz nyomták. Mindkét nő meztelen volt és mozdulatlan. Mozdulatlan és meztelen.

Váratlanul egy fekete öltönyös fickó penderült a kirakat elé, és harsány hangon fogadást ajánlott a kíváncsiaknak: – A két nő közül az egyik valódi! – kiáltotta. – A másik pedig – tette hozzá sejtelmesen – igazibb a valódinál. Ki tesz a pálmafás aktra és ki a bokortündérré?

Az emberek nevetve hajlongtak, integettek, igyekeztek mozgásra-nevetésre bírni a pucérokát – mindhiába. Tettetett bosszúsággal csapták pénzüket a jobb vagy a baloldali tálcába. Ikarosz a két nő szemébe nézett, mélyen és fürkészve. Talányos szemek néztek vissza rá, rezzenetlenül. – Mind a kettő hazudik! – gyült Ikarosz szívébe a harag. – Az egyik halott és élő mutat, a másik pedig élő és halottat mutat. – Azon kapta magát, hogy tenyerét ő is a kirakatüveghez tapasztja, és nyakát jobbra-balra tekergeti, hogy ellessen valamit a lányok ölének valódi mélységéből.

A drachmák már nem hullottak tovább, a fekete öltönyös diadallal felordított, rámutatott a szobornőre, majd a nőszobrot a hóna alá kapta és becipelte a kirakat függönye mögé. A szobrot védte, az értékeset, a másik be tud szaladni a maga lábán is. Az emberek hitetlenkedtek, félig-haragos fejcsóválással oszlanı kezdtek. Ikarosz iszonyú vágyat érzett magában, hogy megöleljen egy nőt, egy igazit, vagy akár még, ha a másikat is. A gyönyörű szeműt, a tökéletes testűt, aki mégis – nem több mint karton és műbőr.

El innen, el, utálta a várost, az országot, akár kicsi, akár nagy. Dehogyan utálta, csodálta és rajongott érte. Csak éppen látni nem bírta többé. Mint egy szeretőt, aki megcsalta, becsapta, rútul kijátszotta, és ettől szebb lett mindenkinél. Aki gyönyörű, akit csodálni kell, de akire nem lehet ránézni. – Szökni akartál, most meg, amikor mehatsz, festett lábak után vágyakozol. És itt kóborolsz a lezüllött tömegben, ahol a börtön söpredéke tanyázik, akik persze mind előtted szabadultak. Ők már mind komoly egzisztenciák: ki pederasztja, ki koldusgengszter, de van, aki meg sem mozdul, abból él! Apád meg egy szobor dicsőségére vergődött, de azért az ő szerencsésjéről se végy péld-

dát. Belőled lehetne a csontig fogyott fakír, vagy az éhen halt nemzeti hős szobra. Netán csontváz a kirakatban, akit nem könnyű utánozni...

Menjünk Kisminóhoz, Kisminó időnként rendes volt a börtönben. Jó-jó: szörnyeteg, de mégiscsak a király kölyke, neki többet szabad, mint másnak. Neki szabad szörnyetegnek lenni.

– A Kisminó? Egész nap a Nausikaa-Diszkóban döglük. Mino, a taurusz! – úgy keresse.

Kisminó épp szunyókált, mint nappal mindig. – Kell egy ouzó? – ásított Ikaroszra. Bikafeje lomhán himbálózott ormótlan testén. Egy fekete lány az ujjával a melle szőrét gereblyézte.

– Munka kell! – felelte Ikarosz. Kisminó üvöltve felröhögött: – Ide pénzért járnak a bocik, legfeljebb italért. Te barom vagy, Ikarosz! – és szarvával bizalmasan megbökte a fiú vállát, haragját pedig a lány két melle közé fújta.

– Ez kell? Nesze! – és a fekete lányt Ikarosz karjaiba tuszkolta. – Inkább ez a dalmát, vagy az a marokkói? Bármelyiket, csak munkát ne kérj! Mérgemben rögtön meghágom valamennyit!

– A tiéd itt minden, Kisminó! Csapos, pincér nem kell? Kidobó ember? – erősködött tovább Ikarosz.

– Itt minden az enyém! Ez is, ez is, ő is! És az is marad! Mert ez itt mind jár nekem! Amiért bezártak a... oda az izébe, ki ne mondd a nevét! De téged nem veszek fel, mert te becsületes vagy, tehát hülye! Te nem az tepernéd le, akit kell, máris látom, hogy barom vagy, Ikarosz, barom! Kell egy ouzó? – a fekete lányt szőrös patáival visszahúzta a saját mellére, szarvaival meg intett a két cowboy-mezes ajtónállónak, hogy vezessék ki Ikaroszt.

– Híagyú barom! – Ikarosz elmenőben dühösen rúgott egy kólásdobozba. – Övé az egész szórakoztató ipar, az összes diszkó, a polipsütő, a masszázsszalonok, a sétahajó...

– ...a városnéző autóbusz, a Leánykereskedelmi Bank (így hívják!), meg a... – sziszegte és darálta megállás nélkül egy tagbaszakadt mutatványos, aki Ikarosz szavaiból kihallotta a felháborodást. – Dolgozni akarsz? Hozzám eljöhetsz, enyém a vásári léghajó. Kidobod a zsákot, felszáll a hajó, behúzod a kötelet, leereszkedik a hajó – ez a repülés! Ne félj, nem ragad el, fent a ballon, lent a horgony! – és Ikarosz vállára csapott.

Ikarosz a szeme közé nézett. – Igazad van, fent a ballon, lent a horgony – ez a repülés! Te csak tudod! – és a tagbaszakadt tenyerébe csapott.

Estig eregette föl meg le a léghajót, a lányok sikongtak, a ficsúrok fölényeskedtek. Aztán felfordult a gyomruk a félelemtől, kihánytak a léggömbből és összekuacrodtak a kosár sarkában. Ikarosz nézte a távot és a mélységet, szíve megtelt a toll és a viasz emlékével. – Ez lett belőle, egy túlbiztosított hólyag? Vagy ezt hívják úgy: jövő?

– Látom, értesz hozzá! – mondta este a tagbaszakadt. – Itt maradhatsz, ha akarsz. Nincs hol aludnod? Jó, nem kérdezem, honnan kerültél ide. Alhatsz akár a léghajóban is. Csak akkor add ide szépen a törödet. Persze, bizalom az van, de jobb a békeség. És, ugyebár, nincs harag.

Ikarosz odaadta ócska törét, maga meg hanyatt feküdt a léghajó kosarában. Az égboltot nézte, amelyen elvonultak előtte a csillagok. Hány éve látta őket utoljára? A börtönben nem látni a csillagokat.

Éjfél felé hirtelen felébredt, a tücskök tombolva cirpelték az éjszakában. A léggömb sötétben bólogatott a feje fölött, a kosár fűz vesszői között egy egér neszegett. A homokban megcsillant egy kagylóhéj, meg egy másik, egy harmadik. Ikarosz összeszedett egy marokra valót. A bódéból kihallatszott a tagbaszakadt mutatványos horkolása.

A kötél ott feszült a csónak orrában, Ikarosz belevágott az éles kagylóhéjjal. Repedt, pattant, foszlott a kötél, reccsent és mállott a kagylóhéj. Fonatokra bomlott a karvastag kötél, a léggömb előre-hátra bólogatott.

Az egyetlen ember, aki jót tett velem! Őt vagyok kénytelen meglopni! – gondolta keserűen Ikarosz. – De másképp nem megy! – a pengeéles kagyló a tenyerébe vágódott. – Ez a kagylóhéj odabent halálosztó volt, most az életemet mentheti meg! – ez valamelyest megnyugtatta. A kötélfonat utolsót reccsent és ernyedten hullott a földre. A léghajó ellebbent a mutatványos porondról, amelybe eddig horgonyával kapaszkodott, és a feltámadó szél a karjaiba vette. Ikarosz a kagylótörmeléket messzire hajította, szemé, mint két csillag, ragyogni kezdett a hajnalban.

A porcelánüzlet és ügyfelei

A porcelánüzlet ott állt a városka főterén, kirakata, mint hatalmas szem csodálta a város vidám és nyüzsgő életét. Az üzlet tele volt fehér tányérokkal és vázákkal, de kecses szobrok és elmélázó lámpatestek is mutogatták magukat az üveg mögött.

Ha valaki megnyitotta a porcelánüzlet ajtaját, egész harangjáték jelezte érkezését. Vékonyan és vastagon, fűgén és meggondoltan szóltak a csengettyűk, az apró harangocskák és az öblös hangú kolompok. Mire a váratlan hangverseny utolsó hangjai is elhaltak, az üzlet közepén ott állt Alfrédi úr, a tulajdonos. Elegáns szabású, világos öltönyében kecsesen meghajolt a látogató előtt és halkán kérdezte: „Mivel szolgálhatok, nagyságos kisasszony?“, vagy „Rendelkezzék velem, uram!“ Alfrédi úr maga volt a megtettesült udvariasság, mozgása egy életre kelt porcelánfiguráé, hangja pedig mintha a harangjáték kései akkordja lett volna.

A városka lakói mosolyogtak Alfrédi úron, és szívesen vásároltak a porcelánüzletben. De Alfrédi úr akkor is meghajolt udvariasan, ha a látogatók csak végigsétáltak polcai előtt, ha megcsodálták vitrinjeit és semmit sem vásároltak. Sőt, igazán akkor örült, ha senki nem zavarta meg üzlete nyugalmát, ha egyedül gyönyörködhetett porcelánszobraiban, kecses vázáiban és mosolygó, hasas edényeiben. Ilyenkor megállt a harangjáték előtt, és óvatosan ráfújt az apró hangszerekre. A harangok előbb megmoz-

dultak, aztán megszólaltak anélkül, hogy idegen lépett volna a porcelánüzletbe. Ezekben a percekben varázslónak érezte magát Alfrédi úr, és maradéktalanul boldog volt.

A porcelánüzlet elegáns vitrinjei és faragott állványai mögött sötét és mély pince ásított. Alfrédi úr ide nem szívesen vitte be fehér szobrait, de még a tányérjait is csak végszükségben. Figuráit élő személyeknek érezte, és esze ágában sem volt, hogy sötét pincébe zárja őket. Hiszen a porcelánok olyan fehérek, szépek és világosak. A pince meg...!

Volt még valami, ami bizalmatlanná tette Alfrédi urat a pince iránt. A furcsa években ugyanis úgy döntöttek, hogy ezentúl a város minden lakója egyforma edényt fog használni: fületlen, szürke csuprot kaptak a vendéglők a levesnek, az iskolában a diákok a reggeli tejeskávénak, a kaszárnyában a katonák a bableves kiszürcsölésére, sőt a börtön lakói is, hogy ebből szemelgessék a hígra sikerült zabkását. A város lakói azonban nem szerették ezeket a csuprokat, az iskolások virágot ültettek beléjük, és a földbe ásták, a foglyok pedig egyszerűen kidobták a börtön rácsos ablakán.

A furcsa évek ugyan elmúltak idővel, de a csuporgyártás tovább folyt. A városiak azonban többé egyetlen darabot sem vettek, így aztán hamarosan hatalmas készlet halmozódott fel fületlen, szürke csuprokból. Először győzködték Alfrédi urat, hogy vásárolja meg a készletet fél áron, ő vásárolt három csuprot, három krémszínű macskájának. Aztán negyed áron kínálták, de Alfrédi úr közölte, hogy nincs több macskája, és nem vett több csuprot. Ekkor kérlelni kezdték, hogy mentse meg a város becsületét, amelyet már országSZerte Csuplicskának neveztek, de Alfrédi úr meghajolt udvariasan és kitessekelte üzletéből a kérelmezőket. Legvégül ajánlatot tettek Alfrédi úrnak, hogy ha mélységes pincéjében eltünteti a kaján szemek elől egy nagyobb tétel fületlen szürkét, a város megválasztja díszpolgárának, sőt még a harangjáték csengettyűit és kolompjait is felhangolják, amelyek az évtizedes ajtónyitogatásban ugyancsak lehangeltek. Az üzlet – üzlet, még ha nem is fülk hozzá az ember foga, a fületlen, szürke csuprok bevonultak a pincébe, Alfrédi úr viszont e naptól kezdve nem tette be többé ugyanoda a lábát.

A porcelánüzlet virágzott, a vásárlók csilingeltek a harangjátékkal, Alfrédi úr mosolyogva hajlongott előttük, és már-már mindenki mindent elfelejtett, amikor váratlan esemény történt. A városkába vándorcirkusz érkezett, színes sátorral és tarka bohóccal, síppal-dobbal, nádi hegedűvel hirdette megérkezését és világra szóló produkcióját.

A városka izgalomba jött, Alfrédi úr azonban megőrizte nyugalmát, az ő szakmájától távol állt az erőművészet, a kardnyelés meg a lóháton való egyensúlyozás. Világos öltönyében kissé előre hajolt, kezét a háta mögött összekulcsolta, és a városka főtere felé mosolygott szomorkásan, ahol a cirkuszsátor tarkállott. A díszelőadásra zsúfolásig megtelt a nézőtér, Alfrédi úr pedig bezárta a porcelánüzlet ajtaját: – Ma már ide nem jön vásárló!

Az éjszaka közepe táján azonban különös esemény történt. A cirkusz közönsége lelkesen tapsolt az utolsó műsorszámnak, és mit sem tudott róla, hogy közben Topánka, az elefánt-balerina megszökött a ketreckocsiból. A szabadság mámoros vágyától hajtva Topánka kilépdelt ketrecéből, körbeügetett a városka főterén, majd megtorpant

a porcelánüzlet kirakata előtt. Ormánya egyetlen mozdulatával betaszította az ajtót, és az üzletbe csörtetett. A harangjáték az ő elefántfüleit a cirkuszi trombiták vidám indulójára emlékeztette.

Topánka gazdája, a kiérdemesült idomár rémulten kereste elcsellengett elefántját. Kereste a cirkuszsátorban és környékén, a városka ligeteiben, sőt még a postamester virágoskertjében is, de hiába. Hogy a főter porcelánüzletébe kukkantson be, ez eszébe sem jutott az idomárnak.

Másnap reggel, amikor Alfrédi úr belépett üzletébe, ugyancsak meghökkent a váratlan szaporulat láttán. Topánka még mindig ott állt a középén, ormányával végigszimatolta a tálakat és a csészéket, a szobrokat és a lámpatesteket. Alfrédi úr zavarban volt, nem tudta, hogyan szokás megszólítani egy elefántot. Egyáltalán, tegezni illik vagy magázni, a méretei miatt inkább az utóbbi látszott valószínűnek.

– Elefánt, kérem! – kezdte, de hangja remegett az aggodalomtól. Az elefánt fújtatott diszkréten, tudomást sem vett Alfrédi úrról, de ettől függetlenül nyugodtan viselkedett. Miután az ormányát maga elé eresztette, megindult a polcok között. A vitrinek fordulóinál nagy ívben vette a kanyart, a fülét még csak véletlenül sem billentette meg a porcelánok veszedelmére, potrohát pedig, azt mondhatnánk, észrevétlenül hordozta maga mögött, ha ez az állítás nem hangoznék képtelenségnek. Alfrédi úr rémulete fokozatosan csökkent, Topánka egyetlen porcelánt sem vert le és össze sem taposott. Mozdulatai megfontoltak, sőt kecsesek voltak, ahogy egy sokat tapasztalt cirkuszi elefánttól elvárható.

Ebben a pillanatban a kiérdemesült idomár csörtetett be a porcelánüzletbe és nagyot rikkantott, amint megpillantotta elefántját. Alfrédi úr a szájára tette az ujját, az idomár azonban tovább hangoskodott: – Az okozott kárt természetesen megtérítjük, uram. Az elefánt, hm, ugyebár, mégiscsak egy hatalmas izé, egy természeti csapás! – szólt, és idegességében fölborított egy padlóvázát.

Az elefánttal nincsen gond! – sóhajtott Alfrédi úr és összesöpörte a cserepeket. – Kérem, ha szíveskednék megfékezni a botját, nehogy... – és aggódva figyelte az idomár kezében táncoló ostort.

– Az elefánt megbólintotta fejével a pinceajtót, az ajtó engedett a szelíd erőszaknak, Topánka pedig elindult a sötét alvilág felé. Alfrédi úr arca váratlanul felderült és kezével visszatartotta az idomárt. – A természet hadd végezze el a maga dolgát! – szólt rejtélyesen és nem gyújtott világosságot a pincében.

Lélegzetüket visszafojtva hallgatóztak, a pince felől azonban semmiféle olyan zaj nem érkezett, ami az elefánt és a csuprok összeütközésére utalt volna. – Hátha végre megszabadulok a fölöslegtől! – mormogta magában Alfrédi úr, és az elefánt után indult. – Mennyibe fog ez még kerülni a cirkusznak! – mormogta magában a kiérdemesült idomár, és ő is az elefánt után indult. Az elefánt ott állt a sötét pince közepén, ormányát maga előtt lógatta, aztán megfordult, és lassan fölfele indult a lépcsőn. A csuprok épségben szürkültek, és egyetlen híjuk sem volt. Alfrédi úr lemondóan sóhajtott, az idomár föllélegzett. Topánka, a vándorcirkusz elefánt-balerinája lassan kicam-

mogott a porcelánüzlet ajtaján. A cirkusz felől lélekszakadva rohant egy porondszolga, és úgy sűgött az idomár fülébe, hogy a porcelánüzletben minden szó tisztán hallatszott: – A csörgőkígyó! A zűrzavarban megszökött a csörgőkígyó!

Alfrédi úr és az idomár egymásra meredt. Visszafogták a lélegzetüket, a pincelejáró felől halk percegés hallatszott, mint amikor pikkelyes test csusszan végig az érdes téglán. Alfrédi úr szája keskenyre húzódott, a kiérdemesült idomár azonban széles mosollyal tette a vállára a kezét: – Nincs gond, uram! A csörgőkígyó egyetlen porcelánját sem fogja összetörni!

– Ha nincs gond, akkor hozza fel a pincéből a kígyót, és tűnjenek el végre az üzletéből!

A pincében kigyúlt a világosság. Az idomár a pincelejáró aljáig merészkedett, ott azonban megállt és körülnézett. A földön és a polcokon, a vitrinekben és a lócákon fületlen, szürke csuprok százai. Szájával lefordítva sorakozott valamennyi, szép rendben, mint megannyi félbevágott földgömb, vagy apró sírhalom. A pincében csend volt, néma csend. A pinceajtóban mozdulatlanul állt egymás mellett Alfrédi úr és az idomár. Valamelyik leborított csupor alatt ott lapult összegömbölyödvé a csörgőkígyó...

Végh József

Jászai Mari és Szentgyörgyi István kapcsolatáról kiadatlan levelezésük alapján

Két magasan ívelő színésszpálya találkozási pontjai, mindkettő őszinte tisztelete a pályatárs művészetére iránt – ezek teszik lehetővé a párhuzam felvillantását.

A szülőfalu tisztelete jeléül Jászai – bár csak az édesanyjára való halvány emlékezés fűzi oda – többször hazalátogat. Iskolát építtet Ásztáron, hogy a község gyermekei jobb körülmények között tanulhassanak.

Szentgyörgyi – boldog gyerekkorára emlékezve – gyakran emlegeti Diósjenőt, alakításainak kidolgozásában a szülőföld emberei segítettek, hiszen faluja „egy kifogyhatatlan tárháza” a jó színpadi alakoknak.

Fiatal korukban kialakult határozott vonzódásuk a színésszpálya iránt mindkettőjüket a vándorszínészek keserves élete felé sodorta. Magyar színésznek lenni, amikor a Világos utáni cenzúra-rendelet, s a bécsi németesítő szándék keseríti meg a társulatok életét! Akkor vállalják ezt a pályát, amikor a statisztának még fizetés sem járt, s az akkori kialakult hagyományok szerint (még a Nemzeti Színházban is) a színésznek önmagának kellett beszerezni a jelmezét. Sokszor kellett éhezniük, nélkülözniük emiatt. Ugyanak-

kor a színházak belső törvényei nagyon szigorúan szabályozták a színésztársaságok életét. Ez olykor – mint például a Pesti Magyar Színésztársaság törvényei Bajza József igazgatása alatt – nem csupán a próbákon és fellépéseken teendőket írja elő, hanem a magánéletben való viselkedést, öltözködést is.

A színésznek rengeteget kell dolgoznia: „Minden hónapban három nagy új prózai szerepet köteles elvállalni, versben írottat egyet, kis szerepet pedig, a szükség úgy hozván magával, még a játék napján is.” Amennyiben ezt nem vállalja, úgy nagy büntetésben részesül, azaz félhónapi fizetésének minden forintja után hat krajcárt köteles fizetni.

Bár Szentgyörgyi, idősebb lévén, előzőleg Latabár Endre kassai társulatánál már dolgozott leszerződött színészként, első jelentősebb sikereit mégis Molnár György budai Népszínházánál érte el. A Molnár rendezte „Bem apó” címszerepét játssza mikor egymondatos szerepével kitűnik Jászai a kardaloslók közül.

Mikor a Népszínházat csőd fenyegeti, Jászai újdonsült férjével, Kassai Vidorral együtt – kihez, mint mondta csak azért ment hozzá, mert művelt volt, s mert sok könyve volt – Kolozsvárra szerződött. Szentgyörgyi két évvel később követte őt, s maradt a kolozsvári Nemzeti Színház színpadán élete végéig. Jászait a budapesti Nemzeti Színház visszacsábította, de mindig szoros kapcsolatban maradt a kolozsvári társulattal. Amikor először öltötte magára Jászai, Gertrudis királyné palástját Kolozsvárra, abban a Bánk bánban, amelynek Tiborc szerepe Szentgyörgyi pályájának is csúcspontja volt, még nem sejtette, hogy milyen sorsdöntő szerepe lesz ennek egész eljövendő életében.

Szentgyörgyi elismerte azt az igaz művészetet, amely a kolozsvári évek alatt érlelődött meg. Később így ír erről: *„A kolozsvári színháznál, hol ez időben a klasszikus színiirodalomnak számos remekei gyakran színre kerültek, izmosodott meg tehetsége, s bő anyagot talált nagy tragikai talentumának fejlődésére.”*

Milyen is volt Jászai Mari művészete? Mikor egy évig tanított a Színiakadémián, akkor fogalmazta meg a színészi hitvallását: *„A színészet nem valamilyen szakma, amelynek a végére lehet járni. A színész csak haladhat, célhoz soha nem ér. A színésznek mindent ismernie kellene, amit az emberi elme a világ kincstárába összehordott.”*

Móricz Zsigmond a Nyugatban írt kritikájában így méltatja. *„Jászai Mari egyre mélyebbre szállott a heroikus színpadi alakítások világába: túlhaladt a nemzeti határokon, Shakespeare, a görög tragédiák s a világirodalom nagy hősnői feleltek meg színpadiasságának. [...] S ott volt mindnyájuk fölött Jászai Mari. Mikor megjelent, moraj futott át a nézőtéren, mintha a várt déli szél meglendíti a tikkadt vitorlát. Ércből, s aranyból van e művésznő, a patetikus hangok mint a lélek orgonája zendül meg benne. Shakespeare-t nála nélkül adni még száz év múlva sem lehet, e lélek fogja magasba emelni a szíveket.”*

Jászai nem válogat a szerepeiben. Eljátssza azt is, amihez túl szép és fiatal, azt is, mit mások visszautasítanak. Szentgyörgyi szemlélete hasonló. *„Színész vagyok, akinek mindegy, hogy nyúl farknyi szerepet kap-e, vagy száználalast. Nincs rossz szerep, csak rossz színész.”* Ennek igazolásaként két adat csupán: hét évtizedes termékeny színpadi élete során 1034 színműben 1216 szerepet játszott el.

Mindkettőjüket csábították a császárváros színházába. Szentgyörgyi meglege-
dett az 1880-as vendéjáték fergeteges sikerével, hiszen ő nem „sztár, hanem egy
teátrista”. A bécsi kiruccanásból hazatért társulat köszöntésére összegyűlt több ezres
tömegnek ő köszönte meg az üdvözlést: „Úgy hiszem, közös meggyőződésünknek adok
kifejezést, ha ide teszem, hogy magyar színész általános hivatása mellett még más kötelességet is
teljesít: Szívvel-lélekkel szolgálni a nemzeti ügyet, mindig ébren tartani a hazafiság érzését.”

Jászai így nyilatkozott: „Magyar vagyok, itthon élek, halok.” Később megbánta döntését,
mert „a magyarok büszkébbek lettek volna rám, ha odakünt hangzik el nevem tisztelete. Itthon
intendánsok és igazgatók prédája voltam.” Hazaszeretetének fő forrása, táplálója volt Petőfi
Sándor költészete. Petőfi kultuszát egész életén át ápolta: „Petőfi, Petőfi. Mint a tavasz. [...]
Édes Petőfi. Legnagyobb dicsőségem, hogy verseit hangversenydobogóra vittem.”

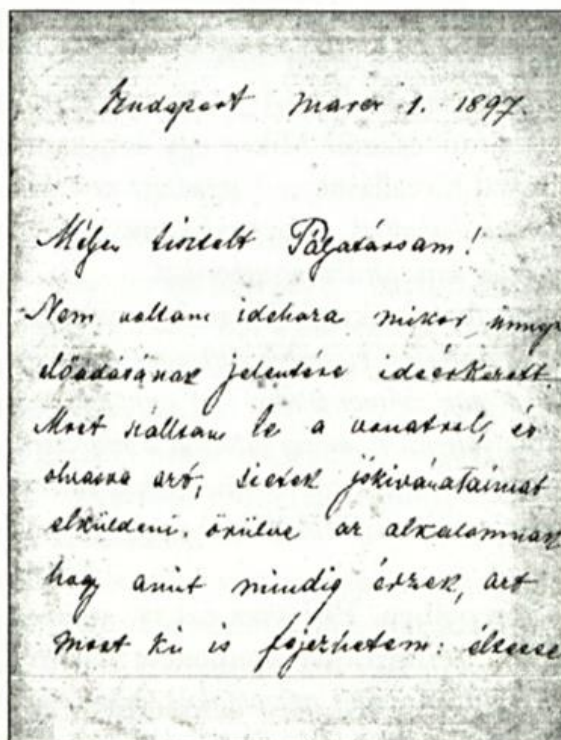
Jászai mindig felnézett azokra, akiktől valamit tanulhatott. Ez a tudásszomj egész
életén át elkísérte. Szentgyörgyi igazán nagyot a népszínművek paraszतालकजainak meg-
formálásával nyújtotta, s ezt csodálta benne Jászai is, mint ezt az 1897. március 1-jén
kelt levele is igazolja:

Mélyen tisztelt Pályatársam!

*Nem voltam idehaza, mikor ünnepi előadásának jelentése ideérkezett. Most szálltam le a vonat-
ról, és olvasva azt, sietek jókívánataimat elküldeni, örülve az alkalomnak, hogy mit érzek, azt most
ki is fejezhetem: éltesse a jó Isten erőben, egészségben, hogy még hosszú ideig ne kelljen átengednie azt a
szerepkört, melyet a legmagasabb niveura emelt, Önt soha meg nem közelítő apró utódoknak!*

Ezt kívánja hű és igaz tisztelője:

Jászai

Jászai Mari levele Szentgyörgyi Istvánhoz 1897. március 1.

Ez a jó kapcsolat, ez a bajban aggódó egymásra-figyelés továbbra is tartott, hiszen bő egy évtizeddel azután, hogy Jászai megvált a kolozsvári társulattól, így válaszolt Szentgyörgyi egy levelére:

Mélyen tisztelt Kedves Szentgyörgyi Úr!

Szeretettel és hálával telt szívvel köszönöm meg édes, melegséget árasztó levelét. Milyen jó volt! Milyen nagylelkű volt, hogy írt! Nem tolom a jó Istenre, hogy Ő fizessen meg Önnek érte, ez igen kényelmes módja a fizetségnek – de higgye el, hogy egész szeretetemmel fizetek én érte, és legforróbb kívánságommal kívánom, hogy Ön és családja, a fényes szemű kis babái legyenek, boldogok, boldogok, boldogok!

Engem, ime, amilyen hirtelen megmarkolt a csont öklű nagy számadó, olyan hirtelen kirántottak a karjából és belevetettek újra az élet tavába. – Dolgozz tovább, kezd újra – azt mondja Barta professzor, aki új életemet adta.

Szomorúan fogok újra hozzá – olyan könnyű lett volna most egy füst alatt elvégezni. Mert nekem nincsenek cseresznye-szemű angyalkáim, akikért öröm élni! Könnyű lett volna most elmenni – úgy látom, melleleg mondván, hogy túlságosan nagy zajt csapunk miatta, míg nem ismerjük – de ha nem lehetett, hát így sem bánom, Míg dolgozni bírok, míg kötelességet bírok teljesíteni – nem bánom. És addig míg ezt bírom, addig fog tartani hálám és szeretetem is Ön iránt tisztelt kedves barátom.

Bpest. April 23. 1898.

Jászai Mari

Jászai Mari Gertrudis szerepében – korabeli képeslap

Jászait – aki Elektrájával magyar színésznő által el nem ért magaslatokra emelkedett – 1906-ban baleset érte a színpadon. Amikor Gertrudisként holtan esett össze a negyedik felvonásban, eltört a jobb csuklója. Naplójában is megörökítette az esetet: „Ma egy hete eltörte a jobb karomat az a vad szamár, aki már éveekkel ezelőtt, ugyancsak a Bánk bánban, mint halott királynénak, rálépett a kezemre. Most pedig hanyatt dőfött, mint mondja, azért, mert azt hitte, hogy én nem vettem észre, hogy már megölt.

Jobb kezemre estem: a csukló felett eltört. Most gipszben van, de én sem bírom kivárni a négy hetet és megkísérlem a bal kézzel való írást. Én, aki a jobbikkal sem tudok írni.”

A baleset hírére Szentgyörgyi azonnal részvétlevélben fejezte ki aggódó együttérzését a beteg tragikának. Jászait ez annyira meghatotta, hogy bal kézzel írva így válaszolt:

Mélyen tisztelt barátom!

Már másodnapja írok, balkezemmel, kérem ne vesse meg ez ákom-bákot, addig is míg méltóképpen köszönhetem meg sorait. Ahogy most olvasom őket, első, legbelsőbb érzésem az öröm, és hála sorsomnak, törött karomért, mely azokat, akiket én magamban mindig oly nagyra becsültem, így megnyitja nekem, hogy lelkük fénye és melege rám süt. Boldog elégtétellel tölti el szívemet, hogy van embertársam, aki – íme – ismeri küzdelmeimet részvételével, és becsülésével kíséri azokat, és nem csodálkozik azon, hogy én nem teszek csörgő sipkát a fejemre, és nem ugrálok a megelégedésem fölött érzett boldogságtól.

A színészet, tisztelt barátom, valóban megszünt az a szép ideál lenni, melyet mi kerestünk, melyért küzdeni, nélkülözni oly édes volt!

A színészet megszünt szép művészet lenni, beéri azszal, hogy iparművészet legyen.

A valódit, az Isteni szikrából kipattantat, lassanként elsikkasztották a mindig gyermek közönség elől a kassát leső profánok, akik a fölöttünk intézkedő Hivatalnok sereget a számok tekintélyével győzik meg személyük nélkülözhetetlen voltáról.

Igy marad magára, sőt gyűlöltté válik az, aki az igaz Isten oltárán áldoz a pogányok között.

Egyesegyedül hittem magamat ebben a küzdelemben – azt hittem, úgy nyelne el a szennyes ár, hogy egyetlen értő szempár sem kísér, és nem vesz rólam tudomást – Köszönöm, hogy jelét adta becsülésének, ha tudná, mennyire megacélozta vele lelkemet, maga is örülne neki.

Jó egészséget kívánok szeretett kis családjával együtt.

1906. jan. 7. Híve

Jászai

Ismét Jászai naplója: „Öt nap alatt 126 látogatóm volt. Harminc virágcsokrot kaptam és olyan férfiak olyan levelét, melyekért majdnem örömmel viselem karom eltörését.”

A színésznő őszinte sorai oly boldoggá tették Szentgyörgyit, hogy örömét meg kellett osztania mással, s Jászai újabb – s emiatt immár dorgáló – levelére így válaszolt.

Mélyen tisztelt Pályatársnőm!

Azt az érzést, mit levele elolvasásakor éreztem, leírni, kimondani nem tudom! Szívem elszorult, lélegzetem fennakadt, egy percre megvakultam, s úgy éreztem, talpam alól elszalad a föld! Kissé magamhoz térve a düh szállt meg, önmagam ellen keltem ki, s gyarlóságom feletti szégyenkezés fogta el lelkemet.

Mit szóljak? Mit írjak? Miként vezekeljek azért az otromba hibámért, amivel oly mélyen sebeztem nemes lelkét?!

Vén bolond fejjel felültem egy újságírónak. (Kis Menyhértnek)

Egy bizalmas emberem útján tudomására jutott hozzám írt levele. Felkeresett. Vonakodásom dacára rábeszéléssel kicsalta tőlem közlés végett.

Hogy én magam sem szántam azt nyilvánosságnak, bizonyosságom, hogy napok múlva lettem rábeszélve.

Bocsánat! Bocsánat! Bocsánat!

Kolozsvár, 1906. január 29.

Mély tisztelettel s szégyenérzettel az öreg

Szentgyörgyi

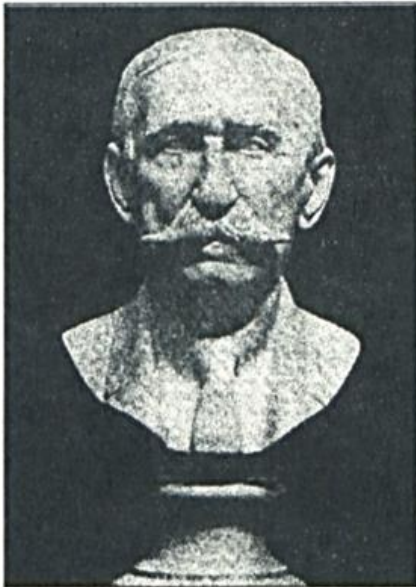
A Jászai leveléből kicsendülő kiábrándultság okát jól érezte meg Ady Endre, a Budapesti Naplóba írt cikkében: „Nagy színésznők máshoz szoktattak bennünket. [...] Társadalmi apostolnő tudunkkal még nem lett nagy színészből. Jászai Mari, a régi stílus papnője, volna az első újító? Vajon ez a nagyasszony nem volt-e elég nagy színésznő, hogy most a színpadon kívüli élet így tudja értékelni? Vagy nagy színésznő volt, de sokkal nagyobb ember, mintsem meg tudjon eléggélni a színpaddal? Akár hogyan, de Jászai Mari ma: apostolnő. A váltóról és a pálinkáról prédikált pár ízben falusi embereknek. Most írásban izgat egy budapesti betegség, a kávéház-nyavalya ellen. Minden érdekli, ami az étellel, a társadalommal, a jövővel összefügg. Mégis belső tragédiának kell rejtőznie e nagy energiamutatás mögött. A színpadot kellett megutálnia, talán csak a mai színpadot Jászai Marinak, s ezért érdekli olyan lázasan, sőt tüntetően a komoly élet a komolytalan színpad helyett.”

Jászai Mari áldatlan csatározása a Nemzeti Színház akkori – s épp ebbe az összezpásba belebukott igazgatójával, Somló Sándorral, megkeserítette a színésznő napjait.

Ódry Árpád hasonlóképp csapott össze Somlóval, s fájdalmait, csalódásait Jászaihoz írt levelében sem titkolja. „Nem tudom felfogni a lelke erejének nagyszerűségét, amelyen így féken tudta tartani a kiábrándulást, azt a borzasztó tragédiát, amit senki sem lát meg rajtunk, és amelyen olyan segítség és vigasz nélkül állunk.”

Szentgyörgyi véleménye hasonló a kortárs színészetről. Ez derül ki az egyik budapesti lapnak 1926-ban – Jászai Mari halála évében – adott interjúból is. „Nem olyan ma a színészet, mint volt akkor, mikor a színész egyébnek sem élt, csak a pályájának. Ma a színház inkább üzlet. Az üzletet szolgálják a színészek. Gépszerű lett a színjátszás. Hiányzik belőle az eleven lélek, pedig mennyi, de mennyi tehetség van... Egyedül maradtam a régiekből.”

1911-ben, a Szentgyörgyi színészi pályájának ötvenedik évfordulójára rendezett ünnepség meghívójára ezt írja Janovics Jenő: „A régi szellemek egy igaz apostola ő, aki úgy világít nekünk, mint az elmúlt idők dicsőségének egy fénylő sugára.

Szentgyörgyi István – A hasonnevéű szobrász készítette mellszobor 1920-ból

A színjátszás divatforgataga közepette egy fél évszázadon keresztül sziklaszilárdan meg tudta őrizni ősereditiségét, színtiszta magyarságát. Papja volt a magyar szónak, elszánt harcosa Erdély magyarosodásának, szítója a nemzeti érzés lángjának. Szentgyörgyi István ünnepe a magyar kultúra ünnepe lesz.”

A jubiláns tiszteletére Emlékalbumot adtak ki, mely inkább adomák gyűjteménye, amit az akkori színházi és irodalmi világ számos képviselője írt, s amelyet minden válogatás nélkül albumba fűztek. Kitűnő hirdetési alkalom volt a kiadók szempontjából, mintsem megfelelő méltatása az ünnepnek. Talán Szentgyörgyi saját írásain kívül, Jászai Marié az egyetlen, amely figyelemre érdemes: „Szentgyörgyi az erkölcsi igazság törvényének egy jól sikerült próbája, mely morális zavarosunkban világít, és megnyugtató jutalom mindnyájunk számára. Az ő értéke magában hordja diadalát.”

1914-ben ismét együtt játszanak: Janovics Jenő kolozsvári stúdiójában filmre veszik a Bánk bánt. Gertrudist Jászai, a budapesti Nemzeti Színház örökös tagja, Tiborcot Szentgyörgyi István, a kolozsvári Nemzeti Színház örökös tagja játssza. Szentgyörgyi már hetven éves, mikor Janovics felkérte őt Tiborc szerepének eljátszására, ki mint mondotta, Jászai Mari kedvéért rá is állt. *„Ezt csináljátok utánam! Deresedő hajjal, hetven évvel a vállamon, én újra kezdő vagyok, kezdő színész. Moziszínész.”*

Még ugyanebben az évben forgatták Tóth Ede színművét, A toloncot. Jászai ebben Ördög Sára, Szentgyörgyi a csavargó Mrawcsák szerepét alakította. A filmek kritikáiból: A színészek közül Jászai Mari *„gesztusaiban van a legtöbb jelentés, de láttunk vászonra való artistikus pózokat a többiekénél is”*. *„A Bánk bán film szereplőiről nem kell a bírálat hangján szólnunk. Hisz ez a film örökíti meg Jászai Mari és Szentgyörgyi István halhatatlan Gertrudis, illetve Tiborc alakítását.”* A sors másképp határozott. A zivataros történelmi időkben mindkét film elpusztult, csak néhány állókép maradt az utókorra. Pedig ez az egyetlen lehetőség lett volna Jászai játékanak megörökítésére az utókor számára. Szentgyörgyi egyik filmje, A vén bakancsos és fia, a huszár című, Szigeti József népszínműve megmaradt. A realista színjátszást lehetne tanítani mozgáskulturája alapján.

A toloncot így méltatja a korabeli sajtó: *„Először is a színpadról halhatatlan alakításával jelent meg Szentgyörgyi István a mozi vásznán. Jelentkezése – bátran mondhatjuk – méltó itt is a művészhez. Szentgyörgyi tökéletes Mrawcsák-alakja tökéletes hűséggel, bámulatos frissességgel és elevenséggel nyert megörökítést. Szentgyörgyi István mellett Jászai Mari markáns Ördög Sárájával emelkedett ki az együttesből.”*

Jászai Mari halála után, 1929-ben írt róla egy cikket *Színészjellem* címmel. *„Halottak szelleme, az élőknek a szíve meg fog nekem bocsájtani, ha a sok méltó közül egyet példaképpen kiragadok, kinek művészi nagy neve és emléke, ahol magyar szó zeng az égboltozat alatt, időtlen időkig élni fog.”* Az írás befejező sorai hűen tükrözik vissza a 87 éves színész baráti rajongását a nagy pályatárs iránt. *„Színészetünk egén ez a fényes csillag, melynek sugarai szülőházájának határain túl is ragyognak, ez a csodás tehetségtű színművésznő, ki házájának színművészetére dicsőséget hozott, kinek emléke a magyarság életével egybeforrott, ez az acélszilárd jellemű nő: Jászai Mari volt.”*

Szentgyörgyi István búcsúztatásakor Kovács Dezső fogalmazta meg a színművész emberi és művészi nagyságát: *„Hangfogót tegyetek a hegedűre! Valaki olyan távozott közülünk, aki sokkal több volt, mint bármelyikünk, akik itt maradtunk.”* Szerepeit méltatva megállapította: *„Ezek közül is kimagaslik Tiborc alakja, akinek panaszában az egész nemzet százas keserűségének siralmát érezte meg, és adta vissza megrendítő igazsággal.”*

Források:

- Jászai Mari levelei Szentgyörgyi Istvánhoz (a szerző tulajdonában)
- Özeveg Dr. Lévai Józsefné, sz. Szentgyörgyi Margit szöbéli közlései
- Ady Endre: Színház, Budapest, 1980.
- Bajza József: Szózat a pesti Magyar Színház ügyében, Budapest, 1986.

- Csillag Ilona: *Ódry Árpád*, Budapest, 1982.
- Földes Anna: *Jászai Mari és a magyar színház*, Budapest, 1983
- Földes Anna: *Így élt Jászai Mari*, Budapest, 1981.
- *Jászai Mari emlékiratai*, Budapest
- Jordáky Lajos: *Az erdélyi némafilmgyártás története (1903–1930)*, Bukarest, 1980.
- Kassai Vidor emlékezései, Budapest, 1941.
- Kerényi Ferenc–Kovács János: *Hét évtized a színpadon*, Nógrád, 1968. április 21.
- Móricz Zsigmond: *Shakespeare*, Budapest, 1986.
- Péchy Blanka: *Jászai Mari*, Budapest, 1958.
- *Szentgyörgyi album*, Kolozsvár, 1923.
- *Szentimrei Jenő: Szentgyörgyi István élete és művészete*, Bukarest.
- *Színészarok a közelmúltból*, Budapest, 1968.

Sz. Győrffy Sarolta

Emlékképek egy régi gyermekkorból

Salgótarjánban születtem, gyermekkoromat és ifjúkorom egy részét ebben a városban éltem le. Tízennyolc évesen pesti egyetemista lettem, az egyetem elvégzése után, huszonhárom éves koromtól pedig már csak látogatóba jártam haza szülővárosomba. Harminc év elteltével, most már csak nagyritkán hazatérve, nemcsak tűnődve, hanem szomorú szívvel is járom végig a valahai utcákat, a régi tarjániak és életem régi színtereit. Az ötvenes-hatvanas évek régi Tarjánját már aligha lelhetem föl. Azt a régi Tarjánt, amely még akkor – a Vásár téren és a Rákóczi út fölött épült lakótelepei ellenére is – megőrizte a két háború közötti bányászváros sajátos arculatát – szegénysége ellenére is meghittségét, otthonosságát, öntudatos tartását, meleg emberi kapcsolatait, érdekes és jellegzetes kisvárosi figuráit – tisztviselőit, hivatalnokait, kereskedőit, pedagógusait, karakteres gyári munkásait, a környékbeli falvakból bejáró, viseletbe öltözött falusi asszonyait, meg sok-sok tehetséges diákját. A megélhetés szerény, de kiszámítható biztonságát.

Az öregedő lakóházakat és lakótömböket, a céltalanul lődörgő fiatal férfiakat látva összeszorul a szívem. Hol van a régi Tarján? Mi maradt belőle? Maradt-e belőle valami? Erre az utolsó kérdésre én nem is válaszolhatnék. Nem itt élek. Erről majd valaki más írhatja. Én csak a régi Tarjánt szeretném felidézni. Mert manapság – és nemcsak az új Tarjánhoz, hanem Magyarország sok más jelenlegi településéhez képest is – idilli világnak tűnik az a fajta kisvárosi élet, amit én itt átéltem gyermek- és

(leg)ifjúkoromban. Szeretném megidézni a múltat, föl villanó emlékképek, mozaikok formájában. Azoknak is, akik mindezeket velem látták és éltek át, és azoknak is, akik talán csak most először hallanak minderről.

*

A *bérbász*, amelyben valaha laktunk, amely szerényen hirdette és hirdeti ma is, hogy a 3 éves terv keretében épült, az üvegyári kolóniák közelében található. Első gyermekkori emlékeim közé tartozik a házunk előtt oly gyakran elpöfögő gőzösök füttye, a gyári sziréna és az állami ünnepeken a főutcán végigvonuló, pompás eleganciával felöltözött bányászzenekar szívet vidámító zenéje. A sziréna hangjához társult a fegyelmezetten a gyárba vonuló munkások látványa. A házunkból a szikár üvegfúvó Varga Pál és később egyik fia indultak reggelente. Milyen jókat beszélgetett apám – más világnézeti meggyőződése ellenére is – a reggeli pincei favágások alkalmával Varga úrral, alias Pali bácsival. Aki meggyőződéses kommunista, szervezett munkás volt már a harmincas években, és őszinte hittel állt be munkásörnek. Pozíciót és egyéb előnyöket nem szerzett, soha nem is akart szerezni párttagságával. Az üvegyárba járt dolgozni osztálytársnőm, a szép Marek Panni deli termetű, szőke édesapja, aki oly csodásan énekelt a gyári dalárdában. Látom az üvegyári kolónia pici lakásait, zsebkezdőnyi – de akkurátosan rendben tartott kis kertjeit, a padon vasárnaponként ünneplőben üldögélő lakókat. Öregeket és fiatalokat, a háziasszony anyákat és nagymamákat. Mert az ötvenes években még itt is sok asszony volt „csak” háziasszony, és a szűkös lakásviszonyok ellenére is sok kiváló munkás – és „tanult” ember került ki ezekből a házakból. Mint a Somkúti-testvérek és a Marek Panni...

Aztán jöttek az első *sóderszállítmányok*. Hosszú-hosszú évekig előttünk rakták ki a vagonokat. Megkezdődött a város újjáépítése. A sóder kilapátolása segítette sok városlakó család és – többek között – a házunk mellett 1968-ig létező nyomorúságos udvar, a „Winterudvar” lakóinak túlélését. Az éppen előttünk lassan fékező tehervonat vagonjaiba behajított lapát volt a „foglaló” jel az alkalmi munkavállalók között. Kemény munka volt egy vagon kilapátolása. A nappali műszakért 90 Ft-ot, az éjszakaiért 110 Ft-ot fizettek. Mert ezt a várost bizony a Winterudvar lakói is építették. A Winterudvar lakói, akikről talán Tersánszky Józsi Jenő lett volna hivatott írni. De hát ő nemigen járt a városban.

A *Winterudvar lakóinak* státuszát nehéz lenne meghatározni. Ők voltak Tarján „prolinál is prolibb” lakói. Homályos származással, homályos családi körülményekkel. Hogy kerültek oda, hogy keletkezett a Winterudvar, ki költözhetett oda, nem tudom. Pedig ott laktunk mellettük. A hosszú egymás mellett élés kialakított valami elviselhető állapotot – mármint, hogy ők is elviseltek minket a kezdeti atrocitások után. Ma sem tudom, hová költöztette őket a város a két évtizedes tanácstalanság után. (Akkoriban már kollégiumban laktam Pesten.) Az udvar lakói között volt kifejezetten lumpen család; csak az apa „lumpen”; apa nélküli család; a város örömlányai, akikért még egy idős gyógyszerész is hosszan elácsorgott az első „lakások” előtt. Mert szépek voltak és ele-

gánsak – ez utóbbi az ötvenes években ritkaságszámba ment. Az egyikükkel hatodik osztályos koromban egy osztályba jártam. Ő 16 éves volt akkor, én 12. Furcsán érezhettem magát közöttünk. De ápolt volt és tiszta. Nem tőle tetvesedett meg a fél osztály. Utoljára bekötött lábakkal láttam őt hazamenni. Aztán eltűntek mindketten. De ott maradt még a hatalmas darab Kacsáné cingár férjével (aki annyit ivott mint a kacska, innen a neve) és tíz gyerekével. hogy miből éltek, az rejtély. A legkisebb gyerek lett csak fiú, ő volt Kacsáné szeme fénye. Vagy a karján hordta őt, vagy éppen kereste. A kilenc lányával kevésbé törődött. „Jóózsika” – zengett a környék öblös hangjától, ha elkiáltotta magát. Ősaszony-külséjétől, ős-erejétől bizony féltünk. Beszélték az arrajárók, hogy az udvar „pajkosabb” gyerekei néha kötőtűvel szurkálják meg az előttük elhaladó járókeleket. Az odaköltözésünk utáni első években a házunk oldalát illemhelynek használták ezek a gyerekek. Az utcai lámpák és a szobáink ablaküvegeit pedig kővel hajigálták be. Három (talán apátlan?) csibésze volt az udvarnak: Kopi, Lecsó és Binci. A Kopi név a kopaszból rövidült, Lecsó a nevét kedvenc ételéről kapta. A legnagyobb „ablakhajigáló” Binci volt, akit anyám egy hosszú türelmi idő után – amihez hozzátartozott ebédünk egy-egy kis részének följajánlása Bincinek – kitűnő pedagógiai érzéssel megszólított.

– Te Binci fiam, miért hajigálsz be nálunk kővel az ablaküvegeket? Binci katonásan összekapta magát, és riadtan nézett Anyámra.

– Hát Binci, nem ártunk mi nektek semmit. Mi is szegény emberek vagyunk. Ugye, nem is vagy Te olyan rossz gyerek, Binci?

– De nem ám, Győrffy néni, de nem ám! – volt a válasz, és soha többet nem repült kő az ablakunkba.

A zsidó imaház, a betongerendák és téglák, Varga Pali bácsi motorkerékpár-tárolója és a „szerző” – 1952 tavaszán

És a *Winter-udvar lakók* soha be nem törtek a környező, számukra elérhetetlen, új bérházakba. Pedig a legsötétebb nyomorban éltek. De nemcsak a Winter-udvar volt kicsit félelmetes számukra. Ott volt mögöttük az öreg, romos, omladozó *zsinagóga* is. A háború után már csak a mögötte elhelyezkedő kis egyszerű imaházát használták, ahová péntek este kalapban ment néhány férfi esti imára. Ez is olyan titokzatos volt számunkra, mert a szobánkból be lehetett látni az imaházba. Később az „Ábel az országban” Tamási Áron-regényben olvastam hasonló élményről. A zsinagóga elvadult kertjében, poros, pókhálós ablakai mögött titkokat sejtettünk. Volt, aki a gyerekeket azzal ijesztgette, hogy az épület belül tele van egérrel meg denevérral, és aki oda belép, annak a hajába kapaszkodnak a denevérek, és nem tud menekülni előlük. Később hallottuk, hogy az ötvenes évek végén egy Tarjánból elszármazott zsidó ember Amerikából 100 ezer Ft-ot küldött a zsinagóga felújítására. Kívülről fel is újították szépen. Az ún. csillagház építésekor, a 60-as évek vége felé mégis lebontották. Bár hallottuk, hogy a holocaust megtizedelte a város zsidó lakosságát, mégsem értettük, miért tették ezt.

Az imaház csendje mellett – a szó szoros értelmében mellette – viszont az ötvenes évek elején már lüktetett a kialakulófélben levő, de már pezsgő *Vásár téri* ifjúsági élet. Egy üres teret felöntöttek vízzel, és vidám korcsolyázás zajlott minden télen addig, amíg meg nem épült ezen a téren egy játszótér. Ahol aztán együtt kakashintázott és mászókázott minden rendű és rangú gyerek. A Régiposta utca, a Winter-udvar és az új bérházak lakói. Máskor sóderlecsúszó versenyt rendeztünk a frissen kilapátolt sóderhegyek tetejéről startolva. A lerakott betongerendák meg kitűnő bújócskázóhelyül szolgáltak. Amikor került valahonnan egy rozszant bicikli, azon tanult meg öt-hat gyerek biciklizni. Engem, apró, törekeny de igen dús, hullámos szőke hajú kislány lévén játékbabaként szerettek cipelni. Dobozba raktak, „eladtak”, leejtettek, bele a szomszéd ház előtti cipőtisztító vasba... Szerencsére közel volt az új zöldkeresztes rendelő, és összevarrták a fejemet.

A kemény teleket meleg tavaszok követték. Sztálin halálakor, 1953 március elején már volt közöttünk olyan játszótárs is, aki mezítláb ugrált az udvaron. És mivel éppen az egyperces kötelező vigyázállás előtt lépett Bácskai Zoli üvegcserépbe, vérző lábujjal kellett állnia a lépcsőházban.

Aztán jött 53 nyara és ősze. Iskolába mentünk. Volt, aki először, mint én is. A *Rákóczi úti iskolába*. Chmell Ilonka néni osztályába.

Azok a Chmell lányok! Közülük kettő nem volt férjnél. Ők ketten a tanításnak, harmadik testvérük családjának, és – gondolom – még sok szép foglalatosságnak szentelték életüket. Látom magam előtt Ilonka nénit, magas, szikár alakját, ahogy áll a hatalmas osztályteremben, télen, délutáni műszakban. Előtte negyven gyerek, 46–47-es születésűek. Szegények voltunk szinte mindnyájan, de szófogadók. És Ilonka néni – nem sokkal nyugdíjazás előtt volt már akkoriban – uralta az osztályt. A villanykörte gyatra fénye mellett írta gyöngybetűit a táblára. Komoly kosztümjeiben, magasan záródó blúzaiban ő volt nekünk a (ma úgy mondanák: klasszikus) tanító néni. Szigorú, de igazságos, nem kedveskedő, de szeretetteljes. És soha sem türelmetlen. És karácsony-

kor már legtöbbször szépen olvasott és írt. Szegényes („unalmas”?) tankönyvek, a kopár, zsúfolt tanterem, a délutáni műszakok ellenére. Mi maradt meg nekem még Ilonka néniből? A gyöngybetűi a bizonyítványomban...

És követte őt a többi jó tanár: a szép, de igen szigorú matematika tanárnő, Várady Jánosné, a melegszívű magyartanárnő, Baranyai Margit, akinek aláírásait a szavaló- és helyesírási versenyek okleveleimben őrzöm (és aki elindított a magyartanárrá válás útján), a kémia tanárnak, embernek és szavalókórus vezetőnek is kiváló Simonyi Endre, aki Szabó Dezsőt merete nekünk dicsérni kémiaórákon 1960-ban, de lokálpatrióta lévén egy tragikus bányászorsot megjelenítő költői művet tanított be nekünk a kémiaszer-tárban, ahol én, a legfiatalabb és legapróbb mondtam a szólószerepet. De a *Rákóczi út* nemcsak öreg (eredetileg polgári) iskolájáról volt ismert.

Innen indultak a délutáni korzózások is. Mert bányászváros ide vagy oda, korzó-zás az itt is volt. Főleg tavasztól őszig. Házaspárok, ifjú párocskák, barátnők, barátok rótták a Fő utcát. Ünnepi öltözékben, a hölgyek-urak egy része kalapban. A Déryné cukrászdában – az örökké meghibásodó neonbetűkre fittyet hányva – játszott a zongorista, és még Németh Lehel is eljött egyszer énekelni ide úgy 1960 vagy 61 táján. Az aprócska presszót többek között néhány szerencsés kisvárosi szépasszony foglalta el. Ültek és áhítattal hallgatták a Reszket a hold a tó vizén-t. Másnap a 8. b-ben G. Éva barátnőm újságolta nagy büszkén, hogy a szép szőke anyukája még autogramot is kapott az ifjú művésztől. A Lenin téri Salgó presszóban voltak ötórás teák, és az úttörőcsapatunk báljain mindig az üveggyár zenekara játszott a gyári kultúrházban. Micsoda szakszofonosa volt...!

De a Fő utca volt a színtere a fájdalmas emlékű 1956 dec. 8-i sortűznek is. Kilenc éves kislányként éltem át ezt a napot. A közelben dörgő puskaropogást még most is a fülemben hallom. És látom apám falfehér arcát, remegő száját. Ki akart rohanni a házból. Anyám eldugta előle a lakáskulcsot. Amikor végre csend lett, apám mégis kiment. Szaggatottan tudta csak mondatokká formálni, amit kint látott, hogy gúlába rakva fekszenek a bányászok holtteste a téren. És másnap megjelent a megyei lapban a hír: a bányászok lőtték a karhatalmistákat... Nem hiszem, hogy élhet olyan régi tarjáni ebben a városban, akinek az egykori megyei tanács épülete előtt elhaladva ne szorulna össze egy pillanatra a szíve.

Kicsit följebb, a városi Úttörőház szép épületében (egy valahai villában) Szilágyi László tanár úr tartotta zenekedvelő szakkörét. Operamesékről, zeneszerzőkről beszélt a tarjáni felső tagozatosoknak, Muszorgszkijt és Verdit hallgattuk. Hetente egyszer pedig énekkari próbára jártunk. Én, a szerencsés, 8 éven keresztül, érettségiig bezárólag. A Sárospataki Diáknapokra már a *Madách Gimnázium* diákjaiként utaztunk.

Mert egyszer csak gimnazisták lettünk. Matrózblúzos, egyensapkás gimnazisták, hétköznap csíkos, ünnepnapokon fehér matrózblúzban. Egyformák, és mégis annyira különbözők! Voltak olyan évek, hogy a nehéz, sildes bársonysapkákat tanítás után a városba kimenve is hordani kellett, reggelente pedig a direktor azért várt bennünket az iskolakapuban, hogy ellenőrizze, mindenkin rajta van-e a sapka. De messze van már ez,

mint a hajdani Madách-szalagavatók, az iskolai színjátszóink előadásai! Ahol Shakespeare-t és Brechtet játszottuk, és az előadás után igazi, békebeli hangulatú bál volt. Ahol egy emberként drukoltunk a Dolinkában, a SSE-pálya lelátóin a két csodás sportembernek, a valahai iskolatársnak, Básti Pityunak és a Tarjánba elszereződött Grosics Gyulának, hogy sikerüljön neki „helyrerázní” az SBTC-t.

Mi maradt még a régi Madáchból? A büszkeség, hogy ebbe az iskolába járt – többek között – Flórik György és Forgách Vince. Mindketten egy-egy apró kis nógrádi faluból kerültek föl a Madáchba. Flórik György készíti föl évtizedek óta az Apáczai Gimnáziumban az ország legtehetségesebb kis „fizikusait” továbbtanulásra, Forgách Vince pedig kutatóorvosként a lombikbébi programban ért el jelentős eredményeket. Mi maradt meg a régi Madáchból? – bizonyítványokon és tablókön kívül? Nekünk Hamza Tibor művész-tanár festménye, ahogyan lefestette iskolai lakószobájának ablakából a Lubi-telep polgári házait, kissé lilásan, ködbe veszően. Mert az volt Tarján „legelitebb”, legkiegyensúlyozottabb negyede. Tisztviselők, orvosok, jogászok laktak arra, a református templom, a bíróság, a régi csendőrség, a gimnázium és a régi OTI tözsomszédságában. Így a Tarján-patak némi vízváltató is volt a „belső” *Fő utcához* képest, amelyet szegénysége ellenére valami ott-honos biztonság és történelmi patina nélküli meghittség jellemezett.

Az alacsony, pici üzletek közül csak néhány – a városháza és néhány polgárház – emelkedett ki a város közepén. A szegényes üzletekben – bármilyen közhelyesen is hangzik – becsületes, udvarias kereskedők és iparosok fogadtak. Sokan emlékeznek még biztosan Friedmann úr végtelen előzékenységére, Duda cukrász finom tortáira, Römer bácsi órásüzletére (ő még a 60-as évek elején is ott üldögélt picike kis órásboltja előtt a megyei könyvtár épülete mellett), és a Hangya üzlet kissé különleges áruválasztékára, Kindl fényképész és Gáspár Imre remekbe szabott, fővárosi színvonalú fotóira, Lustig táska- és játékkereskedő zsúfolt üzletére a város közepén, (amiben mindig minden kapható volt), Schweitzer néni ízlésesen berendezett kis népművészeti üzletére.

Akkoriban még a tarjáni városképhez tartoztak az üveges és fazék-foltozó tótok. „Drótostóót” – kiabálták az utcákon többnyire gyalogosan vándoroló, magányos „tót atyafiak”, nagy fakeretes alkalmatosságot cipelve a hátukon, benne az üvegekkel, lemezekkel, kézi szerszámokkal. Ők foltozták meg a lépcsőházakban akkurátusan 2–3 forintért, a háziasszonyoktól kapott sámlin ülve a lyukas fazekakat, és kisebb ablakok üvegezését is vállalták.

Tarján utcáin lovaskocsik és néha kecskenyáj is vonult át a kevés számú személy- és nagyobb számú teherautó, motorbicikli és az „ecetgyárból” kihajtó, muraközi lovak vontatta kocsik között.

De hát kecskét a tarjáni piacon is lehetett venni az ötvenes években. És még mi mindent! Ó az a *tarjáni piac*! Gyermekkorom egyik kedves színtere nem messze a vasútállomástól. Mai lakóhelyem unalmas (megvallom, ellenszenves) piacához képest az ~~ma~~ volt a mesevilág! A környékbeli falvakból följött kedves, természetes beszédű, „jó

palóc” asszonyaival, gazdag és (mai szemmel nézve) különleges bio-áruválasztékával, alkudozási lehetőségeivel. Hol vannak ma már a zöld lapulevélben árult illatos vajak, csuporból mért sűrű tejfölök, harmatfriss túrók, a fehér vödörökben csillogó hatalmas málna- és szederszemek, garantáltan egy-két napos pirosasan sárgás házi tojások, a nógrádi falvakból felhozott kapirgáló tyúkok és jércék, vadász lőtte mezei nyulak, friss erdei gombák, sűrű mézek és a fentebb említett barátságos elbeszélgetések a kazári, szurdokpüspöki, mátraverebélyi, még kivétel nélkül viseletben járó árus asszonyokkal. A piac, amely megélhetésünk és túlélésünk alapját képezte, hiszen az egyforintos paradicsomból és tojásból és tökből, a kétforintos szilvából mennyi ebédet, uzsonnát és befőttet lehetett elővarázsolni.

A piac tőszomszédságában volt a „kisállomás” a város közepén. Ez a nem jelentős „országszéli” állomás – ahonnan már oly kevesen utaztak tovább – egyszer „fontos” színhellyé vált. A *Megöltek egy lányt* c. film tarjáni forgatásának egyik színhelye volt 1961-ben. Szinte néhány lépésnyire a lakóházunktól zajlott az egész munka. Láttam előben az addig csak a *Film, Színház, Muzsika* újságból és néhány filmből ismert fővárosi művészeket, az ifjú Tordy Gézát, Psota Irént, Páger Antalt, Görbe Jánost, Horváth Terit, Pap Évát a Régiposta utcában, a Rákóczi úton és az állomáson. Csodálkozva néztem egy lovaskocsis behajtási jelent felvételekor (a sorompótól hajtottak be a Régiposta utcába). Ennyiszer kell egy jelentet elpróbálni mire jönnek találja a rendező? És ámulva néztem az öregre maszkírozott, fekete ruhás bányászasszonyt játszó Psota Irént a Rákóczi úti iskolával szemben, a fűben fáradtan ülve. Hát ez a színésznő erre is képes? Nemcsak nagykalapos, túsarkú cipős dámákat tud eljátszani?

Aztán megnéztük a filmet a November 7. Filmszínház kopott nézőteréről. A lovaskocsis jelenet csak egy villanás volt... (és én mennyi ideig ácsorogtam miatta, iskolatáskával a kezemben). Mindegy, gondoltam. Az autogramok ott lapultak már az emlékkönyvemben – amit Lustig néniénél vettünk még 1958-ban. Ott lapultak a legkedvesebb színészeimtől kapott fényképek társaságában – Horst Buchholz, Kálmán György, Sylva Koscina és többiek fényképe mögött. Ültünk és néztük a filmet! 1961 őszén a 2,30 Ft-os helyáron, valahol közepén. Az első sorok egy részét 1,30 Ft-os helyáron a Winter-udvar (hálás és hangos) lakói töltötték ki.

Régóta nem áll már a November 7. Filmszínház kopott, jellegtelen épülete, amely bizony szinte mindig tele volt. Nem tudom, mostanában megtelik-e az új mozi? Ha ilyenfajta hálás közönség nem is igen lelhető már fel, hálás régi tarjáni emberek talán még igen. Akik emlékeznek még a régi kiváló *tarjáni tanárookra és orvosokra* mint Vincellér Vilmosra, Fayl Frigyesre, Vadászi Bertalanra, Tóth Ferencre, Herold Lászlóra, Györffy Dezsőre, Orosz Lászlóra, Kiss Emilre, Szász Jánosra, Závorszky Istvánra, (kérem, folytassák a sort!) – mint a fáradhatatlan és karakteres Majláthy doktorra, aki már akkoriban felhasználta gyógynövényes kutatási eredményeit orvosi praxisában, vagy Hagara László állatorvosra, akinek az állatkórházban folyó munkája örökre feledhetetlen marad számomra. Mert akkor még az állatgyó-

gyászat elsősorban a lovak, tehenek, sertések gyógyítását jelentette, és nem kutya-macska klinikát. Hagara doktor úr még az állatgyógyászat hőskorának utolsó, klaszszikusan kiváló orvosai közé tartozott.

*

Szüleim és „felmenőim” évszázadokra visszamenőleg a Balaton-felvidékről származnak. Apán, Györffy Dezső a pestszenterzsébeti, majd a salgótarjáni Madách Gimnázium tanára, a Káli-medence geológus kutatója volt. A Balaton keletkezésének egyik elmélete tőle származik.

Szüleim mindig visszavágytak szülőföldjükre, a gyönyörű mediterrán hangulatú tájra. Ők nem olthatták belém – sok más oknál fogva sem – szülővárosom szeretetét. Családunkban bányász, ipari munkás emberemlékezet óta nem volt. Tarjának a fekvése, a környezete szép, de maga a város nem sorolható az ún. „szép városok” közé.

És mégis... az utóbbi években valamire felfigyeltem. arra, hogy a Kőbányára tartó 28-as villamos ezer ránc barázdálta arcú, agyondolgozott kezű, a sok állástól dagadt lábú idős munkásasszonyait közelebb érzem a szívem-lelkemhez, mint akkori munkahelyem, egy belbudai gimnázium környékén jövő-menő kipihent, ápolt, jól szituált lakosait. Hát igen... az üveggyári sziréna, a sóderlapátoló munkások, a betongerendás gyermekkor, a sűrke arcú vajúrok látványa ott szemben velünk a bányásznap vásárokon, Simonyi tanár úr szavalókórusa...

Pájer Mariann

A Salgótarjában élő fiatalok jövőképe

„Las Vegas és Nokedli között”

Napjainkban több szinten és fórumon készülnek közép és hosszú távú fejlesztési koncepciók, amelyek természetükből és céljukból adódóan az adott terület, esetünkben Salgótarján és térsége közép és hosszú távú fejlődésének főbb irányvonalait jelölik ki.

Mégsem elsősorban a tudatos és tudományos koncepcióalkotás, tervezés segítése volt a kutatás meghatározó motivációja, még akkor sem, ha a elfogadjuk azt, hogy egy település, térség jövőjének meghatározásakor elengedhetetlen ismerni a fiatalok véleményét, hiszen ők azok, akik elszenvedik vagy élvezik majd a változások eredményeit.

Sokkal elemibb kíváncsiság vezetett ahhoz, hogy megtervezzük, előkészítsük és elvégezzük a kutatást.

Többször feltettük a kérdést munkánk során, mi lehet annak az oka, hogy a fiatalok többsége (előfeltevések szerint a megállapítás a felnőttekre is érvényes) negatív töltetű jelzők kíséretében beszél a városról és érez azzal kapcsolatban.

Választ akartunk keresni arra, mi lehet például az oka annak, hogy a 18–20 éves fiatalok arra a kérdésre, hogy milyen az élet Salgótarjában úgy nyilatkoznak, hogy „*aki tud, az meneküljön*”.

Annak kívántunk utánajárni, hogy a hétköznapi beszélgetések során érzékelhető, a Salgótarjával kapcsolatos negatív sztereotíp képek létezése empirikus módszerekkel (tehát objektív és tudományos, szociológiai módszerekkel támogatott módon) is tetten érhető-e.

A kutatás célja az volt, hogy empirikus adatokkal is ismertté váljon, hogyan vélekednek a fiatalok a városról, mik a terveik – elsősorban a településen maradás tekintetében. Mik a várossal szembeni elvárásaik, vannak-e és milyen mértékű ismereteik Salgótarjáról, milyen mértékű helyi identitásuk, mennyire kötődnek a városhoz és hogyan érzik magukat Salgótarjában?

A kutatás módszertani alapjai

Kiinduló hipotézisek:

- a salgótarjáni, Salgótarjában élő, tanuló fiatalok jelentős hányada tervezi, hogy elhagyja a várost, vagy tanulmányainak befejezése után nem tér vissza;
- a fiataloknak nincs erőteljes (mondhatjuk azt is, hogy minimális) kötődése, salgótarjáni identitása;
- a fiatalok nem kapcsolódnak be tevékenyen a város életébe;
- nem tartják kielégítőnek a város által nyújtott szolgáltatásokat, lehetőségeket
- kevés a fiatalok ismerete a városról (múltjáról, jelenéről egyaránt);
- a fiatalok szégyellik Salgótarját.

A vizsgálat módszerei:

Az első szakaszban, mintegy a kérdőíves adatfelvétel első lépéseként középiskolás (16–20 éves) fiatalokkal, illetve néhány, a városból elkerült, elsősorban értelmiségi fiattal készített interjú és csoportos beszélgetés segítségével próbáltuk szociológiai szempontból „mérhetővé tenni” a vizsgálandó jelenséget.

A hipotézisek vizsgálatára és az azt megelőző beszélgetéseken alapuló kérdőíves adatfelvételre – amely az elemzések fő alapját képezi – 2000 első negyedében került sor.

A minta általános jellemzői:

A vizsgálat során a salgótarjáni középiskolákba járó fiatalok 10%-át kérdeztük meg. A minta összeállításakor szem előtt tartottuk a reprezentativitást a lakóhely, az életkor, a nem és a tanulói létszám tekintetében is.

A kérdőíveket nappali tagozatos 16–20 éves középiskolás és főiskolás diákok töltötték ki.

Miért ezt a korosztályt kerdeztük meg?

Ők azok, akik akár a továbbtanulás, akár a munkakezdés tekintetében közvetlenül az elmenni vagy maradni döntés előtt állnak.

A lakóhely szempontjából hármast megkülönböztetést tettünk:

Salgótarjáni fiatalok: akik itt születtek, itt nőttek fel, itt élnek a rokonaik, a barátaik, akiknek feltételezhetően kialakulhatott „salgótarjáni identitásuk” és kötődésük, akik felelősséget kellene, hogy érezzenek a város jövőjének alakításában és helyet maguknak a későbbiek során is Salgótarjában.

Nógrád megyei fiatalok: akik Salgótarjában tanulnak, és idejük nagy részét itt töltik. Elsősorban a város vonzáskörzetében élnek. Ők és családjuk is száz szállal kötődnek a városhoz. Ők azok, akik *potenciális* „bevándorlói” lehetnének a városnak, illetve jelentős részük *életvitelszerűen* „használja” a várost.

Nem Nógrád megyei fiatalok: a „kivülállók” akik egy másik megyében, kicsit más kulturális és történelmi hagyományok között tanulták meg azt, milyen egy helyi közösséghez tartozni, hogyan működik egy helyi társadalom. Ők más szemmel figyelik a városban zajló eseményeket, sok esetben „átutazók”, életüknek csak egy rövid szakaszában élnek Salgótarjában.

Mindhárom csoport különböző értékekkel, elvárásokkal, célokkal és lehetőségekkel él a városban, így a kérdésekre adott válaszaik is különböző szempontokon alapulnak.

A vizsgálat fő dimenziói:

- részvétel a város életében;
- szándék az itt maradásra, bizonyos esetekben az ideköltözésre;
- elképzelés a település jövőjéről;
- a várossal szemben érzett büszkeség.

Részvétel a város életében

Mindannyian tudjuk, hogy egy településen több módon lehet élni, abban azonban egyet kell érteni, hogy a település életét meghatározó eseményeken való részvétel, illetve azok ismerete fontos alapját képezi a jól működő helyi társadalomnak. Ezek az események járulnak hozzá egyrészt a helyi identitás kialakulásához és erősödéséhez, amely identitás mértéke befolyásolja személyes komfortérzetünket is.

A megkérdezett fiataloknak csupán 2,6%-a jelenik meg valamennyi városi rendezvényen, ez persze relatív és szubjektív is. Nagyobb csoport az, amely rendszeresen részt vesz különböző rendezvényeken. Azonban a fiatalok többsége, 53,8%-a csak ritkán, 12%-a pedig egyáltalán nem megy el a különböző városi rendezvényekre.

Tehát a Salgótarjánban tartózkodó középiskolás fiatalok kétharmada nem, vagy alig kapcsolódik be a város életébe. Természetesen a lakóhely szempontjából tett megkülönböztetés alapján a kép sokkal pontosabb lehet.

A salgótarjáni fiatalok az átlagosnál valamivel nagyobb arányban kapcsolódnak a város életébe. Közel 50–50%-os arányban, pontosan 49,1%–50,9%, a részvétel, és passzivitás aránya. Meggyőződésünk szerint az 50,9%-os távolmaradás nagyon magas arányú!

Mivel a részvétel erősen függ az információhoz jutás mértékétől, megkérdeztük azt is, milyen rendezvényeket ismernek a városban.

A helyi rendezésű *Vidám Vásár* mellett a két legismertebb és leglátogatottabb esemény a *Nemzetközi Ugrógála* és az autósport rajongói által kedvelt *Salgó Rallye* volt.

Nem említették azonban a fiatalok az egyes lakóterületi egységeken, lakótelepeken szervezett rendezvényeket és alacsony volt a városi megemlékezések ismertsége is.

Ez az ismerethiány meggyőződésünk szerint az információáramlás módszereinek javításával csökkenthető.

A városi rendezvényekkel kapcsolatos konkrét javaslatuk, véleményük:

„Tarthatnának egy olyan napot, amikor senki nem cigizne, és az autók, buszok sem járnának.”

„Fontosak azok a kulturális rendezvények, amelyek megmozgatják az egész várost és a környező településeket, függetlenül a nemtől és a kortól.”

Szándék az itt maradásra, az ideköltözésre

1. táblázat

Szeretsz-e most a városban lakni?	Igen	Nem	Nem tudja
Salgótarjáni	64,8%	33,0%	1,9%
A környező településeken él	15,2%	84,8%	–
Nem Nógrád megyei	45,0%	45,0%	10,0%
Átlag	42,3%	55,9%	1,8%

Komolyabb következtetéseket az első sor adataiból vonhatunk le, hiszen a salgótarjáni fiatalok érezhetik és ítélik meg hitelesen, hogy milyen az élet a városban. A megkérdezett salgótarjáni fiatalok kétharmada vallotta tehát azt, hogy szeret itt élni.

A szeretet okát kutató kérdésre adott válaszokat három különböző típusra bonthatjuk.

„*Személyfüggő városszeretet*”: a városban élő családtagok, rokonok és barátok iránt érzett szeretet. Ez a típusú szeretet a hozzánk közel álló személyek iránti érzelmek talaján alakul ki, és valójában független a település iránti viszonyunktól, érzelmeinktől.

„Életkörülményekből táplálkozó szeretet”: a városi élet sajátosságaiból adódó, elsősorban a komfortérzésből és létbiztonságból eredő szeretet – vonzódás.

„A város szeretete”: amely nem az itt élő személyek szeretetéből, vagy a városi lét biztosította magasabb infrastrukturális, szórakozási feltételek meglétéből táplálkozó pozitív vonzalom.

Gyökere a város kultúrája, környezete, értéksora, amelyeket a szocializáció folyamatában ismerünk meg és teszünk személyiségünk részévé.

A megkérdezett salgótarjáni fiatalok kétharmada az első csoportba sorolt okok miatt szeret Salgótarjában élni, tehát a „személyfüggő városszeretet” jellemző rá. A „városszeretet”, mint fő ok a fiatalok 22,2%-ára volt jellemző.

A „nem szeretem” okok: elsősorban a megélhetési, szórakozási és egyéb lehetőségek hiányaira vezethetők vissza. Kiemelendő még az is, hogy a salgótarjáni fiatalok kevesnek érzik esélyüket arra, hogy a későbbiekben érvényesüljenek a városban. Mindezek mellett a fiatalok 15%-a tartja fejletlennek, igénytelennek a települést.

A város környékén, vonzáskörzetében élők elsősorban unalmasnak, piszkosnak és zsúfoltnak tartják Salgótarját.

Meglepő azonban az, hogy valamennyi megkérdezett nem Nógrád megyei fiatal elvetette annak a lehetőségét, hogy ebben a városban telepedjen le.

Szándék a letelepedésre

2. táblázat

Szeretnél-e most a városban maradni	Igen	Nem	Nem tudja
Salgótarjáni	32,1%	64,3%	3,6%
A környező településeken él	25,5%	74,5%	–
Nem Nógrád megyei	–	90,0%	10,0%
Átlag	26,5%	70,9%	2,6%

A jövőre vonatkozó megállapítás tehát a következő lehet: a fiatalok kétharmada elmenne a városból, illetve a városban tartózkodó nem salgótarjáni fiatalok nem egészen egyharmada maradna csupán Salgótarjában.

A kérdésekre adott válaszok okai a következők:

A főbb vonzó és megtartó tényezők:

- a család és a barátok;
- a város szeretete (elsősorban a „személyfüggő városszeretet” a jellemző).

A főbb taszító tényezők:

- a munkalehetőség és a jobb életkezdés lehetőségének hiánya;
- szórakozási lehetőségek szűkössége;
- piszkosnak, zajosnak tartja a várost.

Ebből a rövid felsorolásból is nyilvánvaló az az irány, amelyre bármilyen városfejlesztési és az ifjúság helyzetén javítani akaró koncepciónak épülnie kell. Jóllehet a szándék és a tényleges cselekedet nem mindig egyezik meg, de az elköltözni szándékozók magas aránya (a teljes minta 70,9%-a) felhívja a figyelmet arra, hogy a humán erőforrások és a helyi identitástudat erősítésére is koncentrálni kell a fejlesztési folyamatok során. Fontos problémának kell tekinteni a fiatalok elvándorlását, mert ez magában hordozza azt a veszélyt, hogy a jobb társadalmi helyzetű, tanultabb fiatalok – akik számára több lehetőség kínálkozik – a várost, s az alacsonyabban képzettek, rosszabb érdekérvényesítő lehetőségekkel bírók maradnak itt, s ez hosszú távon a város további hanyatlását eredményezheti.

Véleményeik:

„Én úgy látom az egész várost, mintha az a gyárak köré épült volna, így minden/mindenki olyan nagyüzemi és gépiesen rideg.”

„Itt él a családom, és a barátaim, de a munkalehetőségek hiánya miatt el fogok költözni.”

„Azért megyek el innen, mert szeretnék jól jövedelmező munkahelyen elhelyezkedni, de erre Nógrád megyében nincs esély.”

A város iránti büszkeség:

- *Mit mutatnál meg, illetve mit semmiképpen nem mutatnál meg egy idegennek?*
- *Mire vagy büszke a várossal kapcsolatban?* – hangzottak kérdéseink.

Mire is lehetünk büszkék egy városban? Az épületekre, a természeti környezetre, a lehetőségeinkre és a velünk együtt élő emberekre?

Amire büszkék vagyunk, azt természetesen megmutatnánk egy idegennek, amire pedig nem, azt titkolnánk a városba látogató barátunk, ismerősünk előtt. Természetesen az ideális arány a „büszkeségek” többsége lenne.

Így van ez Salgótarjánban? A beszélgetések és a felmérés eredményei szerint sajnos még nem.

A kérdésre a következő válaszok születtek:

„A jellegzetes helyeket, ahol nincs piszok.”

„Ha nem itt élnék, biztosan nem jönnék Salgótarjánba.”

„Semmit nem mutatnék meg, semmire nem vagyok büszke.”

„Miért, meg lehet itt mutatni valamit?”

Amire igazán büszkék a fiatalok, az a várost övező természeti környezet (38,6%) és a kulturális intézmények egy része: a múzeum, a könyvtár, ezek megőrzése és fejlesztése tehát nagyon fontos lehet.

Látható, hogy mindezek többsége örökség őseinktől, akik szerencsésen választották meg a helyet, ahol települést – várost alapítottak.

A jelen és a közelmúlt termékei közül azonban nagyon kevés az, amire büszkék a fiatalok.

A város iránt érzett „büszkeség- és szégyenforrások” megoszlása

3. táblázat

Amit egy idegennek megmutatnál	Összesen	Amit egy idegennek nem mutatnál meg	Összesen
Salgói vár	15,6%	Lepusztult épületek, szegénynegyedek	43,3
A várost környező természeti értékek	13,0%	A gvárat és környéküket	17,2
Múzeumok	12,6%	Távolsági autóbusz-állomás	8,9%
Balassi Bálint Megyei Könyvtár	4,9%	Tó-strand	4,5%
Főtér	9,7%	Vasútállomás	3,6%
Nagyobb áruházak, üzletek	8,8%	Külváros	3,6%
Iskolák	6,3%	Tarján-patak	3,6%
Szórakozó helyek	6,0%	Kocsmák	2,7%
Mozi	5,0%	Kórház	1,8%
József Attila Művelődési Központ	4,6%	A piac környéke	1,8%
Templomok, egyéb középületek	3,2%	A sétány és környéke	1,8%
Városközpont, éjszakai városkép	2,5%	Iskolák, óvodák	0,9%
Mc Donald's gyorsétterem	2,5%	Semmit	0,9%
Ifjúsági Tanácsadó és Információs Iroda	1,7%	Nincs ilyen	0,9%
Sportcsarnok	1,2%	Zagyvapálfalva	0,9%
Uszoda	0,8%	Belváros	0,9%
Üveggvárok	0,8%	Kálvária	0,9%
Vidám vásár	0,4%	Fő tér	0,9%
Egyéb nevezetességek	0,4%	A környező hegyek	0,9%
Összesen	100,0%	Összesen	100,0%

Fontos tehát a „szégyenforrások”, a gyengeségek megszüntetése, így a városkép javítása, az autóbusz- és vasútállomás rendbetétele, felújítása is, ami természetesen forrásigényes, illetve a természeti és kulturális értékeink tudatosítása.

Elképzelés a település jövőjéről

A város jövőjére vonatkozó elképzeléseket két nagy csoportra bonthatjuk.

Reális elképzelések: „Mit gondolsz, milyen lesz Salgótarján tíz év múlva”

Remények, és vágyak: „Mit szeretnél, milyen legyen Salgótarján 2015-ben?” (Másként fogalmazva: milyen várost szeretnének a fiatalok?)

„Vagy fejlődni fog, vagy teljesen lepusztul.”

Ez nagyon tág és kissé fatalista meghatározás.

A város jövőjével kapcsolatos várakozások

4. táblázat

Reális igények	Salgótarjániak	Város- környékiek	Nem Nógrád megyeiek	Átlag
P o z i t í v v á r a k o z á s o k				
Modernebb lesz	50,9%	35,7%	37,5%	43,0%
Csökken a munkanélküliség	7,8%	4,8%	–	6,0%
Bővülő szórakozási lehetőségek	–	7,1%	–	3,0%
Tisztább lesz	3,9%	2,3%	–	3,0%
Fejlettebb lesz az ipar	–	2,3%	12,5%	2,0%
Csökken a levegőszennyezés	–	4,8%	–	1,9%
Bevásárlóközpontok épülnek	1,9%	2,3%	–	1,9%
Fejlődik a gazdasági élet	7,8%	–	–	1,0
Összesen				61,9%
N e g a t í v v á r a k o z á s o k				
Nem történik jelentős változás	13,7%	16,6%	37,5%	17,0%
Környezete és a városkép pusztul	19,9%	9,5%	12,5%	15,0%
Csökken az életszínvonal	–	4,8%	–	1,9%
Növekszik a légszennyezés	–	4,8%	–	1,9%
Nő a hajléktalanok száma	–	2,3%	–	1,0%
Terjeszkedik a bűnözés és a drog	–	2,3%	–	1,0%
Összesen				38,1%
Mindösszesen	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

A város jövőjével kapcsolatos vágyak

5. táblázat

A vágyak	Salgótarjániak	Város- környékiek	Nem Nógrád megyeiek	Átlag
Több szórakozási lehetőség	20,5%	22,2%	42,8%	22,2%
Szebb környezet és belváros	17,8%	26,0%	42,9%	21,7%
Gazdasági fejlődés	12,5%	11,0%	14,3%	11,7%
Általános fejlődés	7,1%	12,9%	–	9,3%
Több munkahely	10,7%	5,6%	–	8,8%
Jobb emberi kapcsolatok	13,4	–	–	8,8%
A kereskedelem fejlődése	3,5%	14,8%	–	7,0%
Magasabb életszínvonal	7,4%	–	–	4,7%
Modernebb infrastruktúra	3,5%	–	–	2,3%
Nagyobb közbiztonság	0,9%	3,7%	–	1,7%
Tisztább levegő	0,9%	–	–	0,6%
Fejlettebb politikai kultúra	0,9%	–	–	0,6%
Profiligás labdarúgócsapat	0,9%	–	–	0,6%
Összesen	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

A kérdésre adott válaszok alapján megállapítható, hogy a fiatalok 61,9%-a biztos abban, hogy pozitív irányban változik majd a város, a lehetőség és az élet Salgótarjában. Látható az is, hogy a salgótarjáni fiatalok valamivel biztosabbak a pozitív változásokban, mint a nem salgótarjániak. Elsősorban modernebb, gazdaságilag biztonságosabb várost szeretnének.

Valamennyi vágy és remény közül kiemelendő az emberi kapcsolatok javulásának igénye. Ehhez természetesen nagyon sok apró lépés megtételére van szükség, mert feltételezhetjük, hogy az emberi erőforrások fejlődése és az emberi kapcsolatok őszintébbé válása pozitív összefüggést mutat a gazdasági helyzet javulásával.

A „*poros, piszkos, élettelen betonrengeteg*”-gel szemben megfigyelhető a pozitív álláspont is. „*Ha mindenki megpróbál tenni érte, jobb lesz a helyzet.*” Ezzel kapcsolatban természetesen azt kell elérni, hogy a „*mindenki*” fogalmába a fiatalok is odatartozónak értsék és érezzék magukat.

Véleményük szerint Salgótarjánnak olyannak kell lennie: „*Ahová a fiatalok és az idősek is szívesen járnak.*” Írásom alcíme is a vágyakat, a jövőre vonatkozó elképzeléseket ötvözi: „*Legyen olyan, mint Las Vegas*” – „*Nokedli*”.

A fejlesztés kulcspontjai a fiatalok véleményei szerint a következők lehetnek:

A *szórakoztatás* fejlesztése (pl.: neves színházi társulatok látogassanak ide); kulturált szórakozási lehetőségek kialakítása; olyan rendezvények, amelyek nagy tömegeket mozgatnak meg és sokakat vonzanak a városból és azon kívülről. (Kiállítások, popkoncertek szervezése, a helyi szokások és hagyományok új szemléletű bemutatásra, új, kulturáltabb szórakozóhelyek.)

A *turizmus* hangsúlyozása, Salgó várának kihasználása turisztikai célokra; a környezetvédelem fejlesztése, az újabb szennyezések megelőzése.

A *sportélet* támogatása (teke, labdarúgás, esetleg női foci), a sportlehetőségek bővítése, illetve elérhetővé tétele (pl.: olcsó teniszezési lehetőségek, görkorcsolyázásra kijelölt hely, és annak karbantartása).

Az egyes *városrészek közötti különbségek csökkentése* (építészeti, gazdasági stb. szempontból).

A *városkép javítása* (pl.: Zagyvapálfalva, illetve az Acélgyár környéke), a fiatalok bevonásával a tervezés és kivitelezés fázisában is. Ez a fiatalok szerint magába foglalja a rég elavult épületek felújítását, kihasználását (pl.: régi kultúrházak, gyárépületek stb.), az üzletközpontok telepítésének átgondolását, hiszen áraikat tekintve azok túl drágák.

Az *oktatás és az egészségügy* fejlesztése (jelenleg nincs olyan bölcsőde, óvoda, amely sérült gyerekek ellátására alkalmas). A kórházi ellátás és az egészségügy helyzetének általános javítása. Bűnmegelőzés, drogambulancia (a problémák kialakulásának megelőzéséhez és a korai kezeléshez); a felsőoktatás erősítése, fejlesztése, esetleg egy Salgótarjáni Egyetem létrehozása.

Olyan *szociális hálózat* kialakítása, amely segít a legmegfelelőbb munka megtalálásában, illetve az emberek meggyőzése arról, hogy itt dolgozzanak.

A sérült emberek támogatása (integrálásuk a társadalomba: iskolákban, óvodákban stb.), elérni, hogy a siketek ügyintézését segítő jeltolmács legalább hivatalos helyeken elérhető legyen.

A város tényleges értékeinek tudatosítása, a helyismeret erősítése.

Gazdasági lehetőségektől függő munkahelyteremtés.

A fiatalok hozzásegítése a városi közéletbe való bekapcsolódáshoz.

Következtetések

„Egyébként, ha öreg leszek, akkor esetleg valahol, egy csendesebb és nyugodtabb helyen, a város szélén szívesen élnék.” – mondta egy interjúalanyunk.

Ez a kiemelt vélemény jellemzi a vizsgálat egészen végigvonuló ambivalenciát, tehát benne van az itt maradás elutasítása, de az a remény is, hogy itt találják meg a helyüket, vagy ide térjenek vissza. Felfedezhető benne a lehetőség megteremtődésének igénye arra, hogy a fiatalok alkotó módon, tevékenyen részt vállaljanak a város életében és fejlődésében.

Elmondhatjuk, hogy a vizsgálat eredményei empirikus módon bizonyították kiinduló hipotéziseink helyességét. Igazolódott tehát a helyi identitás alacsony volta, ami elsősorban a városhoz (itt a város szociológiai megfogalmazását értjük) való kötődés gyengeségében, különösképpen a nagyarányú elvándorlási szándékban öltött testet.

Az okokat, illetve azok gyökereit több oldalról is megközelíthetjük. Kereshetjük a város távoli és közeli múltjában, földrajzi elhelyezkedésben és építészeti sajátosságaiban. A város történetének, fejlődésének jellegzetessége az organikus helyi közösségek hiánya és a lokális közösségi élet alacsony intenzitása, hiszen a lakótelepek többnyire alvó városrészek. A városközpont – a városszociológia elvei és tapasztalatai szerint is – építészeti tekintetben alkalmatlan közösségi életre. A várost övező természeti környezet csodálatos, hiányoznak viszont a közösségi élet szempontjából fontos, a találkozások fórumául szolgáló terek és parkok, de a városon kívüli világ működésének jellegzetességeiben és lehetőségeiben is.

A fiatalok elvándorlásának mértéke – és itt külön kiemelendők az értelmiségi fiatalok – mára olyan magassá vált, hogy valamennyiünknek éreznie kell a hatékony cselekvés szükségességét.

Amiért beteg a magyar egészségügy

*Dr. Fancsik Jánossal, nemcsak orvosi minőségében,
Baráthi Ottó készített interjút*

Tíz ember közül nyolc ismeri Salgótarjában. Ki orvosként – mint belgyógyászt vagy reumatológust –, ki természet vagy környezetvédőként tiszteli. Más fotósként, politikusként, közéleti – vagy író – emberként ismeri. Van, aki egyenesen Tarján polihisztoraként tartja számon, ám ő tiltakozik e titulus ellen, elsősorban orvosnak tartja magát. Felmenői felvidékiek, szülei és ő maga azonban már a „Rokkantról” valók. Természetimádatát a nagypjától örökölte, rendszeretét és környezettiszteltét szüleitől és elemi iskolájától kapta. A gimnáziumban a humán tárgyakat szerette. Bátyja példája nyomán lett orvostanhallgató.

Diplomáját és feleségét Pécsen „szerezte meg”, de honvágya és szülei miatt visszatért szülővárosába. Harminchat éven keresztül dolgozott – kisebb megszakításokkal és különböző beosztásokban – a salgótarjáni megyei kórházban. Hivatásáról, hivatásszerűen „űzött” hobbjáról, közéletiségéről és családjáról beszélgettünk a többször – 1992-ben véglegesen – nyugdíjba vonult, ám ma is gyógyító főorvossal – mint az alábbiakból kiderül – korántsem „csak” orvosi minőségben.

– Belgyógyász és reumatológus szakorvos, osztályvezető-, kórházigazgató- és megyei főorvos is voltál, de mint természetbarát, környezetvédő, fotós, tudományos ismeretterjesztő, politikus és közéleti személyiség is közismert, népszerű ember vagy a városban. Vállalod-e szívesen ezeket a jelzőket, s ha igen, melyik minőségben érzed magad legjobban?

– A népszerűségről csak annyit, hogy az mindig viszonylagos, s ha van, akkor is gyorsan fakul. A többi jelzőt természetesen vállalom, mégpedig együttesen, hiszen a jelzők mögötti tevékenységek együtt kerekítették ki életemet. Mindegyik minőségemben voltak örömteli perceim, de akadtak bőven kudarcaim is. De, ha esetleg azt akartad tapintatosan kérdezni, hogy melyiket tekintem hivatásomnak, akkor válaszom egyértelmű: elsősorban orvos vagyok, minden hobbitomat mindig ennek rendeltem alá. Felesleges időtöltésnek és szakmaidegen elkalandozásnak azonban sohasem tartottam azokat, hiszen látókörömet szélesítették, ember- és környezetismeretemet bővítették, s valahol hasznosultak orvosi munkámban is. Orvosi „ars poeticámhoz” ugyanis mindig hozzátartozott, hogy a betegségeket nem külön-külön, hanem a beteg ember egészét kell vizsgálni, kezelni, mégpedig életkörülményeinek minél szélesebb körű figyelembevételével. Ez alól vannak minden szakmában nyilvánvaló kivételek, de a betegségek jó része szövevényes természetű, különösen a mai világban nő a különböző környezeti tényezők szerepe.

– *Téged őstarjáninak tartanak. Nem éppen magyarosan csengő vezetékeved mintha mást sejtetne.*

– Valóban született tarjáni vagyok, sőt már az apám és anyám is itt születtek a század elején, de nagyszüleim mindkét ágon a felvidékről érkeztek még a múlt század végén. Családnevem talán lengyel, de lehet, hogy szlovák. A magamfajta, egyszerű „kutyabőr nélküli” családok eredetét igencsak nehéz kibogozni, különösen akkor, ha máshonnan kerültek ide. Apai ágon a szálak csak a szomszédos Gömörbe, a Fülek melletti Sid-re vezetnek, édesanyám szülei viszont Tuzsérből, mégpedig Felső-Turcsekből, német ajkú közösségből kerültek Tarjánba – az ottaninál biztosabb megélhetés reményében. Turcsek, Wagner, Fancsik és Bartha nevű nagyszüleimtől valószínűleg nem sok ősmagyar vér csörgedezik ereimben, de életem során emiatt soha eszembe nem jutott, hogy nem lennék teljesen magyar. Mindig – sokszor talán túlzottan is – ragaszkodtam szülőföldemhez, szűkebb pátriámhoz; szerencsémnek tartottam, hogy ide születtem, de az ezzel való kérdés távol állt tőlem, s jogtalan előnyöket soha nem vártam miatta.

Szüleimről? Apám a város megalakulásának pillanatától nyugdíjazásáig a városháza alkalmazottja volt (kézbesítő, altiszt, gondnok, tűzoltó stb. munkakörökben), a városban szinte mindenütt jól ismert ember, s általa jómagam is megismerkedhettem a városháza belső életével. Így – mint kisgyerek – többször találkoztam Förster Kálmán polgármesterrel is. Kitűnő iskolai bizonyítványomért kétszer is átvehettem tőle – nagy bőrfotelos szobájában – 5–5 pengő jutalmat, ami akkor igen nagy elismerésnek számított. Most persze nem róla szeretnék anekdotázni – egyszer talán majd erre is adódik alkalom –, de, ha már személye szóba került, az ünneprontás szándéka nélkül kimondom, hogy azért vele sem volt a maga idejében mindenki elégedett, mert például, amikor az elemi iskola egyik tantermében a tábla mögötti falrepedésen át a februári szél befúta a havat az osztályba, Fekete tanító úr hangosan berzenkedett azon, hogy a polgármester úrnak a síelés és a menedékház-építés helyett nem ezzel kellene-e többet törődnie? (Akkor még nem tudtam, hogy mindennek és mindenkinek van „ellenzéke”.)

A családunkat édesanyám fogta össze a maga németes alaposságával, hatalmas munkabíráásával, szorgalmával, akaraterejével. Ő az otthoni munkája mellett rendszeres tűzhelygyári és egyéb alkalmi munkákat is vállalt, hogy a Rokkant-telepen felépülhessen családi házunk, hogy aztán annak nagyobbik felső lakrészét bérbe lehessen adni, legyen miből törleszteni az adósságot és a bátyámmal együtt mindkettőnket iskoláztathassanak.

Ezzel együtt a gyermekkorom – ott a Rokkant-telepen – életem egyik legszebb korszaka volt. A telep – másoknak talán kissé furcsa – neve nekünk gyermekeknek soha nem okozott gondot; mi nem gondolkodtunk a szó eredetén, büszkén vallottuk magunkat „rokkantinak”, a „rokkontra” mentünk, a „rokkanton” laktunk. A kertek alatt folyt a patak, ott fogtunk „tólat”, abban fürödtünk, a somlyói tóban tanultunk meg úszni, reggeltől estig bújtuk az erdőt, a rétet. A „Vlacsiléknál” fociztunk, Versel-kútnál szánkóztunk, napközben kétszer is kiszaladtunk a Pécskőre, szedreztünk, gombáztunk s télire hordtuk a tűzifát a Nagyerdőről.

– *Úgy beszélés, mint akit már kisgyermekként elvarázsolt a természet szépsége, mint akire nagy hatással volt a természeti környezet?*

– Igen, valóban úgy volt, úgy is maradt, máig is rabul ejt a természet varázsa, csakúgy, mint gyermekkoromban. Nem „papolt” nekem senki a természetszeretetről, a természet védelméről, de tapasztaltam, hogy azzal együtt, olykor abból, annak termékeiből élünk, azt meg kell becsülnünk. Legnagyobb hatással azonban az erdőjáró Fancsik nagyapám lehetett rám, akit gyakran elkísérhettem erdei útjain, aki megmutatta a vadgerle fészket, a zöld harkály oduját és az „igazigomba” lelőhelyeit.

– *Aztán ebből a bódulatból egyszer csak az iskolapadban találtad magad. Vissza tudnál iskoláskorod emlékeibe is szökkenni?*

– Természetesen, hiszen azok is szépek voltak, mélyen belémvésődtek. Akkor már nemcsak a Pécskő, de az iskola is tágította látóhatáromat. Elemibe a Cigány utcai iskolába jártam, a mai Gagarin elődjébe, amely tulajdonképpen nem is a Pécskő utcában, hanem az Iskola utcában volt. Nem ez volt a város elit iskolája, földszintes épületei kopottak, de mindig gondozottak voltak. Szép, virágos előkertje volt, udvarát Kálmán bácsi, az „iskolaszolga” naponta többször is felsöpörte. Az udvar végén kis parkban állott az országzászló. A tanterem naponta frissen sikált olajos padlójának jellegzetes illatát ma is az orromban érzem. A falakon szép térképek és történelmi nagyjaink képei, valamint az állatok és növények ábrái díszlettek. A természetrajzi szertár külön épületben volt, abban láttam életemben először kitömött, nagyon dekoratív állatokat, madarakat és gyíkokat.

A tanulók társadalmi összetétele meglehetősen heterogén volt. Előfordult közöttünk cigány, zsidó, „magyar”, szegény és gazdag gyerek egyaránt, amit akkor talán nem is tudtunk, nem is mérlegeltünk, a barátságok vagy az esetleges ellenszenv-kapcsolatok nem ilyen „erővonalak” mentén alakultak. Tanítóink nem csak tanítottak, de példájukkal is neveltük bennünket. Bartha és Tancos tanító nénire, Steiner tanár úrra és Fekete Gyula bácsira ma is tisztelettel emlékszem.

– *Kitűnő tanuló voltál, a négy elemi után nyilván tovább tanultál...?*

– Salgótarján akkortájt egyetlen és legmagasabb szintű középiskolájába, a gimnáziumba kerültem, melynek földszintes épülete a jelenlegi Vásárcsarnok melletti területen állott. Dornay tanár úrral már nem találkozhattam, de Réfi László, Vincellér Vilmos, Fayl Frigyes, Vadányi Bertalan, Györffy Dezső – hogy csak a legkiválóbb tanárok közül említsek néhányat – mind-mind hozzájárultak szellemi és erkölcsi nevelésünkhöz, emberré formálásunkhoz – több-kevesebb sikerrel.

Én egyébként mindig a humán tárgyakat kedveltem, a fizikát, főként pedig a matematikát nem nagyon szívtam. Középiskolás éveimre a második világháború több tekintetben rányomta bélyegét. A trianoni határ ide-oda tologatása többször is megváltoztatta mind a diákok, mind a tanár kar összetételét. A háborús események miatt sok volt a kényszerű szünet, egyes tankönyvekből egész fejezetek tanítása kimaradt, s a tantervek gyakori változása miatt úgy alakult, hogy én például leérettségiztem anélkül, hogy a kémiát komolyabban tanulhattam volna. (Az orvosi egyetemen emiatt aztán volt mit bepótolnom.)

– *Viharos történelmi korszakban jártál középiskolába, amikor feltehetően alapvető világnézeti váltással is szembe kellett nézned. Meglehetősen tudathasadásos, skizofrén helyzet lehetett.*

– A minap, az 50. érettségi évfordulón elmondandó, visszaemlékező pohárköszöntőre készülődve átnéztem néhány akkori Évkönyvet, s a fentiek illusztrálására itt most szó szerint idéznék néhány részletet a front előtti utolsó és a front utáni első iskolaévünk igazgatói értékeléséből.

Nézzük először tehát az előbbit: „A tanári kar a tanítási órákon nem mulasztotta el soha az alkalmat, hogy tanulóinknak megmagyarázzák a magyarság hősi küzdelmét a létért, jobb jövőnk biztosításáért. Nemzeti érzésben tiszta magyar tanulóifjúságunk tekintetéből kisugárzik a vágy, a lelkesedés, mielőbb részt venni ebben a küzdelemben.”

Egy év múlva, az új igazgatónk már így szónokolt: „...az év folyamán az iskolában megindulhatott a tanárok demokratikus átképzése, és ennek nyomán a nevelés eredménye egyre szembetűnőbbé válik. Nevelőink egyre jobban megértve az idők szavát, az iskola falai közül kisöprik a múlt itt felejtett reakciós ballasztjait.”

Így utólag már sok mindent ki tudnak – tudtak – olvasni a diákok tekintetéből. Akkor azonban ezek a gyors, viharos erejű változások nagyon komolyan és érzékenyen is érintettek bennünket. Vajon kinek van igaza, kinek higgyünk? – merült fel bennünk nap mint nap a költői kérdés. Cserkészekből hirtelen úttörők lettünk, fogalmakat átértékelünk, tavalyi értékeket elvetettünk, újakat befogadni igyekeztünk. A magántulajdonon alapuló társadalmi szemléletünket át kellett programoznunk a köztulajdont előnyben részesítőre. Tizenéves korban azért már ez a „szellemi erőpróba” kritikussá tett bennünket, de talán – azért, hogy optimista legyek – jó hatással is volt ránk, mert korán megtanulhattunk sokoldalúan gondolkodni, mindenben „egészségesen” kételkedni, a „másságot” tolerálni.

– *Mikor határozta el, hogy orvos leszél, és nem éppen erdész, biológus vagy bányamérnök?*

– Talán csak az érettségi előtti hetekben döntöttem így, amikor le kellett adni a jelentkezési lapokat. Elhatározásom, döntésem okai nem gyermekkori elhivatottságban gyökereztek, nagyon is hétköznapiak voltak. A gimnáziumi tantárgyak közül legjobban a biológiát és a latin nyelvet szerettem, élmény volt számomra a növények latin nevének megtanulása, ami az egyetemen a gyógyszerstan tanulásánál jelent(het)ett előnyt. Szóval, szerettem az orvosegyetemhez szükséges tantárgyak többségét, de főleg az motivált, hogy a bátyám is orvostanhallgató volt. Én Pestre jelentkeztem, de Pécsre vettek fel, ám én ezt a lehetőséget is örömmel fogadtam. Talán Pécs varázsa és az ottani egyetem családi légköre is hozzájárult ahhoz, hogy választott hivatásomat egy életre megszerettem. Az egyetemi évek alatt magát a tanulást, tudásszomjam kielégítését (is) élveztem, ami nem csoda, hiszen olyan lenyűgözően, lelkesítően oktató tanáraink voltak, mint Szentágothai János, Romhányi József, Donhoffer Szilárd, Kerpel-Fonius Ödön és Hámori József professzorok. Egy-egy szigorlatom után – igyekeztem és eredményeim elismeréseképpen is – több tanszékre is kaptam gyakornoki meghívást.

– *Úgy tűnik jól érezted magad az egyetemen, talán a városban is. Mégis hazajöttél orvosi diplomád megszerzése után. Miért?*

– Erre a kérdésre így utólag nehéz válaszolnom. Pécssett nagyon is jól éreztem, feltaláltam magam. Széles ismeretségi köröm alakult ki az egyetemen túlterjedően is. Feleségemmel is ott ismerkedtem meg, ott esküdtünk örök hűséget egymásnak a pécsi székesegyházban, s amíg volt kihez, gyakran vissza is jártunk, mint második otthonunkba. Gyermekeinkkel, sőt még unokáinkkal is sokszor megfordultunk Pécssett.

Hogy akkor mégis, miért jöttem haza? Talán a tüdővészben fiatal orvosként meghalt bátyám helyett is szerettem volna itt élő szüleink felé törleszteni valamit közös adósságunkból. Talán az a kihívás is vonzott, hogy vajon szülővárosomban el tudom-e orvosként fogadtatni magam. Vagy csak egyszerűen elfogadtam a hazuról érkező állásajánlatot? Nem is tudom igazán.

Azt azonban tudom, hogy elhatározásom után már nagyon fontosnak tartottam, hogy leendő munkahelyemen töltsöm a szigorló évemet, addig ismerkedjem a kórházzal és tegyem meg első szakmai lépéseimet, amíg presztízsveszteség nélkül mindent nyugodtan kérdezhetek, az alapvető szakmai fortélyokat elsajátíthatom, megismerkedhetek a helyi szokásokkal, sajátosságokkal. Így hát a feleségemmel együtt mindjárt a házasságkötésünk után hazaköltöztünk Salgótarjánba. Alig egy év múlva, pontosan azon a napon, amikor orvosi diplomámat Pécssett átvehettem, megszületett első kislányunk is.

– *Hazatértél szülővárosodba, újra itthon voltál. Milyenek voltak az első benyomásaid, mikor érezted, hogy otthon vagy itthon?*

– Remélem, kívülről nem volt annyira érzékelhető, de első találkozásaim az ismerős betegekkel, a volt szomszéd nénivel, a rokonokkal, volt iskolatársaimmal, barátaimmal némi szorongással és izgalommal töltöttek el. Volt aki Jancsikának, volt aki doktor úrnak, volt aki elvtársnak szólított. Volt olyan betegem, aki teljesen természetesen viselkedve mondta el intim panaszait is, másokat szemérmességük kifejezetten zavart a vizsgálatok során. Évek múltán azonban – talán még rövidebb idő alatt is – mindkét „oldalról” asszimilálódtunk, s ma már nemigen akadnak ilyen problémák, hiszen betegeim már csaknem mindannyian fiatalabbak nálam. Ők már eleve orvosként, nem „hátagombolós” kisgyermekként ismertek meg.

– *Származott-e valamiféle előnyöd – netán hátrányod – tőzsgyökeres „tarjániságodból”?*

– Szakmailag az előbb elmondottak csak látszólag jelentettek kisebb problémát, sokkal több előny fakadt abból, hogy sok-sok betegemmel emberként is jól ismertük egymást. A magam részéről mással nem pótolható előnynek tekintem azt is, hogy egész életemben olyan közegben éltem itthon, amelyet szerettem, magam választottam. Így utólag azonban be kell látnom, hogy családomnak, gyermekeimnek nem nagyon vált hasznukra ez a felfogásom.

– *Tarjánhoz való ragaszkodásodra, lokálpatriotizmusodra gondolsz talán? Vagy hogyan értem, amit mondasz, amire utalsz?*

– Talán jobban jártak volna „véreim”, ha a felkínálkozó alkalmakat nem utasítom vissza, s ők sem kötődnek annyira általam Salgótarjánhoz. Mindezt persze nem panaszként mondom, csak válaszoltam arra a kérdésre, hogy származott-e előnyöm vagy

hátrányom „tarjániságom”-ból? Hazai „prófétaságommal” kapcsolatban még hadd mondjam el azt a komikus, de talán természetesnek is mondható állapotot, illetve helyzetet, hogy amíg nem volt autóm, addig többen is sajnálkozásukat fejezték ki emiatt gyalogos beteglátogatásaim során, de amikor végre venni tudtam egy használt autót, talán ugyanazok „csettintettek” irigykedve, hogy „de jól megy a Fancsik gyereknek!”

– Azt mondtad, betegeket látogattál otthonukban, én meg azt gondoltam – úgy tudtam –, hogy mindig a kórházban ténykedtél, kivéve a megyei tanácsot. Beszélnél orvos-szakmai karriered alakulásáról?

– Lényegében jól tudtad, de ez nem jelenti azt, hogy az esti órákban nem vállaltam volna „kihívásokat”, injekciós kúrákat. Hosszan elnyúló városunkban akkor még nem volt rendszeres buszjárat, és ha éppen „Amerikában” – az acélgyári kolóniákban –, vagy a „Nagyállomáson” volt egy-egy betegem, a két-három órás „túrával” el is ment az estém. De szívesen mentem, ha hívtak, a bizalmat éreztem, amely megnyilvánult irántam, és a közismerten alacsony, kezdő orvosi fizetésemet is ki kellett egészíteni.

A kórházban Telmányi főorvos – aki ugyancsak tarjáni őslakos – volt az első főnököm, mellette szakvizsgáztam belgyógyászatból, majd egy kis körzeti orvosi „kihelyezés” után Mezey főorvos hívott vissza adjunktusnak. A szakmai munkamegosztás során a gyomor-bélrendszeri betegségekkel foglalkoztam kiemelten, s hadd dicsekedjek el azzal a történelmi ténnyel, hogy Salgótarjánban én végeztem el az első gyomortükrözéses vizsgálatot – 1966-ban –, amelyet egy éven át még néhány tucat követett. A mai korszerű műszerek ismeretében az akkori félmerev műszer bevezetése a gyomorba szinte „kardnyelésnek” tűnhet.

Aztán az új kórház megnyitása után – 1967-ben – váratlanul ért a felkérés, vállaljam el az új reumatológiai osztály beindítását, megszervezését, majd vezetését. Nem kevés töprengés után kötélnek álltam, „átprogramoztam” magam. Az ORFI-ban szereztem meg a szükséges szakmai ismereteket – egy évig segédorvosként dolgoztam ott –, és az újabb szakvizsga után megkaptam főorvosi kinevezésemet. Néhány év alatt kialakult a teljes szakmai stáb. Az ORFI-ban szerzett tapasztalataimat és kapcsolataimat felhasználva bekerültünk az országos vérkeringésbe; továbbképzéseket, konferenciákat is szerveztünk. A kórházon belül az egyéb szakmák is elfogadták a reumatológiát, teljes polgárjogot nyertünk. Ám, még mielőtt „hátradőlhettem” volna egy kicsit, ismét közbeszólt a sors, illetve annak képében dr. Boros Sándor, a megyei tanács egyik akkori elnökhelyettese, hogy el kellene vállalnom a megyei főorvosi állást, ami egyben a megyei tanács egészségügyi osztályának vezetésével is együttjárt.

– És te nem tudtál, vagy nem akartál nemet mondani, mert rövidesen „kollégák” lettünk a megyei tanácson, ez a 80-as évek elején lehetett. Mi, akkori osztályvezetők nem győztünk csodálkozni, hogyan kerül egy gyakorló orvos, egy szaktekintély a „testidegen” közigazgatás őrlőmalmának fogaskerekei közé. A világot aligha váltod meg – gondoltuk.

– Talán az a leghelyesebb, ha azt mondom: „szelíd kényszerrel”.

Ahogy a rábeszélés napjai teltek, ellenérveim úgy fogytak, végül „önként” elvállaltam a felkínált megyei főorvosi státuszt. A világot természetesen én sem váltottam

meg, de az ott töltött néhány év alatt állítólag voltak hasznos kezdeményezéseim, javult a megye táppénzes helyzete, szorosabbá vált az együttműködés, a szakmai kapcsolat a megye kórházai között, lendületet vett a szakmai tudományos tevékenység, s talán az egészségügy anyagi támogatása is erősödött valamelyest. Minthogy „vállalkozásom” eleve csak átmeneti időszakra szólt, mihelyst utódom biztosított volt visszamehettem a kórházba, de csak azzal a feltétellel, ha elvállalom az igazgatását, azaz a kórház főigazgató-főorvosi státuszát. Igent mondtam, és szakmai munkám mellett három évig voltam a megyei kórház igazgatója, majd végre „csupán” osztályvezető főorvosként dolgozhattam egészen 1992-ben bekövetkezett nyugdíjazásomig.

– *Mondd főorvos úr, nem sajnálsz a bürokrácia „fogságában” eltöltött éveidet? Igaz, néhány közéleti „operációt” közben is végrehajthattál, hiszen 1980–1985 között országgyűlési képviselő is voltál.*

– Persze, hogy sajnálom, de azért nem tekintem teljesen elfecsérelt időnek a köz-igazgatásban, pláne nem a közéletben eltöltött éveket. Egyrészt azért nem, mert itt-ott talán volt is valami értelme és látszatja tevékenységemnek mind szűkebb szakmám, mind az egészség-, a város- és környezetpolitika terén. Másrészt pedig felhalmoztam rengeteg hasznos tapasztalatot, és azért az sem semmi! – ahogy mondani szokták.

– *Dolgoztál körzeti orvosként, városi körzetekben szakorvosként a régi és új kórházban és a rendelőintézetben, megyei főorvosként a szakigazgatásban, igazgatóként a kórház és rendelőintézet élén, dolgoztál a „létező szocializmus” időszakában és a rendszerváltás alakuló piaccgazdasági viszonyai között is. Hadd kérdezzem, Végh Antal után szabadon – mert ha valakinek tudni kéne, neked feltétlenül: Miért beteg a magyar egészségügy?*

– Ha ezt én pontosan meg tudnám mondani, talán Nobel-díjat érdemelnék. Van azonban néhány gondolatom ezzel kapcsolatban. Először is azt hiszem, hogy sok más mellett, az egészségüggyel szemben támasztott igények soha nem lesznek teljesen kielégíthetőek. Tudomásul kell venni a kényszerű kompromisszumok elvét, egyrészt az orvostudomány mindenkorai szakmai korlátai, másrészt pedig a véges gazdasági-pénzügyi lehetőségek miatt. Az egészségügyben is mindig mérlegelni kell, hogy mekkora ráfordításnak mi a hozadéka. Hogy sokak egészségét szabad-e kockáztatni kevesek megmentéséért, és veszélyes, költséges beavatkozások erőltetésével esetleg minimálisan növelni a diagnózisok biztonságát.

Társadalmi rendszerektől független bajnak tekintem az egészségügyi ellátás elgépiesedését és a „túlspecializációt”. Mindez egyrészt túl drága, másrészt eredménytelen – vagy legalábbis kevésbé eredményes – hiszen megszűnik az orvos és a beteg között a kölcsönös bizalmon alapuló kapcsolat. Egyébként ez a legfőbb oka annak, hogy az óriási ráfordítások árán fejlődő egészségügytől a betegek tömegei a természetgyógyászok, illetve – ami sokkal veszélyesebb – a sarlatánok felé fordulnak.

Határozottan állítom azt is, hogy a pazarlás és a hiány folyamatos együttléte mérhetetlenül terheli az egészségügyet. Ez egyaránt vonatkozik pénzre, műszerezettségre, kapacitásokra, gyógyítási technikákra, ellátás-szervezésre. És, ami talán még meglepőbbnek tűnhet: a kedvező irányú változások legfőbb akadályai az egészségügyön belül

rejlének, mert rossz beidegződéseinken, vélt érdekeinken nem tudunk vagy nem vagyunk hajlandók fölülelmelkedni. Csak néhány példa: a „defenzív medicina”, azaz önmagunk körülbástyázása érdekében valódi konzíliumok helyett egymáshoz küldözgetve „gyártjuk” egymásnak a betegeket, feleslegesen duzzasztjuk a végül mindannyiunkat „bumeráng effektus” szerint túlterhelő forgalmat. Elvesszük a jogosítványokat éppen azoktól a családorvosoktól, akik az alapellátás legfőbb letéteményesei. Miért nem írhat fel bármilyen gyógyszert szaktudását igazoló diplomája jogán és minden felelősséget viselve a családorvos? Miért oly papír, festék- és időpazarlók a számítógépes programjaink? Felelősségteljes döntések helyett miért szeretünk a hippokrateszi eskü (ráadásul tévesen lefordított) oltalma mögé bújni? Mivel magyarázható, hogy egy kórház osztályain külön-külön mindenütt a beteg felvételét akadályozó ágyhiány van, miközben összességében több tucat ágy áll üresen?

– *Gondolom az előbbieken megfogalmazott kérdéseidet költőinek szántad – legalábbis az interjú keretei között. Annál is inkább, mert a választ előre megadtad, amikor arról beszéltél, hogy rossz beidegződések és vélt érdekek determinálnak döntéseket, alakítanak helyzeteket. Sajnos, ez nem csak az orvoslásban és az egészségügyben van így. Ezt legalább olyan jól tudod megint csak mint én, hiszen a közéletben is szinte hivatásszerűen tevékenykedtél. Az előző rendszerben országgyűlési, a mostaniban pedig városi képviselő voltál. Hogyan kerültél „itt is, ott is” politikaközébe?*

– Én a „nagypolitikával” sohasem foglalkoztam, bár kétségtelen, hogy akaratom ellenére is sokszor a közelébe kerültem. De csak azért, mert a helyi és a nagypolitika határai esetenként elválaszthatatlanul egybeesnek. Környezetem napi történései, viszonyai mindig érdekeltek, s ha valamiről volt véleményem, azt általában ki is fejtettem, s a gyakorlati tennivalóktól sem húzódoztam. Egyébként gyermekkoromtól fogva idegenkedtem mindenféle szervezetbe való tartozástól, mert nehezen tudom magam beskatulyázni. Nem azért mondom, hogy most vállon veregess érte, de tudomásom szerint én voltam az egyetlen főorvos, aki csak jóval a kinevezésem után léptem be az MSZMP-be, a már párttag, általam nagyra becsült, velem sok mindenben azonos nézeteket valló kollégám kapacitálására. Főorvosi beosztásom pedig megkövetelte, hogy ilyen-olyan értekezleteken – akár vitatkozva is – képviseljem a szakmámat, munkatársaim, betegeim és a saját érdekeimet is.

Az országgyűlési képviselővé történő jelölésem annyira meglepett, és olyan nagy megtiszteltetésnek tartottam, hogy még csak nem is nagyon szabadkoztam ellene. Egy cikluson át – 1980–1985 között – voltam a parlament tagja. Kétségtelen, hogy a szocializmus természetéből adódóan, „általános szabályai” szerint igen sok üresjáráttal, formalitásokkal működött a T. ház, de a formális üléseken már akkor is elhangzottak igen nagy figyelmet érdemlő és kiváltó hozzászólások, interpellációk, felvetődtek igen kényes kérdések is, s már nem minden miniszteri válasz került elfogadásra. A bizottságokban pedig időnként ugyanolyan éles viták zajlottak, mint mostanában. Igaz, akkor az álláspontok csupán az adott témáról alkotott vélemények, nem pártcsoporthoz (frakcióhoz) való hovatartozás szerint ütköztek meg egymással.

– *S mennyivel volt más egy szabadon választott testületben dolgozni?*

– A rendszerváltás utáni képviselőiséget az MDF támogatásával vállaltam. Szívesen vettem és vállaltam a megmérettetést, bár tisztában voltam azzal, hogy az aránylag biztos szavazati többséget elsősorban orvosi ismeretségemnek köszönhetem. Amikor korelnökként az első szabadon választott testület alakuló ülését levezettem, tele voltam bizakodással és örültem, hogy végre egy valóban demokratikusan választott, szabadon vitázható, érdemi és értelmes döntéseket hozó városi testület tagja lehetek. Rövidesen azonban ebben – és sok minden másban is – csalódnom kellett. Felesleges agresszivitások, intoleranciák törtek a felszínre. Fontosabbnak látszott minden oldalról az ellenpárt megkontrázása, mint az ügy valódi képviselete. Igyekeztem ezektől a „zsigeri” vitáktól távol tartani magam, s állásfoglalásomat – ha tévedtem is – a legjobb belátásom szerint, előítéletektől mentesen kialakítani.

– *Csak nem azt akarod mondani, hogy negatív élményként élted meg városi képviselőiségedet?*

– Azt nem állítanám, hogy értelmes dolgoknak nem lehettem tanúja, azt pedig fel sem tételezem, hogy bárkit is a rossz szándék vezérelt volna. Mindenesetre a következő ciklusban már nem vállaltam semmilyen közéleti szerepet. Viszont „csak” külső tagként szívesen segítettem volna a városépítési, környezetvédelmi bizottság munkáját, de erre már nem tartottak igényt; a pártok jelöltjei szerint méricskéltek ki valószínűleg az egyensúlyi viszonyokat.

– *Mintha maradt volna benned egy kis tüske, jóllehet bizonyára számos lehetőség akad – szakértőként vagy más minőségben – a városban a természet- és környezetvédelem befolyásolására. Vagy tévednék? Csak arra gondolok, hogy annyian szakértenek, akik nem szakértők...*

– Hazudnék, ha azt mondanám, örültem a mellőzésnek. Az is igaz, hogy máshol is adódnának közszereplési lehetőségek. Dehát nekem sohasem az öncélú „ügyködés” volt a vágyam. Mostanában pedig egyre gyakrabban tapasztalom, hogy udvariasan meghallgatnak, aztán a karaván halad a maga útján. Készülnek a tervek, a „soft-projektek”, képzési, kutatási, marketing és egyéb programok, a legszebb természeti értékeink pedig kopnak, koszolódnak, az idegenforgalmi terhelés fogadására pedig továbbra is felkészületlenek maradunk. Szomorú szimbólumnak tekintem például a Dornyay turista ház sorsát. Komolynak tekinthetők-e környezet- és turizmusfejlesztő szándékaink, ha megye és város együttesen sem képes megóvni a most már környezetét is csúfító pusztulástól ezt az elődeinktől örökölt értéket?

– *Említetted a „soft-projekteket” is egyebek között. Mit kell ez alatt érteni? Annyi projekt van már – „csak” a realizálás hiányzik.*

– Pontosan én sem tudom, de az a lényege, hogy azzal különböző pályázatokon aránylag szép összegeket lehet nyerni – megfelelő önrész vállalásával, de abból semmi maradandó értéket nem lehet létrehozni, csak a célok megtervezésére, a feladatok megfogalmazására, az előkészítő értekezletek megtartására szabad fordítani. Szerintem ez a lényeg megkerülésének magasiskolája, még akkor is, ha úgy egyébként „EU-konform”.

– *A hivatásod mellett, meg hobbijaid „közepette” volt idő – hogy honnan, arról fogalmam sincs – írói, közírói „megmutatkozásodra” is. Számos könyved (album, útikalauz stb.) jelent meg, amelyek vagy te írtál, vagy közéleti jellegű írásod látott napvilágot szaklapokban, folyóiratokban, heti-*

és napilapokban. Honnan az írói vénád? – mert a tollad is szépen fog –, honnan benned a közlési vágy?

– Furcsa ellentmondást tapasztaltam magamban. Egyrészt meglehetősen zárkózott vagyok, legalábbis annak tartom magam abban az értelemben, hogy van egy belső integritásom, amit magam fontosnak tartok magamban tartani. Tehát semmiképpen sem tartom magam exhibicionistának. Másrészt ugyanakkor mégis szeretem magamat a dolgokról való álláspontomban megmutatni: akár szóban, akár írásban, akár fotóim által. Szeretem magam az elveim által kifejezni. Nem Fancsik Jánost, a szubjektumot akarom kiadni, de azokat a nézeteket, gondolatokat, amelyek benne megfogalmazódnak; természetéről, társadalomról, emberről és környezetéről stb. Ezeket nem kell szégyellnem, sőt sokszor úgy érzem, meg kell osztanom másokkal.

– Csakhogy – az eddigi gazdag alkotói munkásságoddal szemben – mostanában nem nagyon mutatod meg magad „a dolgokról való álláspontodban”, nem találkozom újabb kiadványaiddal, írásaiddal, nem olvasom a Nógrád Megyei Hírlap szombati számaiban „Jelentés a hegyről” című természetrajzi „szösszeneteidet”. Mi történt, kifogyott a tollad?

– Kiadványkészítési terveimről kénytelen voltam lemondani, mert két éve – feleségemmel együtt – *Nógrádi barangolások* munkacímmel gyakorlatilag készre összeállítottuk egy színes fotóalbum anyagát, kiadásra minden lehetséges helyen felajánlottuk, mindenkinek nagyon tetszett (legalábbis így vélekedtek), de csupán további segítő szándékú javaslatokat kaptunk, s miután a kör bezárult tudomásul kellett vennünk tehetetlenségünket, a „házalást” befejeztük. Mivel azonban az irogatáshoz elég egy toll és az aktualitásukat vesztett broszúrák „tisztá” oldala, ma is irogatok, egyelőre csak a fiók részére. Nem akarok illúziókat kergetni. A fotózást is nagymértékben visszafogtuk, hiszen rengeteg még felhasználatlan „képünk” van, nem akarunk felesleges képtömeget magunk után hagyni. Azért, ha adódik egy-egy érdekesebb téma, most is „rákattintunk”, és ugyanolyan izgalommal várjuk az előhívás utáni eredményt, mint azelőtt.

– Többes szám első személyre térél át, beszélgetésünk vége felé igazán itt az ideje, hogy – eredeti szándékomnak megfelelően – kérdezzelek családodról, amelyben – tudom – nagyon sok örömed van.

– Két asszony lányunk van, mindkettőjük részéről egy-egy unokánk. Idősebbik lányunk, Marika építészmérnök, ugyancsak itthon vállalkozóként próbál megkapaszkodni, ami úgy látszik – a szépítészetre egyébként nagyon is rászoruló városban és környékén – nem könnyű feladat. (Van is némi lelkipurdalásom, hogy talán a mi sugallatunkra választotta ezt az egyébként nagyon szép szakmát). Nagyobbik unokánk, Diana az ELTE angol szakán tanul és egyben már – felsőfokú nyelvvizsgájával és amerikai tanulmányúttal a háta mögött – tanít is. Balázs 14 éves, a somosi iskola 8. osztályát végzi. Ő ezermester: épít, szerkeszt, rajzol, furulyázik, számítógépezik, de sokat kerékpározik és túrázik is. Feleségemmel ugyan nem alapítottunk gazdasági társaságot, de amióta nyugdíjas vagyok, még több időt töltünk együtt, vállvetve igyekszünk besegíteni az unokák „infrastruktúrájának” (ruha, cipő, ked-

venc ételek, egy-egy könyv stb.) megteremtéséhez. A hétvégéket – ha csak lehet – minél szélesebb családi körben általában a salgói vikendházban, vagy valahol a környéken kirándulva töltjük.

Szabó Károly

Tihany

I.
A Belső-tónál ültünk, tar gyepen.
Körülöttünk szélhajtotta nád.
S a víz színén, békák kidülledt szemében
A végtelen figyelte önmagát.

II.
Én ezt a fény-azúr vizet legszívesebben
a lourdes-i Mária kékselyem övszalagjához
hasonlítanám.
Ugyanaz a könnyű kékség, tisztaság.
S mindkettőn valami megfoghatatlan
„titkos értelmű” derű sugárzik át.

III.
Augusztus végi hullócsillag.
Mielőtt végképp alámerülne,
Hogy létezett – az égre vési még
a zuhanás világon túli fénye.

IV.

Minden nap kigördíti magát rokkantbiciklijén
a sétány tarka forгатagába.

Bent lenni vágyik
mindhiába...

Mert néhány perc után a szélütött tekintet
menthetetlen visszafordul önmagába.

S csak ül partján a habzó áradatnak
és sorsa intés minden vándoroknak:

Mellettetek is így megy el az élet nemsokára!

A tihanyi Külső-tó

I.

Hasad a burok az érett mandulán,
ködöt szurkál már a buzogány.

a Külső-tó: öreg ember hályogos szeme,
néz szét vaksin a gyűlő semmibe.

Hol vannak most a nyári gém-hadak?

A szélben a szárkádi erdők fel-felmorajlanak.

II.

A Külső-tó: derűs mocsárvilág,
zöld nád között víg tavak,

Fölöttük – mint az emlékezet –
hófehér gémekek szállonganak.

Tihanyi búcsúzás

Egész nyáron vártalak éjjelente,
hogy az álmaimban vajon megjelenysz-e,
de nem jöttél, közben véget ért a nyár,
a Külső-tó partján már szedelőzködik a fázós birkanyáj.

Ősz jön, s a szellemed majd megint egyedül marad,
mint a dombon fent az a kicsi lak,
melyben egy emberöltőn át zajlott nyári életünk,
mely az Ibolya-napi társasággal együtt
már végképp a múltba tűnt.

Ősz jön, s augusztus végi éjszakákon
a tó medrét már tejszín köd folyja be,
mely mintha felemelne fákat, gallyakat.
Nézem, ahogy egy ködfátyolra ülsz
őszbe hanyatló szép szitakötő,
vajon látja-e szemedben a könnyet
csillogni
az országúton elmenő?...

Széki Patka László

e-mail kálváriák

frissítő vérfürdő
a poros macedóniai
városok utcáin
lenyaklik az ész-tiló
a lelkek kútjai csont-
szárazak pezseg a szó
a szóvivők pulpitusain
pilátusok krédói
Internet-golgoták
keresztjeire feszülnek

2001. április 9.

2001. február 24-én – vasárnap délelőtt

Fenemód borzongat a bolgár boglárka
Árnyéka szívemen fényedet takarja
Bólogat rémséges balkáni álmaidra
Írom ezt félig még álomba borultan
Árendába szedem sánta soraimat
Néreiszek csalfa arcát paskolgatva

Jé! itt ülök egykedvűen egytenmagamban
Úgy érzem hirtelen újra Haszkovóban
Dércsípte zord betonblokkok árnyékában
Így aztán egyedül főzni sincs már kedvem
Tétován csücsülgetek majd elszelelek menten

Végh Károly

Németh W. Árpád képei

Egy táj, egy vidék, a gyermek- és a meglett férfikor helyszínei, az ott élő emberek, a közösségek, a munka, a megkötött barátságok és küzdelmek mindenkiiben maradandó nyomokat hagynak. Különösen így van ez egy festőművész életében, aki bár kényszerűen elszakadt ettől a világtól, mégis minden alkotásában, rezdülésében – ha a képeken valóságában fel nem is ismerhetően – mégis ott munkál ez a múlt. Miként is lehetne másképp? Diósjenő, Nagyoroszi, Rétság, Balassagyarmat: Nógrád megye, ahonnan Németh Árpád festőművész indult. „A Balassagyarmati Tanítóképzőben Farkas András festőművésztől tanultam rajzolni, Egerben, a Tanárképző Főiskolán Blaskó János volt a tanárom. Mindketten alapvetőnek tartották a rajzolás-festés szakmai, mesterségbeli ismereteinek a lehető legpontosabb megismertetését, miközben korszerű művészetszemléletet oktattak, és racionális művészetfilozófiát képviseltek. A gyakorlatban igyekeztem megtanulni, miként lesz az egésznek az alkotásnak és az eredménynek festői értelme.” – írja egy kiállításának a katalógusában.

Németh Árpádnak most Vácott van műterme. Festői világa kiteljesedett szinte napról-napra változik megújul, mert mindig új dolgok foglalkoztatják. Művészeté-

ben ugyanolyan fontosságot kap a moralitás, a gondolkodó ember vívódásai, mint a festőiség, a festői látásmód. Ezek a rétegek, vagy inkább megközelítési módok nem egymást követik, hanem szorosan egymásra épülnek, átfedik és feltételezik egymást. Ebben az értelemben a festészet inkább egy létezési mód: szabadság és bilincs, a harmóniák vágyott, keresett és megtalált pillanatai, hétköznap és ünnep. Megélt és a végigküzdött világ. Egy hosszú fejlődési folyamatot kísérhetnek figyelemmel képei- nek ismerői. „Mint minden ember, én is igyekszem a környező világot lehetőség szerint megismerni, megérteni, vagy ha megérteni nem is sikerül, de legalább néhány lényeges dolgát szeretném megsejteni. A rajzok és festmények is ennek a törekvésnek a tanúi. Bármilyen legyen is a tárgy egy-egy képnek, valójában mindig az ember érdekel, az emberi dolgok.” Ezek az alapok. A forma, a tükrözés, a festmény lehetőségei azonban korlátlanok.

Legújabbban az foglalkoztatja, hogyan lehetne tágítani ennek a közlésmódnak a határait, mennyire engedjen a feszítő belső vágyának, a tudatos komponálás mellett mennyire engedjen a véletlennek, az anyag öntörvényűségének? A színek, a formák maguktól is életre tudnak-e kelni? Azt gondolom, hogy nem. A látszólagosság, az esetlegesség mellett mindig felsejlik az alkotó személyisége, emberi figurákat vélünk felfedezni. A dolgok nem közvetlenül nyernek megfogalmazást, csak áttételeken keresztül, de mindig érezni a célzást, a sejtetést. Értjük, vagy érteni véljük az üzenetet, mert képei mindig valamilyen gondolatot indítanak el, újabb és újabb asszociációkat. Érezzük a belső közlést, a belső tartalmakat. Mert ott van a személyes jelenlét.

Újból őt idézem: „Egy ideje szinte kizárólag a festői anyag foglalkoztat, és a vele való munkálkodás. Röviden szólva a festés és a festés maga. Mindig szerettem volna figyelmen kívül hagyni, és kizárólag a jelen lévő anyagra koncentrálni: festék-anyag, oldószer, vászon, fa, papír és én magam. Most eljött az ideje, és nem volt értelme további halogatásnak, mert lassan kioltódik az emberben a probléma iránti érzékenység és érdeklődés. Úgy lépi át a fontos dolgokat, hogy közben, szinte észrevétlenül, elveszíti a megszerzhető tapasztalatokhoz szükséges erőt: sohasem tudhatja meg, mit veszített, vagy inkább mit mulasztott el. Így hát, nekiláttam – magamat fegyelmezve, teret engedve az anyag saját és sajátos mozgásának –, az egymásba olvadás és taszítás, éles és oldott határok keletkezése és eltűnése, a festékpászma csurgásának minimális mértékű korlátozására. Arra törekedtem, hogy – miként a természetben – szabadon jöjjenek létre véletlenszerű alakzatok.”

„Tudom, ki vagyok, honnan jöttem, s hová megyek”

Kálnay Adél: Titkok egy régi kertben

Lehet-e ennél többről és fontosabbról gyermeknek, felnőttnek szólni, mint ami a mottóul választott idézetben rejlik?! Kálnay Adél legújabb könyvének megnyugtató végkicsengése, boldog, felszabadító vallomása ez.

Az író nő varázslatosan bensőséges, egyéni hangú elbeszélései után a regény tágasabb terét, idejét, jellemzési lehetőségeit, és a mese természeténél fogva szabályosabb, ugyanakkor a fantázia számára kötetlenebb műfaját választotta. Művészi előképe az Örökség című kötet Kép a falon elbeszélése, melynek főhőse egy kislány, akit nyaralni visznek, mint Fannit, hogy ott életre szóló élményben legyen része. Az „valóságos mese” (Pásztor Bertalan: *A hétköznapok varázsa. Árgus* 1999/4. sz.), a *Titkok...* paradox módon „mesés valóság”. Egy festmény lányalakja csodás átváltozáson megy át a varázsmese logikája szerint, életre kel, majd ahogy kilép az ismeretlenség homályából, s bejárja sorsszerű útját, úgy tűnik el, újra képpé merevedik. A kettő közötti idő a regényidő. Eközben családtörténet és legenda, valóság és gyermeki álom/fantáziaképek sora villan össze, majd hol élesen különválnak, hol elválaszthatatlanul eggyé szövődik anélkül, hogy az időbeli előrehaladás, a helyszín vagy a szereplők földi hitelessége megkérdőjeleződne.

A gyermeki pszichikum minden rezdülését ismerő író bátran hagyatkozik olvasói meséken gyarapodott képzeletére. Bizalommal, szeretettel fordul felénk, és vezeti őket végig a felfedezések útján.

A regény egy felejthetetlen nyári vakáció története. Egy városi kislány meghívást kap barátnőjével a vidéki rokon nénihez, akinek az udvarházában és hatalmas kertjében játszódik a történet. A kert közepén egy hatalmas tölgyfa áll, mely titkokat rejt, s éjszakánként fedi fel azt. Megelevenedik a kert. Árnyak jönnek elő, valóságos szellemjárásról beszélnek a környék lakói. A kislányok fantáziáját rabul ejti a kétszáz évvel ezelőtti legenda a festményen látott ismeretlen sorsú lányról, aki nem tudni honnan jött, és azt sem, hogy hová lett. Elhagyta nevelőszüleit, a kastély grófját és családját. Csak egy sál maradt utána. Teréz néni, a gróf leszármazottja, a gyerekek vendéglátója elmeséli a lány különös eltűnését, s ezzel elkezdődik a kalandos keresés, a csodák, majd az igazság kiderítése, végül a megoldás, a gyűrű felkutatása. A falubeli és a nyaraló gyerekek, miközben felfedezik a kastély parkját, s vadregényes környékét, igazi csapattá lesznek. A cél, hogy megtalálják a gyűrűt, s ezzel a visszajáró léleknek segítsenek elveszett nyugalmát visszakapni, különlegesen

vonzó és nehéz feladat elé állítja őket. Meg kell tanulniuk együttműködni, különbözőségüket elfogadni, tervet kidolgozni és azt végrehajtani. Tudniuk kell titkot tartani, várni türelmesen, a félelmet legyőzni és újra lelkesedni, segítséget kérni vagy önállóan dönteni. De legfőképpen hallgatni saját, belső sugallataikra, természetes késztetéseikre, melyek ha jók, a külvilág által megerősítetnek elsősorban a háttérbe visszahúzódó s így szabadságot, mégis biztonságot nyújtó felnőttek által. Természetesen, legyőzve az ellenséges elemeket, a kislányok megtalálják és átadják a gyűrűt. A jelenésnek vége, mint ahogy a nyári szabadságnak is. Az emlékezés gyűrűit azonban ők is megkapják Teréz nénitől, mint Amália tőlük. Gazdagon térnek vissza otthonukba.

A történet szereplői vagy már beavatottak, mert itt éltek a múltban s most életre kelnek, vagy ismerik a régi históriát, s különböző tudati szinten és érzelmi hőfokon, közülük van hozzá, vagy kiválasztottak, mert arra hivatottak, hogy megismerjék a titkot, s résztvevői, majd alakítói legyenek az eseményeknek. Ez a régi kert barátságos, embernek való hely a lakói, s azzá lesz a felfedezői számára is. A hely szelleme (itt nemcsak átvitt értelemben, hanem a szellemlányt is értve alatta) kényszeríti a gyerekeket arra, hogy felfedjék az öreg tölgyfa titkát, s részvétet érezve segíteni akarjanak Amáliának: összeszedjék és hasznosítsák képességeiket az elveszett gyűrű megtalálására. Nagyszerű az, hogy sokféle hatás éri őket egyszerre, ugyanakkor fokozatosan fedezik fel a külvilágot, a természetet, és a felnőttek tapasztalatait, jóakarátát a maguk belső értékeivel. Ráéreznek arra, hogy a tudás, a személyes múlt ismerete, a vele való azonosság a lélek nyugalmanak a feltétele. Ezért segítenek, keresik s visszaadják a kincset, az emlékezés zálogát. A nyugtalanító varázslat csak ekkor szűnik meg.

De miért nem tudjuk meg a hajdanvolt grófkisasszony múltját, származása titkát? Vajon fölteszik-e ezt a kérdést az olvasó gyerekek a mese végére érve? Talán igen. A felnőtt olvasó azonban érzi, hogy ennek a titoknak homályban kell maradnia. A rejtőzködés a legszemélyesebb titkunkat őrizi jótékonyan. A „ki vagyok” tudása a fontos, s ennek része a „honnan jöttem, honnan származom”. Ez egyúttal legbensőbb magánügy is, ha úgy akarjuk. A sorok mögött mennyi ki nem mondott szép és fájdalmas emlék húzódik meg. Sorsok a történelem sodrában. S mindez csak jelzésekben, mintha nem férne a mese s a gyermekvilág keretei közé! A történelmi és a személyes múlt egy ponton tehát találkozik, ott, ahol már nem mond a szó többet a hallgatásnál.

A regény közelképbe hozott figurái szinte valamennyien nők. A két kis barátnő és Amália, a szellemmé lett lány jellemzésében mese és valóság finoman át-átűnik egymásba. Ide illik a javasasszony és a könyvtáros kisasszony alakja is. Mindketten tudói fontos dolgoknak: a füveknek és a könyveknek. A valódi főszereplő azonban Teréz néni, az, aki „a kártyákat keveri”. Tőle indul és vele fejeződik be minden történés: a kastélyé, a vakációzó gyerekeké, a legendáé. Ő az, aki a legvalóságosabban összeköti a régmúlt időket a jelenel. Krónikása egy családnak s egyúttal egy lassan feledésbe vesző

kornak. Maga köré varázsolja gyermekkorá díszleteit, a kovácsolt vaskaput, a kavicsos sétányt, a rózsaszín lányszobát, az ebédhez hívó csengőt, de a letűnt világ morálját is. Átmenti, mert átadja a gyermekeknek, ami a sajátja: a mindennapi tevékenység örömét, az emberi tartást, a szelídséget, derűt, figyelmességet, jóságot, a belső harmóniát. Ő az, aki jelen van, mindig ott, ahol szükség van rá. Élvezi mindenki bizalmát. Egész lényé sugárzó elevenség, s mégis úgy érezzük, hogy vele véget ér egy korszak, valami, ami olyan teljes, kerek egész már sohasem lehet, mint ahogyan az emlékeiben él. A romjából helyre állított kastély, a park csak hasonmás, de nem az, ami volt. Csak egy kis sziget, visszavarázolt ideiglenes Éden, amelybe jó belefelejtkezni, mint a mesék világába. És nem csak a gyerekeknek. Jó olvasni a kedves, melegszívű, otthont teremteni tudó asszonyideálról, a szelídítő erejű természeti környezetről, amelyek alázatra tanítanak. Talán ezért nem bántó az érzékletesen díszes tájfestés vagy a mesealakok helyenkénti túlstilizálása.

A könyvecske igen szép kiállítású. Finom ízléssel készült a pasztell színű borító, a válogatott képanyag a számítástechnika segítségével festményhatású illusztráció szerepét tölti be, a fényes papíron jól formált a szövegelrendezés. Részleteiben is átgondolt, igényes munka, ahogy pl. a háromszoros keret ráirányítja a figyelmet a lényegre, a fa képére, mint központi motívumra. A könyv készítői – látszik – nem tömegigénynek, hanem a gyermekek várakozásának akartak megfelelni. Hagyomány és friss újdonság úgy ötvöződik a külsőn, mint ahogy a mai egészséges lelkű, élénk fantáziájú gyermekeinkben él a múlt iránti érdeklődés. A mesei köntösbe bújtatott lányregény ugyanis – mint a legtöbb jó írás – a felfedezésről szól: a világ ezernyi titka, csodája közül mutatja meg magát egynéhány annak, aki érdemes rá. A boldogság és a boldogulás a tét.

Remélem, sok gyermek és felnőtt olvasóra talált s talál még Kálnay Adél szépséges meseregénye!

(Dunatáj Kiadó – Dunaujváros, 2000.)

„Varázsvölgyből” a világhírig

Zalán Vince „Gaál István krónikája”

„Pier Paolo Pasolini 1965-ben két filmrendező előtt emelte meg a kalapját: az egyik Luis Bunuel volt, a másik a fiatal magyar filmrendező Gaál István, akinek első játékfilmjét, a 'Sodrásban'-t az év legemlékezetesebb filmjének nevezte. S valóban: a 'Sodrásban' elsőként adta tudtul a világnak, hogy Magyarországon »másfajta raj« állt a kamera mögé...”

E sorok Zalán Vince *Gaál István krónikája* című könyvének hátsó borítóján olvashatók, s mindennél világosabban értésére adják az olvasónak – akár ott kezdi el a böngészést, akár ha csak az ötszáz oldalas kiadvány befejeztével téved oda a szeme –, hogy miért született meg, miért kellett, hogy megszülessen ez az életrajzi kötet. József Attila juthat eszünkbe, aki prózában fogalmazta a következőket: „Hát muszáj élni? Muszáj gondolkodni? Nyilvánvaló, hogy nekem és neked nem. De az életnek muszáj, az elmének muszáj, különben nem volna semmi az, ami. Nem szükséges, hogy írjak verset, de úgy látszik, szükséges, hogy vers írassék, különben meggörbülne a világ gyémánttengelye.”

Valakinek meg kellett hát írnia az idén 68. évében járó Gaál István „történetét” is, hiszen e sikerekben gazdag pályakép megörökítése az élet, a művészet (történet) parancsa. S, hogy e küldetést végül is Zalán Vince érezte magáénak, az már a véletlen dolga. A lényeg, hogy megszületett a könyv, amely itt, Nógrádban a filmszakmai s általános emberi értékeken túl, a helyi vonatkozások miatt kivált érdemes a figyelemre. Ezt két tény egyértelműsíti. Az egyik, hogy a Kossuth-díjas filmrendező, a megye díszpolgára, az Olasz Köztársasági Érdemrend lovagi fokozatának és megannyi más jelentős kitüntetésnek a jogos tulajdonosa Salgótarjánban látta meg a napvilágot, a másik, hogy – bár laktak Szécsényben is, a front átvonulását pedig Zagyvarónán vészelte át id. Gaál István, a Hungária Rt. villanszerelője és családja –, nem kevesebb mint tizennégy évet élt sihederként és koraisfjúként Pásztón, ahol megtanult játszani, ahol elsajátította az emberi tisztesség világnyelvét, s amely településhez, tájhoz, az ott megismert és megszeretett emberekhez mind a mi napig eltéphetetlen szálak kötik. „A Pásztón töltött évek voltak egész gyermekkorom, ha nem egész életem meghatározó esztendői. Ma sem tudom másnak nevezni a Zagyva-völgyet, amelyben feküdt, mint varázsvölgynek [...] Hegyek és lankák övezték [...] ezt a számomra oly kedves helységet, s akkor is, meg később is, amikor vissza-visszagondoltam erre a vidékre, úgy éreztem, hogy a hátamat neki tudom támasztani a Mátrának, a Muzsla-tető hétszáz méteres magasának, s ezért engem nem lehet legyőzni...”

Ebben a *Vallomás* című rész *Varázsvölgy* című fejezetében említi Gaál István Pászto ugyancsak nevezetes személyiségét, a zenetudós papot is, aki iskolán kívüli mentora volt: „*A pásztói Szent Lőrinc-templom nekünk kötelező látogatottságú hely volt. A priort Rajeczky Benjáminnak hívták. Meghatározó szerepet játszott az életemben. Nem a katolicizmus dogmáját erősítette bennem, inkább egy általános, panteisztikus világszemléletre ösztönzött, amely szemléletnek ma is követője vagyok [...] Béni bácsi polihisztor volt, több könyvtárral a fejében. A polihisztoroktól viszont az különböztette meg, hogy képletesen szólva –: neki tüzelő csillag volt a szíve helyén, nem planéta – csillag. Olyan derű volt benne, olyan szeretet a világ felé, amelynek mindenki a büvökörébe került, mindenki megérezte ezt a kisugárzást.*”

Gaál István Csohány Kálmán grafikusművészhez fűződő kapcsolata ugyancsak a gyermekkorban gyökeredzik. Sokat csellengtek, vonatoztak együtt. „*Csohánnal jó barátságban maradtunk, mindent meg tudtunk beszélni, képzőművészeti s más egyéb problémákat is [...] Rájöttem arra, amit egyébként már régóta érzek, ha bármikor itthon járok, hogy tulajdonképpen Csohány-grafikát látok, lefosztott, göcsörtös, lobogó fákkal, suhanó madarakkal. Ha ciprustestű topolyafák ágai közt fekete varjak áthúznak, Csohány Kálmán grafikáját utánozzák.*” S hány és hány, a kötetben említett – és nem említett – pásztóinak volt még abban szerepe, hogy Gaál Istvánt „nem lehetett legyőzni”, hogy az első igazán jelentős filmjéről a bevezetőben említett vélemény alakulhatott ki.

Persze – mint a kötetből is kiderül – nem nyílegyenes út vezetett addig. A család Pásztóról Szolnokra költözött, a kisebbik fiúnak, Istvánnak követnie kellett a bátyját a szegedi állami műszaki iskolába, ahol elektrotechnikusnak tanult. A szakmájában kezdett dolgozni, sokféle beosztást kipróbált, de a gondolat, hogy filmes legyen nem hagyta nyugodni. 1953-ban került a főiskola filmrendezői tan szakára. A magyar filmszakma színe-java vagy tanára, vagy diáktársa volt. Több szempontból is rendkívül tanulságosak azok az epizódok, amelyek az első filmes próbálkozásait – például a *Pályamunkások*-at – örökítik meg. 1956-ban kacérkodott ugyan a nyugatra távozás gondolatával, de végül is maradt, s az 1959-es és 60-as római ösztöndíj – amely magyarázza, hogy miért tartja Gaál István második hazájának Olaszországot – már legális külföldi tartózkodást jelentett számára. Elgondolható, hogy egy akkori ifjú filmes számára mi mindent adott Antonioni, Rossellini vagy Fellini közelsége, a párizsi kirándulás élménye, mint arról „Itália” címszó alatt olvashatunk.

A hazatérés utáni korszakot, a Balázs Béla Stúdió megalakulását (is) rögzítő *Másfajta raj* című fejezet már elvezet a *Nyitány*-hoz, azaz a *Sodrásban* előkészítéséhez és forgatásához. E film gondolata 1956 telén erősödött fel benne: „*...kemény hideg volt, amikor édesapámat temettük, december kilencedikén, a Tisza befagyott. A szolnoki hídon ekkor villant eszembe az az ifjúkori nyári élmény [...], hogy hogyan buktunk le a víz alá és hoztuk fel az iszapot. De jó, hogy akkor semmi baj nem történt senkivel – merengtem magamban, miközben szinte hallottam-éreztem, hogy miként dobolt a dobhártyánk, s hogy szívünk úgy vert, majd kiugrott a helyéből. Ekkor kattant be: mi lett volna akkor, mi történt volna akkor, ha valaki lent marad? Ez indította el a fantáziámat...*” A végeredmény ismert. Megszületett a film,

amelyben Gaál az egyén tudatos felelősségét a közösségben való létben látta, amelyben egy új színésznemzedéket vonultatott fel, s amely nemcsak itthon, hanem külföldön is hihetetlenül lelkes fogadtatásban részesült. Az utóbbira a Karlovy Varyban kapott nagydíj tette föl a koronát, s az *„európai film kapuja a Sodrásban kopogtatására nyílt meg a magyar film, a magyar filmesek előtt.”*

Tegyük hozzá, hogy a *Sodrásban* szerepelt Csohány Kálmán és családja is, s a film jegyenesora egy gyermekkori pásztói emléket is megidéz. Később Gaál István verset is írt a „póznák szerenádjáról”: *„Hallod? / A szél mint pengeti balkán / A póznák nyúlt buzalát? / Szerenád, / mit a tücskök a szép nyár / tisztelőre kísérek / s messze, / a domb tetején egy szál jegyene / hajlongva vezényel.”*

A könyv – krónika következő fejezeteiben újabb sikeres filmek története következik: a *Zöldár*, a *Keresztelő*, (aztán egy francia ösztöndíj), a *Magasiskola*, (amelyet Cannesban, Chicagóban és Adelaide-ben díjaztak), a *Holt vidék* (Karlovy Varyban elnyerte a nemzetközi Filmklub Szövetség Don Quijote-díját, s kapott díjat Milánóban és Biarritzben is), a *Legato* (különdíj Taorminában), a *Vámbatár* és a *Naponta két vonat*, a *Haláltánc* című tévéfilmek, (közben mesterkurzus-vezetés Rómában, majd zsűrizés és előadássorozat Indiában), *Isten teremtményei* (a Prágai Nemzetközi Filmszemlén a legjobb rendezés díját kapta), a *Peer Gynt*, a *Cserepek*, (újra Cannes), az *Orpheusz és Eurydiké*, *Gyökerek*. (*Bartók-krónika*, amelynek nemcsak rendezője, hanem operatőre is volt, s társszerzőként írt is. A Magyar Televízió ez év márciusában sugározta három részben.)

E hézagos – ráadásul szubjektíven szelektált – felsorolást itt, most könnyű volt megtenni, de mennyi munka, személyes öröm, győtrelem és milyen művész(et)i feszültség-sorozat, megannyi barátság, szerelem, konfliktus olvasható ki ezen oldalakból, e művek egyéni és társadalmi, politikai háttéréből. Át- és megélt, megszenvedett élmények, (elég csak az 1986-os súlyos tudoműtetet említeni), sok tekintetben az újdonság varázsával ható gondolatok, érzelmek vibrálnak e lapok hasábjain. Olyan tényekre, összefüggésekre derül fény, amelyek jó néhány év elmúltával is szellemi kalandot jelentenek az olvasóknak, anélkül, hogy intellektuális régiókba, elvont szófejtésekbe kellene bocsátkozniuk. Nehéz bármivel is példálózni, de miután Gaál István egész művészetét átfogja, idézzük egy jellemző nézetét: *„...tudtam, hogy nekem a színészekről alkotott véleményem élesen szemben áll mesterem, Keleti Márton álláspontjával. Ő ugyanis mindig rátette ezekre az emberekre a filmjét, én pedig ezeket az embereket (pontosabban az általam választott színészeket) a filmemre tettem rá’. (Talán nem véletlen, hogy Szűts Istvánnal olyan jól megértettük egymást, hisz ez a módszer igencsak hasonlít az övéhez.)”* Az 1968-as párizsi diákmozgalmak kapcsán – amelyeket testközelből is szemlélhetett – a forradalmakról, a csehszlovákiai bevonulás okozta sokk révén pedig a hatalomhoz való viszonyról értekezett: *„Alapvetően nem vagyok pesszimista, de meg kell mondanom, hogy a forradalmi mozgalmakat kételkedve fogadom, bár szükségességnek tartom megjelenésüket. Nem hiszem, hogy az emberiség történelme általuk sokkal előbbre jut. [...] A forradalom persze mindig azt képviseli, hogy változtatni kell a dolgokon [...] egyfajta állandó ellenállás mindig is volt bennem a fennálló hatalommal szemben, sőt minden hatalommal szemben, mert különben nem lehetek művész...”*

Ugyanez a szemlélet, stílus jellemzi a könyv második nagy részét is, amelybe Zalán Vince – nyilván a szerző egyetértésével – Gaál István írásait, előadásait szerkesztette s ahol különböző megemlékezések is helyet kaptak. A *Szabálytalan élménybeszámoló egy nógrádi utazásról* című írás 1964-ben, a Zöldár-ra való felkészülés időszakában került papírra, s a megye számos sajátosságáról esik szó benne. Például a kiszejárás szokásáról, amelyet Gaál István szerint akkor már csak Szandaváralján műveltek. A népi viseletről pedig a következőket jegyezte fel: *„Kazáron 'szűrőpróbát' tartottam a szagos, vagy nagymisén, ahol az öregasszonyokat nem számítva három tetőtől talpig viseletbe öltözött asszonyt és lányt láttam, pedig Kazár a viselet legutolsó bástyájának mondható azon túl, hogy jellegében a legmagyarosabb. Nevetséges dolog siránkozni egyre gyorsabb pusztulásán. Viszont átmenteni a mai kultúra nagyvérékörébe, azt hiszem halaszthatatlan kötelesség.”*

Ugyancsak rendkívül tanulságos a Jancsó Miklósról írott „köszöntőféleség”, vagy az az 1977–78-as forgatási napló, amely Dajka Margitról (akit Gaál érezhetően nagyon szeretett) szól a *Legato* kapcsán, illetve a színésznő halálakor írott nekrológ, s aztán a Nagy Lászlót, a „költőfejedelmet” „sirató” szöveg, amelyik egy olasz lapban jelent meg eredetileg. Mint vendégtanár *A római főiskolán* címmel a *Filmvilág* számára jegyezte le élményeit. Bekerült e könyvbe az 1981-es Csohány Kálmán emlékkiállítás megnyitászövege, a Szöllősy András zeneszerző, zenetudós születésnapjára írott 1991-es köszöntő, a Szóts Istvánnak írott üdvözlés és az őt búcsúztató beszéd 1998-ból (mindkét alkotó Gaál szíve legmélyére fészkelte be magát), a *Kalandozások Hindusztániában* című indiai naplójegyzet, (amelyik először itt, e kötetben látott napvilágot). Szintén első közlés egy 1999-es magyar nyelvű Antonioni kötetbe Gaál által fordított forgatókönyv, az *Utószó*. Eredetileg az *Európai Utas*-ban jelentek meg a *Gyökerek – Bartók nyomában...* című jegyzetek.

2000-ben köszöntötte Gaál a 75 esztendőes Nemeskürty Istvánt és ugyanekkor fogalmazta meg *Levélféle Sára Sándornak* című írását, amely zárja a krónikát. (Bár pontosan fogalmazva azt kell mondanunk, hogy Zalán Vince utószava, amelyben kifejti a könyv genezisét és együttműködésük után és alapján jellemzi Gaál Istvánt, valamint a *Függelék* – az életrajzi adatokkal, a filmek felsorolásával és a Gaál-írások bibliográfiájával – került a kötet végére.)

E recenzió epilógusaként mégis egy valamivel korábbi, 1997. november 26-án, Pásztón kelt, az ottani mozi (újbóli) megnyitásakor mondott beszédéből idézünk: *„Egy alkalommal a cannes-i fesztiválon arról faggattak a kritikusok, hogy féltem-e a filmet. Azt válaszoltam, amit most nyugodt szívvel ismétlek meg itt, e helyt, ahonnan indultam: nem hiszem, hogy a televízió kerekedik fölül. Mert egyszer csak az emberek torkig lesznek azzal, hogy a nyereszkesedési vágyból egymást legyűzni igyekvő televízióállomások egyebet sem kínálnak, mint feldarabolt hullákat, a pornó határán ingadozó szexfilmeket, meg csapnivaló, alpári humorú, bánygyű történeteket. És akkor a nemesebbre vágyó polgár leteszi a papucsát, nyakkendőt köt és zakót vesz, és úgy megy el a filmszínházba, ahogy a színházba szokás, nem azért, hogy akármilyen filmet lásson, hanem, hogy megnézzze egy jeles filmművész filmjét. Sokadmagával,*

akkal együtt lélegezhet, akiknek közegebe tartozva átadhatja magát a mágikus áramkör bűvöletének, ami a vásznon és a nézőtér között létesül. A kultikus szertartásnak. Ez a pillanat itt, Pásztón is azt bizonyította, hogy a film él, a mozi él. Ezt bizonyítja az önök jelenléte is. És ez már nem csekély garancia.” E viszonylag hosszabb citátumot azért tartottuk szükségesnek, mert mélységesen egyetértünk minden szavával. Főként, hogy egy földinktől, egy olyan személyiségtől, származik, aki szívesen parafrázál egy montesquieu-i mondást emígyen: „mindenekelőtt ember vagyok, és csak azután filmrendező, szükségyszerűen ember és véletlenül filmrendező.”

(Osiris Kiadó – Budapest, 2000.)

„Valóban csak merészség s alakító szellem
kell egy új világot kitárni előttünk.”

(Madách Imre)

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

Nógrád Megye Önkormányzata, valamint a *Palócföld* irodalmi, művészeti, közéleti folyóirat szerkesztősége a 2001. évre meghirdeti a

MADÁCH-PÁLYÁZATOT.

A pályázaton olyan, eddig nem publikált, máshol egyidőben be nem nyújtott esszével, tanulmánnyal, riporttal, szociográfiával, interjúval lehet nevezni, amelyek elemzik, bemutatják, feltárják a magyar szellemi és kulturális élet irodalmi értékeit, történeti jelenségeit és jelenkori eredményeit, illetőleg amelyek Madách Imre korára, életére, életművére, annak utóéletére vonatkozó új gondolatanyagot, adalékot tartalmaznak.

Maximális terjedelem: 15 flekk (1 flekk 1350 karakter)

A jelíges pályamunkákat 3 példányban **2001. november 15-ig** lehet benyújtani a Palócföld Szerkesztőségének címére (3100 Salgótarján, Múzeum tér 1.)

Kérjük, hogy lezárt borítékban mellékeljék a jelíge feloldását.

A pályázatot a *Palócföld* folyóirat szerkesztősége által felkért szakzsűri bírálja.

A pályázat díjai:

I. 120 000 Ft

II. 100 000 Ft

III. 80 000 Ft

Eredményhirdetésre 2002 januárjában, a Madách-ünnepség keretében kerül sor. A díjazott művek közlésének jogát a *Palócföld* folyóirat fenntartja.

Nógrád Megye Önkormányzata

Palócföld Szerkesztősége

„Egy nemzet intelligenciája csak akkora nagy,
amekkora annak irodalma mutatja.”

(Mikszáth Kálmán)

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

Nógrád Megye Önkormányzata, valamint a *Palócföld* irodalmi, művészeti, közéleti folyóirat szerkesztősége a 2001. évre meghirdeti a

MIKSZÁTH-PÁLYÁZATOT.

A pályázaton eddig nem publikált, máshol egyidőben be nem nyújtott szépirodalmi művekkel lehet nevezni.

Maximális terjedelem: 15 flekk (1 flekk 1350 karakter)

A jelíges pályamunkákat 3 példányban **2001. november 15-ig** lehet benyújtani a Palócföld Szerkesztőségének címére (3100 Salgótarján, Múzeum tér 1.)

Kérjük, hogy lezárt borítékban mellékeljék a jelige feloldását.

A pályázatot a *Palócföld* folyóirat szerkesztősége által felkért szakzsűri bírálja.

A pályázat díjai:

- I. 120 000 Ft
- II. 100 000 Ft
- III. 80 000 Ft

Eredményhirdetésre 2002 januárjában, a Madách-ünnepség keretében kerül sor. A díjazott művek közlésének jogát a *Palócföld* folyóirat fenntartja.

Nógrád Megye Önkormányzata

Palócföld Szerkesztősége

„Az irodalom is közügy, ha pedig az,
akkor induló művelőit segíteni kell.”
(Geregyes Endre)

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

Salgótarján Megyei Jogú Város Önkormányzata és a *Palócföld* irodalmi, művészeti, közéleti folyóirat szerkesztősége a várossá alakulás 80. évfordulóján újra meghirdeti a

GERELYES ENDRE-PÁLYÁZATOT.

Olyan fiatal alkotók szépirodalmi műveit várjuk, akik 1976. január 1. után születtek.

Tematikai és terjedelmi megkötés nélkül benyújtható bármely, eddig még nem publikált írás.

A jelíges pályamunkákat 3 példányban **2001. november 15-ig** lehet eljuttatni a Palócföld Szerkesztőségének címére (3100 Salgótarján, Múzeum tér 1.).

Kérjük, hogy lezárt borítékban mellékeljék a jelíge feloldását, a szerző személyi adatainak pontos feltüntetésével.

A pályázat díjai:

I. 60 000 Ft

II. 40 000 Ft

III. 20 000 Ft

Eredményhirdetésre 2002 januárjában, a 80 éves város ünnepén kerül sor. Az első közlés jogát – a díjazottak esetében – a *Palócföld* folyóirat tartja fenn.

Salgótarján Megyei Jogú Város
Önkormányzata

Palócföld Szerkesztősége

(p. s.)

Fel sem tudom sorolni mennyi főszerkesztői beharangozást olvastam már életemben. A Mikszáth korabeli nógrádi sajtótörténetet kutatva pille-éltű lapocskák nyitó cikkei a klasszikus szöbombákkal éltek: „lapunk nem kíván kizárólagos közlönye lenni egyetlen pártnak sem... mi a közügyek pártatlan felvigyázói leszünk... tollunkat csak a tisztesség és az igazságosság vezérli...” és így tovább, és így tovább.

Mindezen tapasztalatok birtokában én nem is írok lap előszót csak utószót (nem is értem be a Palócföld elejére csak a végére). Nem ígérek semmit, csak a feladatot jelentem be: Nógrád Megye Közgyűlése a Palócföld folyamatos megjelentetésére adott megbízást. A csaknem ötven éves folyóirat nem vesztet el a magyar közéletből, szellemiségének megjelentetéséből. A döntés fontosságát csak növeli, hogy mi a Felvidéken élünk. Történelmi múltunk összefügg a felvidéki magyarsággal. Számítunk rájuk és ők is számítanak ránk. Összeállt egy minden vonatkozásban fiatal szerkesztőség. Vannak és lesznek támogatóink: ki anyagiakkal, ki műveivel támogat. Remélhetően olvasóink is lesznek.

A Palócföld, mint majd észreveszik, folyamatos tipográfiai változásokon megy keresztül. Mire az idei hat szám megjelenik mindenki előtt egyértelmű lesz mit őrzünk meg a tradíciókból, és miben alkalmazkodunk a változó világhoz. És ez már nemcsak tipográfiai kérdés számunkra.

Mikszáthtól vettem a bátorságot a feladat elvállalására, aki ezt írta 1897-ben, amikor élete első és utolsó saját tulajdonú lapját szerkesztette: „mert aki azt az élvezetet nem ismeri, amit egy lap megcsinálása okoz, az nem élt a gyönyörök völgyében.”

...

Lapunk első számának gerincét a 100 éve született Németh Lászlóról írott három tanulmány adja. Későbbi számainkban is foglalkozunk még a 20. századi magyar irodalom meghatározó személyiségével.

...

A Petőfi Irodalmi Múzeum 2000-ben Vörösmarty Verspályázatot hirdetett Ment-e a könyvek által elébb a világ? 99 magyar költő verse érkezett be, az azokból készült válogatás kötet formájában az Ünnepi Könyvhétre jelenik meg. Mi most négy magyar költő versét közöljük e különleges összeállításban.

...

Mint kiderül lapunkból, újra indul a Madách-pályázat. Nógrád Megye Önkormányzata ezt kiegészítette a Mikszáth-pályázat meghirdetésével. Salgótarján a városná nyilvánítt 80. évfordulójára pedig a sikeres Gerelyes Léndre-pályázatot élesztette fel.

...

Szerkesztőségünk újra indítja a Palócföld Könyvek sorozatot is. A könyvsorozat új formátumot és külső kap, de tartalmában változatlan: csak nógrádi szerzők műveit közli majd.

...

Következő, összevont 2–3-as számunk július 15-én jelenik meg.

...

Majd elfelejtettem: a Palócföld mottója lehetne Széchenyi Istvánnak az a gondolata, amelyet minden lapszámunkra felírhatnánk, és amelyet a Hitelből vettünk át: „Csak minden oldalú vizsgálat által lelhetni fel az igazságot s ez csak a gondolatok legszabadabb közlése által valósulhat. Hol a beszéd korlátos, ott rab a nyelv s csak rabként szól.”

(p.m.)